

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

พระราชประวัติ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระราชสมภพเวลาประมาณ ๐๕.๐๐ น. ณ วันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะเส็ง จศก จุลศักราช ๑๐๘๖ ตรงกับวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๒๗๗ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา มีพระนามเดิมว่า “หยง”^๑ บิดาเป็นชาวจีน ชื่อ นายไหสอง แซ่เต้ มารดาชื่อนางนกเอี้ยง นายไหสองเป็นผู้ที่มั่งคั่งคนหนึ่งในกรุงศรีอยุธยา ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับจวนเจ้าพระยาจักรี ที่สมุหนายกจากหลักฐานที่อาลักษณ์ของจีนจดบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารราชวงศ์เซ็ง แผ่นดินพระเจ้าเขียนหลง กล่าวถึงพระราชประวัติของพระองค์ไว้ว่า “บิดาเจ้เจาเป็นชาวมณฑลกวางตุ้ง ไปทำมาค้าขายอยู่ที่เสียมล่อ๊ก และเกิดเจ้เจาที่นั่น เมื่อเจ้เจาเติบโตใหญ่ เป็นผู้มีความสามารถได้เข้ารับราชการอยู่ในเสียมล่อ๊ก เมื่อเจ้เจาบรรจบหน้า ๖ แล้ว ราษฎรทั่วประเทศยกขึ้นเป็นเจ้าครองประเทศ...”^๒ (เจ้เจา คือ พระเจ้าตากสิน ออกเสียงตามสำเนียงปักกิ่ง ถ้าเป็นแต้จิ๋ว ออกเสียงว่าแต้เจี้ยว ส่วนเสียมล่อ๊กนั้นหมายถึงประเทศไทย)

พระราชประวัติของพระองค์ท่านสมัยทรงพระเยาว์นั้น มีบันทึกกล่าวถึงเหตุมหัศจรรย์นานาประการ เช่นในหนังสืออภินิหารบรรพบุรุษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี บันทึกไว้ว่า “กุมาร บุตรจีนไหสองขุนพัฒน์นั้น มีศิริรูปประพรตต์ฐานามยิ่งนัก โดยลักษณะกุมารนั้นเป็นจตุรศกกาย คือ อธิบายว่าวัดตั้งแต่เท้าถึงสฤษฎ์คือ เป็นมัจฉิมะกายได้ส่วนหนึ่ง แล้ววัดตั้งแต่สฤษฎ์คือถึงผมหงอกแห่งหน้าเป็นส่วนหนึ่ง แล้ววัดตั้งแต่สฤษฎ์อุระราวถัน ออกไปถึงปลายนิ้วมือข้างซ้ายเป็นส่วนหนึ่ง ข้างขวาเป็นส่วนหนึ่ง ทั้ง ๔ ส่วนนั้นยาวเสมอกันไม่

๑. ม.ร.ว. ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุช, พระราชประวัติ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (พระนคร : พิทยาการ, ๒๕๐๔) หน้า ๒๔๐.

๒. ประยูร สิริพิพันธุ์, มหาราชและพระราชกรณียกิจสมเด็จพระกัทรามหาราช (กรุงเทพฯ : เทพพิทักษ์การพิมพ์, ๒๕๒๐) หน้า ๒๒๓.

กำเก็น ที่สะท้อนนั้นเป็นหลุมลึกลงไป พอจุดผลหมากสงทั้งเปลือก ผิดกับสามัญชนทั้งหลาย จึง
ว่าเป็นลักษณะจักร์ศากย คือ รูปศิริกายเป็นส่วนสี่เหลี่ยม ดุจดังพระพุทธลักษณะแห่งองค์
สมเด็จพระสมณโคตม อนึ่ง ขณะกุมารคลอตออกมานั้น อากาศก็ปราศจากเมฆหมอกไม่มีฝน
แต่ขณะนั้นบังเกิดอะสุณีบาทว์ผ่าลงมาที่ตรงเสาข้างเรือนแห่งห้องกุมารคลอคนั้น แต่กุมารนั้นหา
เป็นอันตรายไม่ ด้วยเดชะบารมีบรมโพธิสมภารของกุมารจะได้เป็นบรมกษัตริย์ศาสนะอนุประธา-
ภก ยกย่องพระบวรพุทธศาสนาในสยามประเทศนี้ ครั้นกุมารคลอได้สามวัน มีงูเหลือมใหญ่
เข้าไปขดเป็นทักษิณาวัตอยู่ในกระทงโดยรอบกายกุมาร ฝ่ายบิดามารดาของกุมารได้เห็นงูใหญ่
เข้าไปขดในกระทงของบุตรนั้น ก็มีความวิตกกกลัวไทยอันตรายต่าง ๆ หนึ่งธรรมเนียมจีนมีเหตุ
ร้ายบังเกิดขึ้นเช่นนั้นแล้ว ฝ่ายบิดามารดาเขาย่อมนำบุตรซึ่งบังเกิดในระหว่างเหตุร้ายนั้น ไปฝัง
เสียทั้งเป็น ก็การซึ่งเกิดขึ้นในเมืองไทยนี้ จีนไหของนี้จะทำตุจธรรมเนียมเมืองจีนนั้นไม่ได้
เพราะด้วยเหตุเกรงพระราชอาญาพระเจ้าแผ่นดินไทย แต่จะต้องนำเอาบุตรนั้นไปทิ้งเสียให้พ้น
บ้านจึงจะสิ้นเหตุร้ายไทยอันตราย

ครั้นเวลาเช้าท่านเจ้าพระยาจักร์ลงมาถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระสงฆ์ที่หน้าบ้าน
ของท่าน ท่านจึงได้ทราบความตามเหตุซึ่งมีกับบุตรจีนไหของ ฝ่ายท่านเจ้าพระยาจักร์ จึงมี
จิตคิดสังเวชกรุณากับกุมาร ซึ่งจะถึงกาลอันตรายด้วยมรณะไทย ท่านจึงขอกุมารนั้นกับจีน
ไหของ ๆ ก็ไม่อาจขัดได้ ต้องจำเป็นจำอนุญาตยอมยกกุมารให้แก่ท่านเจ้าพระยาจักร์ หนังสือ
“มหาราชชาติไทย” กล่าวถึงตอนนั้นต่างออกไปว่า . . . ในสมัยโบราณนั้นจะต้องประกอบพิธี
อัญเชิญ “แม่ซ้อ” มาสู่ขวัญ เพื่อให้อายุมันขวัญขึ้นปราศจากโรคภัย และถูกรบกวนรังควาน
ด้วยภูตผีปีศาจ และต้องวางอาหารน้อยไว้ในกระทง ปรากฏว่าขณะที่ทารกน้อยถูกปล่อยไว้ให้
นอนอยู่ในกระทงแต่เดียวกาย มีงูใหญ่ตัวหนึ่งเลื้อยมาจากไหนไม่ปรากฏ ได้มานอนขดเป็น
วงกลมอยู่รอบกระทงนั้น ทั้งยังชูหัวขึ้นสูง ดวงตาแดงฉานสำแดงความเป็นงูดุ เป็นเหตุให้
นางนงก้อยผู้เป็นมารดาซึ่งเพิ่งลืมตาขึ้น ส่งเสียงร้องหวีดว้ายขึ้นด้วยความตกใจกลัว เกรงบุตร
จะเป็นอันตราย ไม่รู้ที่จะทำประการใดได้ เพราะกำลังนอนอยู่บนกระดานไฟ (อยู่ไฟตามสมัย
โบราณ) จนนายไหของผู้สามีแว่วเสียงร้องของนางจึงกลับเข้ามาดู พอเห็นงูใหญ่ขดกายเป็น

๑. พระอาจารย์ทองดี วัดโกษาวาสน์ อภินิหารบรรพบุรุษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี สมเด็จ
เจ้าฟ้า ฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต โปรดให้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓.

วงล้อมบุตรชายไว้เท่านั้นก็แทบขวญบิ้น ได้แต่ยืนตกตะลึงจิ้งง แต่พอได้สติก็หันเข้าหา
 คุณพระคุณเจ้าเทพยดาอารักษ์เป็นที่พึ่ง จุจรูปสักการบูชาขอให้ลดบันกาลพุทธบารมี เทพ
 บารมีมาช่วยคุ้มครองบุตรของตนไว้ โดยมีการตั้งสัตย์อธิษฐานเสี่ยงบุญบารมีบุตรของตนด้วย
 ปรากฏว่าต่อมาไม่นาน งามหิมาตัวนั้นได้ซบหัวลง ผงกหัวขึ้นสลบกันถึงสามครั้ง ดังหนึ่ง
 สำแดงความเคารวต่อทารกแล้วคลายซด เลี้ยวลงจากเรือนลับหายลงไปในพงหญ้าใกล้บ้าน จาก
 เหตุการณ์ที่ปรากฏ เป็นที่โจษขานกันทั่วไปว่า ทารกผู้นั้นมีบุญญาธิการสูง ไม่คู่ควรที่คน
 ธรรมดาสามัญจะอุปการะไว้เป็นบุตร ชุนพัฒนและนางนกเอี้ยงก็เห็นจริง จึงได้ยกทารกน้อย
 ผู้นั้นให้เป็นบุตรบุญธรรมแก่พระยาจักรี^๑

จากหนังสือนิทานบรรพบุรุษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้กล่าวถึงประวัติของ
 เด็กชายสินต่อไปนี้ “จำเดิมแต่เจ้าพระยาจักรีได้รับบุตรจีนไทยสองมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม
 จนเจริญ ก็ได้ลาภและทรัพย์สินสมบัติเป็นอันมาก เจ้าพระยาจักรีจึงตั้งชื่อกุมารว่า นายสิน เป็น
 เหตุนี้ที่กล่าวมานั้น ครั้นนายสินค่อยเจริญใหญ่ อายุครมได้ ๙ ขวบแล้ว เจ้าพระยาจักรีจึง
 ได้นำกุมารไปฝากไว้ในสำนักพระอาจารย์ทองดี มหาเถร ณ วัดโกษาวาศน์ นัยะหนึ่งว่า
 วัดคล้า ครั้นนายสินเรียนหนังสือขอมไทยได้จนจบบริบูรณ์แล้ว จึงเรียนคำภีร์พระไตรปิฎก
 สมควรกับคุณานุรูปชานีชานูญแล้ว พออายุครมได้ ๑๓ ปี ในกาลครั้งนั้นนายสินคิดการตั้ง
 บ่อนถั่วเป็นเจ้ามือในพระอาราม ชักชวนสานุสิสในพระอารามวัดโกษาวาศน์มาแทงถั่ว ฝ่าย
 พระอาจารย์ทราบประพฤติเหตุดังนั้นแล้ว ก็ลงโทษกับสานุสิสทั้งหลายซึ่งเล่นเบี้ยแทงถั่วนี้ทั่ว
 ทุกๆคน แต่นายสินเป็นเจ้ามือถั่วนี้ พระอาจารย์ลงโทษทัณฑ์กรรมมัดมือคร่อมกับบันไดน้ำ
 ทำประจาร์ส่งสอนให้เซ็ดเหลาบด้วยเป็นต้นเหตุก่อความชั่วขึ้นในพระอาราม มัดนายสินเช่นนี้
 ตั้งแต่เวลาพลบค่ำเป็นเวลาเช้าด้วย แล้วพระอาจารย์ก็ไปสวดพระพุทธมนต์ตามธรรมเนียมใน
 พระอาราม ครั้นเลิกสวดมนต์แล้วเป็นเวลาประมาณยามเศษ พระอาจารย์จึงระฤกถึงซึ่งมัดนาย
 สินเช่นนี้ไว้วันนี้ จะเป็นอันตรายอย่างไรก็หาทราบไม่ จึงได้มนิมมะนาเดินลงมายังทำน้าพร้อม
 ด้วยพระสงฆ์เป็นอันมาก ครั้นถึงบันไดน้ำก็เห็นน้ำท่วมลปะตะหลังแล้ว พระอาจารย์มีความวิตก
 ว่านายสินจะมีเป็นอันตรายแก่ชีวิตด้วยอุทกไทยฤา จึงสั่งพระสงฆ์ซึ่งเป็นอันเฑวาสิกนั้น ให้
 จุกได้ตามไฟเที่ยวส่องหานายสิน ก็กับนายสินที่ริมตะหลังวัด มีอนนายสินยังมัดติดอยู่กับบันได

๑. ประกอบ โขประการ, มหาราชชาติไทย (กรุงเทพฯ ฯ : รวมการพิมพ์ ๒๕๒๑) หน้า ๔๒๒.

วงล้อมบุตรชายไว้เท่านั้นก็แทบขวัญบิน ได้แต่ยืนตกระลึงจิ้งงั่ง แต่พอได้สติก็หันเข้าหา
 คุณพระคุณเจ้าเทพยดาอารักษ์เป็นที่พึ่ง จุฑรฐปลั๊กกระบุงซาขอให้ถลบนันทาลพุทธบารมี เทพ
 บารมีมาช่วยคุ้มครองบุตรของตนไว้ โดยมีการตั้งสัตย์อธิษฐานเสี่ยงบุญบารมีบุตรของตนด้วย
 ปรากฏว่าต่อมาไม่นาน งามหิมาตัวนั้นได้ซบหัวลง ผงกหัวขึ้นสลบกันถึงสามครั้ง ตั้งหนึ่ง
 สำแดงความคารวะต่อทารกแล้วคลายซด เลี้ยวลงจากเรือนลับหายลงไปในพงหญ้าใกล้บ้าน จาก
 เหตุการณ์ที่ปรากฏ เป็นที่โจษขานกันทั่วไปว่า ทารกผู้นั้นมีบุญญาธิการสูง ไม่คู่ควรที่คน
 ธรรมดาสามัญจะอุปการะไว้เป็นบุตร ชุนพัฒนาและนางนกเอี้ยงก็เห็นจริง จึงได้ยกทารกน้อย
 ผู้นั้นให้เป็นบุตรบุญธรรมแก่พระยาจักรี^๑

จากหนังสือกนิหหารบรรพบุรุษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้กล่าวถึงประวัติของ
 เด็กชายสินต่อไปนี้ “จำเดิมแต่เจ้าพระยาจักรีได้รับบุตรจีนไทยของมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม
 จนเจริญ ก็ได้ลาภและทรัพย์สินสมบัติเป็นอันมาก เจ้าพระยาจักรีจึงตั้งชื่อกุมารว่า นายสิน เป็น
 เหตุนี้ที่กล่าวมานั้น ครั้นนายสินค่อยเจริญใหญ่ อายุสมควรได้ ๙ ขวบแล้ว เจ้าพระยาจักรีจึง
 ได้นำกุมารไปฝากไว้ในสำนักพระอาจารย์ทองดี มหาเถร ณ วัดโกสรวาสก์ นัยะหนึ่งว่า
 วัดกล้ำ ครั้นนายสินเรียนหนังสือขอมไทยได้จนจบบริบูรณ์แล้ว จึงเรียนคำภีร์พระไตรปิฎก
 สมควรกับคุณานุรูปชานีชานาญแล้ว พออายุสมควรได้ ๑๓ ปี ในกาลครั้งนั้นนายสินคิดการตั้ง
 บ่อนถั่วเป็นเจ้ามือในพระอาราม ซักชวนสานุศิษย์ในพระอารามวัดโกสรวาสก์มาแทงถั่ว ฝ่าย
 พระอาจารย์ทราบประพฤติกุศลดังนั้นแล้ว ก็ลงโทษกับสานุศิษย์ทั้งหลายซึ่งเล่นเบี้ยแทงถั่วนั้นทั่ว
 ทุกๆ คน แต่นายสินเป็นเจ้ามือถั่วนั้น พระอาจารย์ลงโทษทัณฑ์กรรมมัดมือคร่อมกับบันไดน้ำ
 ทำประจาร์ส่งสอนให้เข็ดหลาบด้วยเป็นต้นเหตุก่อความชั่วช้านในพระอาราม มัดนายสินเข้า
 ด้งแต่เวลาพลบค่ำเป็นเวลาเช้าด้วย แล้วพระอาจารย์ก็ไปสวดพระพุทธมนต์ตามธรรมเนียมใน
 พระอาราม ครั้นเลิกสวดมนต์แล้วเป็นเวลาประมาณยามเศษ พระอาจารย์จึงระฤกถึงซึ่งมัดนาย
 สินเข้าไว้วันนั้น จะเป็นอันตรรายอย่างไรก็หาทราบไม่ จึงได้มนิมนะนาเดินลงมายังทำน้าพร้อม
 ด้วยพระสงฆ์เป็นอันมาก ครั้นถึงบันไดน้ำก็เห็นน้ำท่วมลบตะหลังแล้ว พระอาจารย์มีความวิตก
 ว่านายสินจะมีเป็นอันตรรายแก่ชีวิตด้วยอุกไทยฤา จึงสั่งพระสงฆ์ซึ่งเป็นอันเตวาสิกนั้น ให้
 จุกได้ตามไฟเที่ยวส่องหานายสิน ก็ภพบนายสินที่ริมตะหลังวัด มีอนายสินยังมีสติอยู่กับบันได

๑. ประกอบ โขประการ, มหาราชชาติไทย (กรุงเทพฯ : รวมการพิมพ์ ๒๕๒๓) หน้า ๔๒๒.

แต่บันไดหลุดถอนขึ้นมาได้ด้วยอำนาจบุญบารมีของนายสิน จะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินนั้น พระสงฆ์ทั้งหลายจึงแก้เชือกที่มัดมือนายสินคล่อมบันไดนั้นออกภาเอาตัวมายังบนบก ฝ่ายพระอาจารย์กับพระสงฆ์ทั้งหลายก็ชวนกันภาตัวนายสินเข้าไปในพระอุโบสถ ให้นายสินนั่งท่ามกลาง พระสงฆ์ทั้งหลายเจอะหน้าพระพุทธรูปปฏิมากร พระสงฆ์ทั้งหลายก็สวดพระพุทธรูปมนต์ด้วยพระศดา บทขยันตะมงคลเป็นการทำขวัญนายสิน ประถมเหตุนี้เป็นการประจักษ์ของนายสิน พระอาจารย์ได้จดหมายเหตุไว้ตั้งแต่คลอดจนได้ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว จึงได้รับเอา จดหมายเหตุนี้มา จึงได้ปรากฏสืบเนื่องต่อมาเป็นลำดับทั้งนี้แลข้อความตามลำดับได้นี้ด้วย ก็เป็นจดหมายเหตุของพระอาจารย์ของวัดโกษาวาสน์ทั้งสิ้น ครั้นฝ่ายหลังนักปราชญ์ ราชบัณฑิตยจึงได้จดหมายเหตุต่าง ๆ มาผสมกันเป็นเรื่องพงษาวดารลำดับความตามประสงค์ แต่ขาดบ้างเกินบ้าง ด้วยยวบันสน์ต่อ ดังนี้”^๑

เมื่อนายสินอายุได้ ๑๓ ปี เจ้าพระยาจักรีได้จัดงานมงคลตัดจุกนายสิน เป็นการ เอิกเกริก ในเวลาทำการมงคลตัดจุกนายสินนั้น มีผึ้งหลวงมาจับที่เพดานเบญจารตหน้าปรากฏ อยู่ถึง ๗ วันจึงหนีไป เมื่อนายสินเจริญวัยขึ้นพอสมควร เจ้าพระยาจักรีจึงได้นำนายสินเข้าเฝ้า ถวายตัวรับราชการเป็นมหาดเล็กรับใช้อยู่เฝ้าในวังหลวง ระหว่างนั้นนายสินได้เรียนหนังสือ และศึกษาวิชาการพูดได้ชำนาญชาญถึง ๓ ภาษา คือ ภาษาจีน ญวนและแขก ครั้นอายุนายสิน ได้ ๒๑ ปี เจ้าพระยาจักรีจึงประกอบอุปสมบทนายสิน เป็นพระภิกษุสงฆ์อยู่ในสำนักอาจารย์ ของที่ ณ วัดโกษาวาส

ในระหว่างอุปสมบท ภิกษุสินได้ออกบิณฑบาตพร้อมกับภิกษุทองด้วงเป็นประจำ เพราะรับราชการเป็นมหาดเล็กทำงานด้วยกันมาหลายปี ทั้งสองมีความรักใคร่กลมเกลียวกันมาก ได้อุปสมบทพร้อมกัน เช้าวันหนึ่งภิกษุทั้งสองได้เดินไปตามถนน เพื่อรับบิณฑบาตจาก พระราชวังหลวง มีชายจีนผู้หนึ่งเดินผ่านภิกษุทั้งสองไปได้ ๓-๔ ก้าว ก็หยุดชะงักหันกลับ มาดูแล้วก็หัวเราะ ทำเช่นนั้นถึง ๕-๖ ครั้ง สองภิกษุจึงถามว่ามองหน้าแล้วหัวเราะเรื่องอะไร ชายจีนนั้นตอบว่าตนเป็นจีนแสดหมอดู สามารถทายลักษณะของบุรุษหรือสตรีได้ แล้วทำนาย ให้พระภิกษุทั้งสองพระองค์

๑. พระอาจารย์ทองดี วัดโกษาวาสน์ อภินิหารบรรพบุรุษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี สมเด็จ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต โปรดให้พิมพ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑.

พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือลิลิตสามกรุง
เป็นบทร้อยกรองว่า

จีนเส้าทำนายภิกษุองค์ที่ ๑

ชายใดไกรลักษณ์พร้อม	เพราองค์
ศักดิ์กษัตริ์ธนัดทรง	ส่อขี้
สมบัติขัติยมง	คลครอบ ครองแยะ
ขายนั่นคือท่านนี้	แน่ข้าพยากรณ์ ฯ

จีนเส้าทำนายภิกษุองค์ที่ ๒

ท่านเป็นบุรุษต้อง	ตามลักษณ์ ล้วนแล
บุญเด่นเห็นประจักษ์	เจ็ดกล้า
จักสู่ประภุศักดิ์	สุรกษัตริ์
สืบศุภวงษ์ทรงกล้า	สถุขคเฌียงเวียงสยาม ฯ
เกิดมาข้าพเจ้าไม่	เคยเห็น
สองสหายหลายประเด็น	เด่นขี้
ภายหน้าว่าจักเป็น	ปิ่นกษัตริ์
นั่งอยู่ คู่กันฉัน	แน่ล้วนชวนหัว ฯ

สองภิกษุว่า

สองข้าอายุใกล้	เคียงกัน
หังคู้จะทรงขันธ์	ผิดเค้า
เป็นกษัตริ์ร่วมรัฐบัล	ลึงก์ร่วม ไฉนขอ
เห็นจะสัดดวงข้าว	แน่แท้คำทาย ฯ”

๑ พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, สามกรุง (พระนคร ; คลังวิชา ๒๕๑๑) หน้า ๕๕-๕๘.

นายสินบวชเป็นภิกษุสามพรรษาแล้วก็ลาสิกขาบท ออกมาทำราชการตั้งแก่สมเด็จพระเจ้าอยู่บรมโกศได้ทรงมีพระราชดำริว่า นายสินเป็นผู้ฉลาดรอบรู้ขนบธรรมเนียม ราชกิจต่างๆ จึงทรงมีพระราชดำรัสปรึกษาเสนาบดีว่านายสินนี้ควรจะให้เป็นผู้ต่างประเทศพระเนตรพระกรรณได้ เสนาบดีเห็นควรโดยรับสั่ง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้นายสินเป็นมหาดเล็กรายงานในกรมมหาดไทยและกรมวังศาลหลวง

พ.ศ. ๒๓๐๑ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสด็จสวรรคต สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอู่หมพรเสด็จขึ้นครองราชย์ได้ ๓ เดือนเศษ ก็ถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเชษฐาธิราช คือสมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ ซึ่งมีพระนามที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าพระที่นั่งสุริยามรินทร์หรือสมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์ พระมหากษัตริย์องค์สุดท้ายของกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายสินมหาดเล็กรายงานเป็นข้าหลวงเชิญท้องตราพระราชสีห์ขึ้นไปชำระความหัวเมืองฝ่ายเหนือ นายสินปฏิบัติราชการมีความชอบมาก จึงทรงแต่งตั้งให้เป็นที่หลวงยกกระบัตรเมืองตาก ช่วยราชการพระยาตาก เมื่อพระยาตากถึงแก่กรรม ก็ทรงโปรดฯ ให้เลื่อนหลวงยกกระบัตร เป็นพระยาตากปกครองเมืองตาก ซึ่งครั้งนั้นยังเป็นเมืองขึ้นของเมืองกำแพงเพชร

ชาวเมืองตากได้รำลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณ ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอย่างยิ่ง ที่สมัยหนึ่งพระองค์ทรงเคยดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองตาก จึงได้จัดตั้งศาลเล็กๆ ขึ้นบนคอยเขาแก้ว ทางฝั่งขวาของแม่น้ำปิงตรงข้ามกับตัวเมืองตากปัจจุบัน เนื่องจากชาวเมืองตากพิจารณาเห็นว่าศาลแห่งเดิมนั้นไม่สมพระเกียรติ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๐ ทางจังหวัดตากจึงได้หาเงินมาสร้างศาลแห่งใหม่ขึ้นทางฝั่งตรงข้าม พร้อมกันนั้นก็ขอความร่วมมือจากกรมศิลปากร ในการหล่อพระรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้นใหม่ ขนาดใหญ่กว่าพระองค์จริงเล็กน้อย ในพระราชพิธีสถาปนาที่ประทับอยู่บนราชอาสน์ มีพระแสงดาบพาดอยู่บนพระเพลา ที่ฐานพระบรมรูปมีคำจารึกว่า “พระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี ทรงสมภพเมื่อ ๒๒๗/๗ สวรรคต ๒๓๒๕ รวม ๔๕ พรรษา” พระบรมรูปหล่อและศาลแห่งใหม่นี้ดำเนินการเสร็จเรียบร้อย ทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๙๒ ทางจังหวัดตากจัดงานสมโภชพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เพื่อเป็นการเทิดพระเกียรติพระองค์ท่านทุก ๆ ปีตลอดมา

ขณะที่พระยาตากได้ว่าราชการต่างพระเนตรพระกรรณ ณ เมืองตากนั้นคณะกรมการเมืองกำแพงเพชรได้มีใบบอกมายังกรุงศรีอยุธยาว่าพระยาวชิรปราการผู้สำเร็จราชการเมืองกำแพงเพชรได้ถึงแก่นิจกรม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงให้หาตัวพระยาตาก (สิน) ลงมาเผ่ายังกรุงศรีอยุธยา แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนพระยาตาก (สิน) ขึ้นเป็นพระยาวชิรปราการ สำเร็จราชการเมืองกำแพงเพชร แต่หลังจากได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แล้วยังหาได้ทันขึ้นไปครองเมืองดังกล่าวไม่ พอติมีข่าวศึกพม่ายกมาล้อมกรุงศรีอยุธยา เมื่อเดือนอ้าย พ.ศ. ๒๓๐๗ ครั้นเสร็จศึกพม่าครั้งนี้แล้ว พระยาวชิรปราการ (สิน) ยังคงอยู่ช่วยราชการในกรุงจนเวลาล่วงไปอีกหกเดือนพม่าก็ยกกองทัพเข้ามาอีก เมื่อเดือน ๑๒ พ.ศ. ๒๓๐๘ อันเป็นสงครามครั้งที่สำคัญที่ทำให้กรุงศรีอยุธยา ต้องเสียแก่พม่าเข้าศึกไปเป็นครั้งที่ ๒

ในครั้งนั้น พม่ามีกษัตริย์ปกครองทรงพระนามว่าพระเจ้ามังระพระราชโอรสของพระเจ้าอลองพญา เมื่อขึ้นครองราชย์และปราบปรามศึกภายในราบคาบแล้ว คิดจะแผ่อำนาจออกไปยังหัวเมืองใกล้เคียง จึงให้เนเมียวสีหบดี แม่ทัพพม่าฝ่ายเหนือ ซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ คุมพลยกลงมายังกรุงศรีอยุธยาทางเมืองตากและสวรรคโลก ทั้งให้มังฆานธราแม่ทัพพม่าฝ่ายใต้ซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองทวาย ยกพลมุ่งสู่กรุงศรีอยุธยา โดยผ่านเมืองราชบุรี เพื่อสมทบกับทัพของเนเมียวสีหบดี ในที่สุดกองทัพพม่าทั้งสองกองทัพก็ได้เข้าล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ แล้วใช้ปืนใหญ่ระดมยิงพระนคร ฝ่ายไทยก็ใช้ปืนใหญ่ระดมยิงพม่า ผู้รักษาบ่อนปืนทางตะวันออก คำนวัดเกาะแก้วนั้น คือ พระยาวชิรปราการ (สิน) ซึ่งถูกพม่าบุกกระหน่ำอย่างหนัก พระยาวชิรปราการ (สิน) ได้ทำการสู้รบอย่างสุดความสามารถ แต่ก็ไม่สามารถต้านทานพม่าไว้ได้ ระหว่างการทำศึกรักษาพระนครนั้น พระยาวชิรปราการ (สิน) ประสบเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดความท้อแท้ใจหลายต่อหลายครั้ง ดังที่สมเด็จพระเจ้าคำรังราชานุภาพทรงยกตัวอย่างไว้ในหนังสือไทยรบพม่าว่า

“... ครั้ง ๑ พระยาตากออกไปรบชนะ ก็ได้ค่ายพม่า แต่ผู้บัญชาการรักษาพระนคร ไม่ให้กำลังไปอุดหนุนต้องล่าถอยกลับมา อีกครั้ง ๑ พระยาตากถูกเกณฑ์ให้ไปคอยสกัดรบพม่าอยู่ที่วัดใหญ่ด้วยกันกับพระยาเพชรบุรี เมื่อเดือน ๑๒ ปีจอ พม่ายกทัพเรือลัดทุ่งมาพระยาตากเห็นว่าเหลือกำลังที่จะรบพุ่งเอาชัยชนะได้ พระยาเพชรบุรีไม่ฟังขึ้นยกไปรบ เสียที่

พม่า พระยาตากต้องหาว่าทั้งให้พระยาเพชรบุรีเป็นอันตราย ที่ลงมาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อก่อนจะเสียกรุงฯ สัก ๓ เดือน เวลานั้นกระสุนดินดำที่ในกรุงฯ อัดคัตลง จึงมีหมายสั่งว่า ถ้ากองไหนจะยิงปืนใหญ่ให้ขออนุญาตที่ศาลาลูกขุนก่อน วันหนึ่งพม่ายกเข้ามา พระยาตากเอาปืนใหญ่ยิงพม่าไม่ได้ขออนุญาตก่อน ถูกชำระและภาคณัณฑ์เกือบจะต้องโทษ . . .”^๑

โดยเหตุนี้ ทำให้พระยาวชิรปราการ (สิน) เกิดความน้อยเนื้อต่ำใจ และรู้สึกสลด รันทดใจเป็นอย่างยิ่งเพราะความอ่อนแอของผู้บัญชาและขาดการประสานงานที่ตระหว่างแม่ทัพ นายกอง ทำให้พระยาวชิรปราการ (สิน) เล็งเห็นว่ากรุงศรีอยุธยาคงไม่พ้นเงื้อมมือพม่าเป็นแน่แท้แล้ว ไพร่ฟ้าข้าทหารในกรุงฯ ก็อดโรยลงไปมาก เนื่องจากขาดเสบียงอาหาร ทหารไม่มีกำลังใจจะสู้รบ กษัตริย์ก็ทรงอ่อนแอ การที่จะช่วยกันรักษากรุงฯ ต่อไปก็คงไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อันใด เมื่อเห็นว่าไทยหมดหนทางสู้ข้าศึกแล้ว พระยาวชิรปราการ (สิน) จึงเห็นควรหาทางไปสะสมไพร่พลเพื่อกลับมาต่อสู้ชาติในภายหน้า ซึ่งจะดีกว่าอยู่แล้วต้องตายอย่างไร้ฝีมือไร้สติปัญญา ครั้นถึงวันเสาร์เดือนนี้ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะจอก อัฐศก จ.ศ. ๑๑๒๘ ตรงกับวันที่ ๓ มกราคม ๒๓๑๘ เวลาค่ำ พระยาวชิรปราการ (สิน) จึงตัดสินใจร่วมกับพระยาพิชัยอาสา พระเชียงเงิน หลวงพรหมเสนา หลวงราชเสน่หา ขุนอภัยภักดี และพรรคพวกรวม ๕๐๐ คน^๒ มีปืนกระบอกเดียว” แต่ชำนาญด้านอาวุธสั้น ยกกำลังออกจากค่ายวัดพิชัย ที่ฝ่าพม่าไปทางทิศตะวันออก

วันรุ่งขึ้นทัพพม่าติดตามมาทันพระยาวชิรปราการ (สิน) และพรรคพวก ที่บ้านโพธิ์สังหาร^๓ พระยาวชิรปราการ (สิน) ได้นำพลทหารไทยจีนเข้าต่อรบกับทหารพม่าเป็นสามารถ จนทัพพม่าแตกพ่ายไป เก็บได้เครื่องศาสตราวุธเป็นจำนวนมาก แล้วเดินทางไปยังพักที่บ้านพรานนก พวกทหารที่ออกไปเที่ยวหาเสบียงอาหารพบกองทัพพม่า จำนวนพลม้าประมาณ ๓๐ ม้า พลเดินเท้าประมาณ ๒,๐๐๐ คน ยกสวนทางมาจากบางคาง แขวงเมืองปราจีนบุรี

^๑ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า. ไทยรบพม่าภาค ๒ (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๔๕๔) หน้า ๘-๑๐

^๒ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า “ประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ”

^๓ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า “บ้านโพธิ์สามทิว โพธิ์สังหาร และโพธิ์สังหาร”

^๔ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า “บ้านโพธิ์สามทิว โพธิ์สังหาร และโพธิ์สังหาร”

เพื่อเข้ากรุงฯ พวกทหารไทยจึงหนีกลับมาบ้านพรานนก พม่าก็ติดตามมา พระยาวชิรปราการ (สิน) ให้ทหารเดินเท้ารายแยกเป็นปีกกาเข้าตีโอบพวกพม่าทั้งสองข้าง ส่วนทำนบกับทหารอีก ๔ คน ชีม้ตรงเข้าไล่ฟันทหารพม่าซึ่งนำทัพมา พม่าไม่ทันรู้ตัวก็แตกหนีไปถึงพลเดินเท้าพวกไทยได้ที่เข้ารุกไล่ฆ่าฟันทหารพม่าแตกกระจายไป การรบครั้งนี้ช่วยสร้างพลังใจให้ทหารไทยอย่างใหญ่หลวงและต่างยกย่องเทิดทูนพระยาวชิรปราการ (สิน) เยี่ยงพระมหากษัตริย์

กติกัฬการรบชนะของพระยาวชิรปราการ (สิน) ทำให้ราษฎรไทยที่หลบหนีซ่อนเร้นพม่าอยู่มีกำลังใจพากันขอเข้าเป็นพวกและได้เป็นกำลังสำคัญเกลี้ยกล่อมผู้ที่ตั้งตัวเป็นหัวหน้า นายช่องต่างๆ มาอ่อนน้อม ชนชานาญไพรสณฑ์และนายกองข้างเมืองนครนายก มีจิตสวามิภักดิ์ นำเสบียงอาหารและช้างม้ามาให้เป็นกำลังเพิ่มขึ้น ส่วนพวกนายช่องใหญ่ซึ่งมีกายอยู่ยังทะนงตนไม่ยอมอ่อนน้อม พระยาวชิรปราการ (สิน) ก็คุมทหารไปรบได้ชัยชนะ แล้วจึงยกทัพผ่านเมืองนครนายก ข้ามลำน้ำเมืองปราจีนบุรีไปตั้งพักที่ชายดงศรีมหาโพธิ์ ข้ามปากตะวันตก

พวกทหารพม่าที่แตกพ่ายไปจากบ้านพรานนกพากันกลับไปรายงานนายทัพที่ตั้งค่าย ณ ปากน้ำเจ้าโล้ หรือ ปากน้ำใจโล้ เมืองฉะเชิงเทรา^๑ อันเป็นที่ตั้งกองทัพพม่ากองสุดท้ายที่รวบรวมกำลังกันตั้งทัพบกทัพเรือไปรอดักพระยาวชิรปราการ (สิน) อยู่ทีนั้น ทัพพม่าตามทัพพระยาวชิรปราการ (สิน) ทันทันที่ชายทุ่ง พระยาวชิรปราการ (สิน) เห็นว่าจะต่อสู้ข้าศึกซึ่งหน้าไม่ทัน จึงมีกำลังน้อยกว่ายากที่จะเอาชนะแก่พม่าได้ จึงเลือกชัยภูมิเอาพงแขมกำบังแทนแนวค่าย แอบตั้งปืนใหญ่ร้อยรายไว้หมายเฉพาะทางที่จะล่อพม่าเดินเข้ามาแล้วพระยาวชิรปราการ (สิน) ก็นำทหารประมาณ ๑๐๐ เศษคอยรบพม่าที่ท้องทุ่ง ครั้นรบสักพักหนึ่งแล้วก็แกล้งถอยหนีเข้าไปทางช่องพงแขมที่ตั้งปืนใหญ่เตรียมไว้ พม่าหลงกลอุบายรุกไล่ตามเข้าไปใน “วงกับดักเสือ”^๒ จึงถูกทหารไทยระดมยิงและตีกระหนาบเข้ามา ทางค้ำหน้าหัวขวาและซ้าย พม่าไม่มีทางต่อสู้ได้ ทหารพม่าล้มตายเป็นจำนวนมากที่รอดตายถอยหนีก็ถูกพระยาวชิรปราการ (สิน) นำทหารไล่ติดตามฆ่าฟันอีก แต่หนีมาพม่าก็ไม่กล้าติดตามชาวไทยกลุ่มนี้อีก

“ภายหลังจากที่พระเจ้าตากทรงปราบดาภิเษกขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ได้มีรับสั่ง

^๑ สมเด็จพระยาติราชานุภาพ, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม หน้า ๑๘๕ ว่า ปากน้ำเจ้าโล้ข้างใต้เมืองปราจีนบุรี”

^๒ ประเทือง โชติประการ, มหาราชชาติไทย (กรุงเทพฯ ๗ รวมการพิมพ์ ๒๕๒๑) หน้า ๔๑๔.

ให้ข้าราชการบริพารไปสร้างถาวรวัตถุเพื่อเป็นที่ระลึกในการเดินทัพ เพื่องานกุศลของพระองค์ คือให้สร้างวัดและเจดีย์องค์ใหญ่ไว้ตรงปากคลองท่าลาด คือ วัดปากน้ำใจใต้ในปัจจุบัน ในขณะที่เจดีย์ได้ถูกกระแสน้ำเซาะพังเสียแล้ว สร้างวัดตรงที่ที่เดินทางมารุ่งสว่าง พระราชทานนามว่าวัดแจ้ง และที่ที่มีต้นโพธิ์ใหญ่ที่ทรงพักทัพให้รับประทานอาหาร ก็โปรดให้สร้างวัดอีก พระราชทานนามว่าวัดโพธิ์ จึงเป็นที่น่าภูมิใจว่าสถานที่สำคัญทั้งสามแห่งนี้ยังมีอยู่ที่อำเภอ บางกวลำจนถึงปัจจุบันนี้”^๑

หลังจากพระยาวชิรปราการ (สิน) ได้ชัยชนะพม่าครั้งนั้นแล้ว ได้ยกทัพผ่านบ้านทองหลาง พานทอง บางปลาสร้อย บ้านนาเกลือเขตเมืองชลบุรี เมื่อผ่านไปถึงที่ใด ผู้คนก็เข้ามาสวามิภักดิ์จนมีพลเป็นกองทัพ จากนั้นพระยาวชิรปราการ (สิน) ก็ยাত্রาทัพไปเมืองระยอง

ครั้นถึงเมืองระยอง พระระยองชื่อบุญ เห็นเหลือกำลังที่จะต้านทัพ ของพระยาวชิรปราการ (สิน) ได้ จึงพาพรรคพวกออกมาต้อนรับ พระยาวชิรปราการ (สิน) จึงตั้งค่ายที่ชานเมืองระยอง ขณะนั้นมีพวกกรมการเมืองระยองหลายคน อาทิ หลวงพลขุนจำเมือง (ถ่วง) ขุนราม หมื่นช่อง เป็นต้น ต่างแข็งข้อคิดจะสู้รบ เพราะขณะนั้นกรุงศรีอยุธยายังไม่เสียแก่พม่า จึงถือว่าพระยาวชิรปราการ (สิน) เป็นกบฏ พวกกรมการเมืองระยองได้ยกเข้าปล้นค่ายพระยาวชิรปราการ (สิน) ในคืนวันที่สองที่ทัพพระยาวชิรปราการ (สิน) หยุดพักที่เมืองระยอง พระยาวชิรปราการ (สิน) รู้ตัวก่อน จึงให้ดับไฟในค่ายเสีย มิให้โอร้องหรือยิงปืนตอบ รोजนพวกกรมการเมืองระยองเข้ามาได้ระยะ พระยาวชิรปราการ (สิน) ก็สั่งยิงปืนใส่พวกที่หวังจะแหกค่าย พวกที่ตามหลังมาต่างตกใจถอยหนี พระยาวชิรปราการ (สิน) คุมทหารตามติดไปเผาค่ายเมืองระยอง ยึดเมืองระยองได้ในคืนนั้นเอง ส่วนขุนรามหมื่นช่องถูกรุกไล่แตกหนีพ่ายไป

พระยาวชิรปราการ (สิน) มีชัยชนะได้เมืองระยองครั้งนี้ นับได้ว่าเป็นก้าวสำคัญ และเป็นศุภนิมิตส่งผลให้สามารถทำการใหญ่ต่อไป พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวถึงคำพูดของท่านไว้ตอนหนึ่งว่า

^๑ อนุสาร อ.ส.ท. ฉบับแนะนำคณะเจียงเทรา ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๓ ประจำเดือนตุลาคม ๒๕๑๓

“ถ้าเราคิดจะชองสมประชาราษฎร์ในแขวงหัวเมืองให้ได้มาก แล้วจะยกกลับไปกรุงเทพฯ ให้คงคืนเป็นราชธานีตั้งเก่า แล้วจัดทำบำรุงสมณพราหมณาประชาราษฎร์ ซึ่งอนาถาหาที่พำนักมิได้ให้ร่มเย็นเป็นสุขานุสุข แล้วจะยอยกพระบวรพุทธศาสนาให้โชตนาการไพบุลย์ขึ้นเหมือนอย่างแต่ก่อน เราจะตั้งตัวเป็นเจ้าของให้คนทั้งหลายยำเกรงจงมาก ซึ่งจะก่อกู้แผ่นดินจึงจะสำเร็จโดยง่าย ท่านทั้งหลายจะเห็นประการใด”^๑ พรรคพวกของท่านก็เห็นชอบด้วย

การที่พระยาวชิรปราการ (สิน) ติได้เมืองระยอง และพวกบริวารยกย่องเป็น “เจ้าตาก” นั้น ถึงแม้จะเป็นเสมือนผู้ละเมิดกฎหมายบ้านเมือง แต่ท่านก็ระวังตนมิได้คิดตั้งตัวเป็นกบฏ ให้เรียกคำสั่งว่าพระประกาศนีย่างเจ้าเมืองเอกเท่านั้น

ในหนังสือที่ระลึกงานหล่อพระประธานพรของวัดลุ่มมหาชัยชุมพล จังหวัดระยอง กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนั้นว่า การประกาศยึดเมืองระยองได้กระทำกลางทุ่งท่ามกลางไพร่พลและประชาชนชาวเมืองระยองเป็นจำนวนมาก ลองคิดว่าอยู่ๆ จะประกาศยึดอำนาจเมืองระยองได้อย่างไร ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องแสดงแสนยานุภาพและอิทธิฤทธิ์ให้ประจักษ์ เล่ากันว่า เจ้าตากได้ประทับ ณ บริเวณวัดลุ่มมหาชัยชุมพล และได้ประกาศแสดงแสนยานุภาพแล้วก็เกิดพายุหมุนจนทำให้ต้นตาลต้นหนึ่งหมุนเป็นเกลียว เมื่อพายุหยุดแล้วต้นตาลที่หมุนจึงชดเป็นวงและไม่คลายตัว ปัจจุบันต้นตาลนั้นยังอยู่หน้าวัดป่าประดู่ ชาวบ้านเรียกกันว่า “ตาลขด”^๒ ชาวเมืองระยองทั้งปวงจึงสวามิภักดิ์เจ้าตากโดยพร้อมเพรียง ทำให้มีกำลังพลเพิ่มขึ้นกว่าเดิมอีกเป็นจำนวนมาก และได้ฝึกซ้อมเตรียมรบอย่างเต็มที่ ตั้งคำประพันธ์ที่ว่า

“ท่านไชเมืองระยองเป็นท้องที่ ชุมโยธีหมวดดองให้ของชำ
มาทหารสารศึกฝึกประจำ จัดกระทำทกนัยมิได้วาง”^๓

วัดลุ่มมหาชัยชุมพลจังหวัดระยองนี้ เป็นวัดที่มีความเกี่ยวเนื่องกับเจ้าตาก ขณะนี้

^๑ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจสุพคุณพ่อได้ตั้ง พรประกาศ วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๐๓-๖๐๔.

^๒ พลตรีบุญชา แก้วเกตุทอง, หนังสือที่ระลึกในงานหล่อพระประธานพร สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ณ วัดลุ่มมหาชัยชุมพล จังหวัดระยอง วันที่ ๖-๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑

^๓ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, สามกรุง (พระชนคร คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๖๑.

มีศาลเจ้าตากตั้งอยู่ในบริเวณวัดลุ่มมหาชัยชุมพล ตำบลท่าประคู้ อำเภอเมือง จังหวัดระยอง มีพระรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสถิตภายในศาล เป็นที่สักการบูชาของประชาชนทั่วไป

อาณาเขตของเจ้าตากเมื่อตั้งตัวเป็นอิสระนั้นมีเพียงแดนในเมืองระยอง ส่วนเมือง บางละมุง เมืองชลบุรี ที่อยู่ข้างเหนือก็ดี เมืองจันทบุรี เมืองตราด ที่อยู่ข้างใต้ก็ดี ยังหาได้อ่อนน้อมยอมอยู่ใต้อำนาจของเจ้าตากไม่ เมืองชลบุรีเวลานั้นกำลังซุลมุนเป็นจลาจลเพราะอยู่ใกล้ข้าศึก เมืองบางละมุงก็เป็นเมืองเล็ก ผู้คนเบาบาง มีกำลังมากอยู่แต่เมืองจันทบุรี ซึ่งเป็นเมืองใหญ่กว่าหัวเมืองอื่นที่อยู่ทางชายฝั่งทะเลตะวันออก และยังมีเจ้าเมืองปกครองอยู่เป็นปกติ มีกำลังผู้คนและอาหารบริบูรณ์ ทั้งชัยภูมิก็เหมาะสมที่จะใช้เป็นที่ตั้งมั่นยิ่งกว่าหัวเมืองใกล้เคียงทั้งหลาย เจ้าตากเล็งเห็นความสำคัญของเมืองจันทบุรีดังกล่าว จึงใคร่จะลงใจดูว่าชาวเมืองจันทบุรีจะเป็นมิตรหรือศัตรูต่อท่าน จึงแต่งทูตให้ถือสุภอักษรไปถึงพระยาจันทบุรี ใจความว่า บัดนี้เจ้าตากได้มาตั้งรวบรวมกำลังอยู่ที่เมืองระยอง มีความประสงค์จะยกเข้าไปรบพม่า แกะไขให้พระนครพ้นจากอำนาจข้าศึก ขอให้พระยาจันทบุรี เห็นแก่บ้านเมืองมาช่วยกันปราบปรามข้าศึก ให้กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองผาสุกดังแต่ก่อน พระยาจันทบุรีก็ต้อนรับทูตโดยดี และรับว่าจะมาปรึกษาหารือกับเจ้าตากที่เมืองระยอง และยังได้มอบเสบียงอาหารให้ทูตมาช่วยเจ้าตากก่อน ครั้นทูตกลับไปแล้ว พระยาจันทบุรีเกิดความลังเลและไม่ไว้ใจเจ้าตากเกรงว่าจะคิดเป็นอุบายชิงเอาเมืองจันทบุรี จึงไม่ไปพบเจ้าตากตามที่รับปากไว้ เมื่อเจ้าตากไม่เห็นพระยาจันทบุรีมา ก็เข้าใจดีว่าพระยาจันทบุรี ต้องมีความคิวิตกและแคลงใจดังกล่าวจึงไม่มา

ขณะนั้นนายบุญเรือง มหาตเล็กซึ่งเป็นผู้รั้งเมืองบางละมุง กุมไพร่ ๒๐ คน ถือหนังสือพม่าจะนำไปให้พระยาจันทบุรี เดินผ่านมาในแขวงเมืองระยอง พวกทหารของเจ้าตากจับตัวไว้ซักถาม ได้ความว่าเนเมียสืหบดี แม่ทัพพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้น มีหนังสือมาบอกให้พระยาจันทบุรีเข้าไปอ่อนน้อมต่อพม่าเสียโดยดี และสั่งบังคับให้ผู้รั้งเมืองบางละมุงถือหนังสือไปให้ด้วยตนเอง พวกนายทัพนายกองของเจ้าตากได้ทราบความเข้าต่างก็แสดงความโกรธแค้นเป็นอันมาก บอกเจ้าตากว่าพวกนี้เป็นพวกพม่าให้ประหารชีวิตเสีย แต่เจ้าตากไม่เห็นชอบด้วยว่าผู้รั้งเมืองบางละมุงตกอยู่ในอำนาจของพม่า จำต้องยอมตามพม่าบังคับเอา จะซัดซาดเอาว่า

เป็นพรรคพวกของพม่ายังไม่ได้ กับอีกประการหนึ่ง นายบุญเรืองผู้รั้งเมืองบางละมุงนั้นก็ยังมีเคยเป็นข้าในเจ้าตาก จะว่าคิดร้ายต่อพระองค์ก็ยังมีได้ การที่พมามีหนังสือมาบังคับพระยาจันทบุรี เช่นนั้นก็อยู่ จะได้เป็นโอกาสให้พระยาจันทบุรีเลือกเอาไทยหรือพม่า จะนิ่งเฉยอย่างนั้นต่อไปอีกมิได้

หลังจากนั้นเจ้าตากได้วางแผนการต่อไป โดยคิดชักชวนของเชียงจุน ซึ่งเป็นพระยาราชานครศรี เจ้าเมืองพุทไธมาศ (หรือบันทายมาศ)^๒ มาเข้าพวกด้วยอีกทางหนึ่ง ด้วยเห็นเป็นโอกาสที่จะสร้างบารมีให้พระยาจันทบุรียาเกรง จึงแต่งทูตให้ถือสุภอักษรไปถึงพระยาราชานครศรี เป็นเนื้อความว่า เมื่อครั้งพม่ารุกรนครศรีอยุธยา พระยาราชานครศรีได้เคยจัดกำลังและเสบียงอาหารเข้าไปช่วยตามที่ทางกรุง ฯ ได้มีท้องตราส่งไป แต่ไปติดทัพพม่าตั้งสกัดอยู่ที่เมืองธนบุรี จึงขึ้นไปถึงนครศรีอยุธยาไม่ได้ ถึงกระนั้นก็นับว่าเป็นความดีความชอบอยู่มาก มาบัดนี้เจ้าตากได้ลงมาตั้งรวบรวมพลอยู่ที่เมืองระยอง ได้กำลังมากพอสมควรแล้ว ขอให้พระยาราชานครศรียกกองทัพมาสมทบ เพื่อช่วยกันแก้ไขให้กรุงศรีอยุธยาพ้นมือข้าศึกเถิด ครั้นแต่งสุภอักษรแล้ว จึงส่งผู้รั้งเมืองบางละมุงให้ไปชี้แจงแก่พระยาจันทบุรีด้วย แล้วจัดเรือให้ทูตที่จะไปเมืองพุทไธมาศ (บันทายมาศ)^๒ รับผู้รั้งเมืองบางละมุงไปยังเมืองจันทบุรีด้วยกัน ทางพระยาราชานครศรีรับรองทูตของเจ้าตาก ด้วยไมตรี ขอผิดให้สิ้นฤดูมรสุมเสียก่อน จึงจะยกกองทัพขึ้นมาช่วยเจ้าตากตามประสงค์ แต่ทางพระยาจันทบุรีนั้นยังคงเฉยเสียไม่ตอบประการใด

สำหรับเหตุการณ์ทางนครศรีอยุธยาก่อนเสียกรุง ฯ ครั้งที่สอง เกิดกลางสังหารณ์หลายประการ ดังปรากฏในหนังสือคำให้การของขุนหลวงหาวัด กล่าวเป็นคำประพันธ์ดังนี้

“คำขุนหลวงหาวัดกล่าวขัดถ้อย	ปฏิมาใหญ่น้อยพลอยโสภณศิลป์
บ้างทรวงแตกชลนัยน์ไหลจาบรรดิ	วัดพนัญเชิงสง่ามาอับลง
หลวงพ่อโตโสภาราลักษณ์	มีพระภักตร์เศร้าหมองมองร้ายบ่ง
น้ำพระเนตรรินไหลใบบอกบง	กล้ายพระองค์ทรงกรรแสง แผ่รงราศี

๑ ประยุทธ์ สิริพันธ์, ยุคมหาราชและวีรสตรี (พระนคร พิมพ์การพิมพ์ ๒๕๐๖) หน้า ๒๔๔.

๒ ในหนังสือประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ หน้า ๑๕๑ เรียกว่า “เมืองบันทายมาศ” แต่ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา หน้า ๖๐๖ เรียกว่า “เมืองพุทไธมาศ”

พระพุทธรูปทรงศิรี “ตรีโลกนาถ”
 อูระร้าวรานแตกแยกอินทรีย์
 พระทองคำล้ำค่าสง่านัก
 อีกพระพุทธรูปทรงศิรีปางศิลา
 ทั้งสองรูปทรงสถิตประดิษฐานที่
 ในพระราชวังหลวงดวงดำรง
 แม้สถิตในวังบัลลังก์อาสน์
 พระณัฏฐ์เยี่ยมอ่องผ่องอำไพ
 พระเนตรสองมองเห็นเป็นตำหนิ
 เพราะประมาทขาดคุณธรรมจุนเจิม
 ดวงพระเนตรเพชรราวสกาแสง
 อัศจรรย์เป็นข่าวนาวาระบือ
 กาสองตัวพบหน้าถลาใส่
 กาทัวหนึ่งถึงขนาดทาจผจญ
 ออกเสียขบอดเจดีย์ฉัตรวัดพระธาตุ
 เหมือนคนจับเสียบไว้ให้ติดกาย
 เทวรูปมหาราชพระนเรศวร
 กระทั่งบาทเสียงสนั่นสนุนแรง
 กับดินฟ้าวิปริตผิดธรรมชาติ
 ต้องปราสาทราชมณเฑียรเวียงวัดวัง
 พระราชวงศ์พงศาวราศักดิ์
 ขาดสตัยซ้อถ้อธรรมนำจิตกาย
 ทูทภิกขุภัยคุกคามลูกกลมหลาย
 อัศจรรย์ใหม่ซอกร้อนร้าวราน

ช่างสามารถแกะไขว้ไม้โพธิศรี
 แสนสุดที่สังเวชบอกเหตุกรรม
 พุทธลักษณะทรงงามอร่ามขาน
 หล่อด้วยนาคนประสานสมานองค์
 วัดพระศรีสรรเพชญ์เสร็จประสงค์
 ทั้งสองทรงเสราห์มอญหมดยองโย
 อธิลาศเลิศล้ำค่าสมัย
 สักล้าไปตลอดร่างต่างกว่าเดิม
 มีรอยปริประหลาดขาดตึงเสริม
 จุดเสียมเริ่มปานไฟไหม้ลูกฮ้อ
 หลุดจากแหล่งหล่นลงตรงหัตถ์ถือ
 โยชน์จันอ้อเลื่อมศักดิ์หลักมงคล
 ตักันใหญ่หันเหบนเวหน
 โพร่างตนบักหัวไม้กล้วยตาย
 สิ้นชวาทม์ทันใดน้ำใจหาย
 ล้วนลางร้ายบอกอาเพศเหตุสำแดง
 ทรงปั้นปูนพิโรธโกรธกรรแสง
 ทรงผาดแผลงอีกที่กักก้องดัง
 อสนีบาตฟาดลงตรงดมัง
 ฝ่ามากครั้งกระหน่ำฆ่าทำลาย
 ทั้งนอกในราชสำนักแยกพรรคหลาย
 โลกหลงร้ายวิหิงษาอนาจาร
 ชุมโจรร้ายปล้นฆ่าแย่งอาหาร
 ส่งถึงกาลกลียุคทุกซ์ท่วมเมือง”^๑

๑. กัทรชาดา, เอกสารบรรยายพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (ชลบท : พฤษภาคม ๒๕๒๔) หน้า ๕-๑๐.

ครั้นถึงเดือน ๕ ปีกุน ตรงกับวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ มีข่าวออกไปถึงหัวเมืองตะวันออกว่ากรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึกแล้ว พม่าได้จับเอาพระเจ้าแผ่นดิน และเจ้านายเชื้อพระวงศ์ไปหมด ความคิดของผู้ที่มีกำลังและอำนาจอยู่ตามหัวเมืองก็เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ นอกจากพระยาจันทบุรีจะมีได้มาเป็นไมตรีกับเจ้าตากตามสัญญาแล้ว ฝ่ายขุนรามหมื่นช่องกรมการเก่าเมืองระยองซึ่งลอบเข้าปล้นค่ายเจ้าตากที่เมืองระยองแล้วถูกยิงหลบหนีไปนั้น ได้ไปตั้งซุ่มนุมนุมน้อยในเขตเมืองแกลง^๑ อันเป็นเมืองขึ้นของเมืองจันทบุรี แล้วคุมพรรคพวกहनกลับมาปล้นแย่งช้างม้าของเจ้าตากอยู่เนือง ๆ เจ้าตากเห็นว่าต้องใช้กำลังปราบปรามพวกที่เป็นศัตรูจึงจะตั้งตัวอยู่ได้ จึงยกกองทัพลงไปรบพวกขุนรามหมื่นช่อง ที่เมืองแกลง ขุนรามหมื่นช่องสู้ไม่ได้ก็พาสมัครพรรคพวกหนีไปอยู่ในความคุ้มครองของพระยาจันทบุรี เจ้าตากจะยกตามลงไปก็เห็นกำลังพลยังน้อยและเป็นห่วงทางเมืองชลบุรี เนื่องจากมีนายทองอยู่นกเล็กตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่ กำลังรวบรวมพลพรรคอย่างคึกคัก ใครผู้ใดผ่านมาเข้าไปสวามิภักดิ์ด้วยเจ้าตาก นายทองอยู่นกเล็กก็จะเกลี้ยกล่อม หรือบางครั้งก็บังคับให้ผู้นั้นเข้าเป็นพรรคพวกของตน เจ้าตากจึงคิดจะปราบทางเมืองชลบุรีเสียก่อน จึงรีบกลับจากเมืองแกลงยกทัพขึ้นมาเมืองชลบุรี มาตั้งอยู่ที่หนองมนต่อแดนเมืองบางละมุง ให้สืบสวนดูได้ความว่านายทองอยู่นกเล็กยังมีกำลังไม่มากนัก จึงยกทัพเข้าไปหยุดอยู่ ณ วัดหลวงใกล้เมืองชลบุรีห่างประมาณ ๑๐๐ เส้น^๒ และด้วยความปรานีว่าเป็นคนไทยด้วยกันไม่จำเป็นก็ไม่ควรใช้กำลังเข้าฆ่าฟันกันให้ล้มตายไป จึงใช้ให้นายบุญรอด แขนอ่อน กับนายชื่น บ้านท่าไข่ ซึ่งเป็นมิตรสหายกับนายทองอยู่นกเล็ก ให้เข้าไปเจรจาเกลี้ยกล่อมโดยดี ให้มาอ่อนน้อมเสียดีกว่า นายทองอยู่นกเล็กพิจารณาเห็นว่าจะสู้รบประมือไม่ไหว จึงอ่อนน้อมยอมเข้าด้วยมิได้ขัดขืน

จากเอกสารบรรยายพระราชประวัติพระเจ้าตากสินมหาราช ของจังหวัดชลบุรี กล่าวว่า “ตามพระราชพงศาวดาร วัดหลวงหรือวัดอินทาราม ก็คือวัดใหญ่อินทารามในปัจจุบันนั่นเอง วัดนี้ตั้งห่างจากจังหวัด ตามพระราชพงศาวดารว่าประมาณ ๘๐ เส้น”^๓ ที่

๑. ปัจจุบันอยู่ในเขตเมืองระยอง

๒. กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้ตั้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๐๘.

๓. กัทราดา, เอกสารบรรยายพระราชประวัติพระเจ้าตากสินมหาราช (ชลบุรี : ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๔) หน้า ๑๕.

จังหวัดชลบุรีได้สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ไว้ในซุ้มใหญ่ มองเห็นเด่นชัด หน่ววัดใหญ่ อินทาราม จารึกไว้ว่า “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ประดิษฐาน ณ พระบรมราชานุสาวรีย์ วัดอินทาราม ชลบุรี”

เมื่อนายทองอยู่นักเล็ก ได้กระทำสัตย์สาบานแล้ว เจ้าตากก็ขึ้นช้างส่งให้นายทองอยู่นักเล็กนำเสบียงเมือง เพื่อแสดงให้ปรากฏแก่ชาวเมืองทั้งหลาย ว่าเมืองชลบุรีนั้นเป็นของเจ้าตากแล้ว และเป็นกำบังกัมนิให้นายทองอยู่นักเล็กกลับสัตย์ด้วย นายทองอยู่นักเล็กได้พาขุนหมื่นกรมการทั้งปวงมาแสดงความสวามิภักดิ์ เจ้าตากจึงได้ตั้งนายทองอยู่ให้เป็นพระยาอนุราษฎร์ศรีมหาสมุทรครองเมืองชลบุรี และตั้งขุนหมื่นกรมการ ครบที่ตามตำแหน่งฐานานุกิติ แล้วประทานรางวัลแก่พระยาอนุราษฎร์ เป็นกระบี่บังเงินเล่มหนึ่ง เสือเขี้ยวปากดอกใหญ่ฟันแดง กุมทองแก้วกุม ตัวหนึ่ง เข็มขัดประดับพลอยสายหนึ่ง แล้วประทานโอวาทสั่งสอนว่า “แต่ก่อนท่านประพฤติกการอาชกรรมทุจริต ตั้งแต่นั้นจงละเสียอย่าได้กระทำสืบต่อไป จึ่งตั้งใจประพฤติกุศลสุจริตธรรม ให้สมควรแก่ถานาศักดิ์แห่งท่าน พึงอุทิศทาหะทำนุบำรุง สมณพราหมณาประชาราษฎร์โดยยุติธรรม”^๑ แล้วประทานเงินตราสองชั่ง ไว้สำหรับให้สงเคราะห์สมณพราหมณาประชาราษฎร์ผู้ยากไร้ขัดสนด้วยข้าวปลาอาหาร แล้วส่งพระยาอนุราษฎร์ว่า “ถ้าผู้ใดใจจะมาอยู่ในสำนักท่าน ท่านจงโอบอ้อมอารีเลี้ยงดูไว้อย่าได้เบียดเบียนบ่หาก ถ้าผู้ใดมีใจสวามิภักดิ์สมัครจะตามเราออกไป ท่านอย่าได้มีใจอัสสา จงกรุณาอย่าขัดขวาง ช่วยส่งผู้นั้นออกไปให้ถึงสำนักเราโดยสะดวก อย่าให้เป็นเหตุการณืสิ่งใดได้ และท่านจงบำรุงพระพุทธศาสนา อนุเคราะห์แก่อาณาประชาราษฎร์ให้ทำมาหากินอยู่ตามภูมิลำเนา อย่าให้มีโจรผู้ร้ายเบียดเบียนแก่กันไว้”^๒ แล้วเจ้าตากก็เลิกทัพกลับไปเมืองระยอง

ฝ่ายพระยาจันทบุรีที่ไม่ยอมไปพบเจ้าตากตามที่ได้ให้คำมั่นสัญญาไว้ เนื่องจากขุนรามหมื่นชองซึ่งแตกหนีเจ้าตากมาจากเมืองระยอง ยุงให้กำจัดเจ้าตากเสีย แล้วพระยาจันทบุรีก็จะได้เป็นใหญ่ต่อไป^๓ พระยาจันทบุรีเชื่อถือเห็นจริง และไม่ได้ออกไปรับเจ้าตาก

๑. กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถ์เลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้ตั้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๐๘.

๒. เล่มเดียวกัน

๓. ม.ร.ว. ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุช, พระราชประวัติ ๘ มหาราช (พระนคร : สำนักพิมพ์พิทยาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๒๔๘.

คาดว่าเจ้าตากคงขัดเคืองและหาเหตุยกธงไปตีเมืองจันทบุรี จึงปรึกษาขุนรามหมื่นช่องว่าที่จะ
 รบพุ่งเจ้าตากซึ่ง ๆ หน้าหน้ายกนัก ด้วยเจ้าตากมีฝีมือเข้มแข็งทั้งรพลทหารก็เคยทำศึกเชี่ยวชาญ
 ในการรบ ฉะนั้นต้องสู้กันด้วยกลอุบายจึงจะมีหวังเอาชนะได้ จึงให้ตกแต่งบ้อมค่ายประตูล้อม
 เอาปืนใหญ่ขึ้นตั้งรายไว้รอบเมือง ตระเตรียมการพร้อมแล้ว ก็ตรองอุบายเห็นชอบพร้อม
 กันที่จะล่อเจ้าตากให้เข้าไปในเมืองเสียก่อนแล้วจะได้ทำการกำจัด จึงนิมนต์พระสงฆ์ ๔ รูป
 ให้เป็นทูตไปเชิญเจ้าตากมาสู่จันทบุรี (พระสงฆ์คงไม่ทราบแผนการนี้จึงได้ออกมาผู้เรียบ
 เรียง)

พระสงฆ์ ๔ รูป พากันไปเฝ้าเจ้าตากที่เมืองระยอง แต่ขณะนั้นเจ้าตากยังอยู่
 ที่เมืองชลบุรี จึงต้องรอคอยอยู่จนเจ้าตากกลับมาถึง ก็เข้าไปชี้แจงว่า พระยาจันทบุรีมีความ
 เจ็บแค้นด้วยข้าศึกมาย้ายกรุงศรีอยุธยา เต็มใจที่จะช่วยเจ้าตากปราบยุคเข็ญ ให้บ้านเมือง
 เป็นสุขสำราญดังแต่ก่อน เห็นว่าที่เมืองระยองเป็นเมืองเล็กจะเอาเป็นที่รวบรวมกองทัพใหญ่
 นี้ยาก ขอเชิญเจ้าตากไปตั้งที่เมืองจันทบุรีอันเป็นที่มั่งคั่งอาหารบริบูรณ์ จะได้ปรึกษ
 กันตระเตรียมกองทัพที่จะเข้าไปรบพุ่งพม่าตีเอากรุงศรีอยุธยาคืนมาจากข้าศึกให้จงได้ เจ้าตาก
 ได้ทราบความตามถ้อยคำพระสงฆ์ก็ยินดี ให้หยุดพักรพลพอหายเหนื่อยแล้ว ก็ให้พระสงฆ์
 นำทางไปเมืองจันทบุรี เมื่อไปถึงที่บางกระจะหัวแวน (เดี๋ยวนี้เรียกบางกระจะตำบลหนึ่ง เขา
 พลอยแวนตำบลหนึ่ง อยู่ไม่ห่างกัน แต่โบราณเรียกรวมกันว่า บางกระจะหัวแวน)^๒ ห่าง
 เมืองจันทบุรีประมาณ ๒๐๐ เส้น (๘ กิโลเมตร) พระยาจันทบุรีให้หลวงปลัดมารับและบอก
 ว่าพระยาจันทบุรีได้จัดที่ไว้ให้ ตั้งทำเนียบที่พักที่ริมหน้าปากตรงข้ามเมืองทางบ้านใต้

เจ้าตากก็ส่งกองทัพให้ยกตามหลวงปลัดไป แต่ยังไม่ทันจะถึงเมืองจันทบุรี ก็มี
 นายทหารชั้นขุนหมื่นผู้หนึ่งซึ่งไม่เห็นด้วยกับแผนการอันสปรกนี้ นำความไปรายงานให้เจ้า
 ตากทราบ ขณะนั้นทัพเข้าสู่ชานเมืองจันทบุรี^๓ ว่าพระยาจันทบุรีคบคิดกับขุนรามหมื่นช่อง
 เรียกกระตมคนเตรียมไว้ในเมืองจะโจมตีเจ้าตากเมื่อเวลากำลังข้ามน้ำ เจ้าตากจึงให้รีบไปห้าม

๑ กุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : กุรุสภา ๒๕๐๓) หน้า ๑๖๐.

๒ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปบรรณาการ
 ๒๕๑๔) หน้า ๓๕๔.

๓ ประกอบ โขประการ. มหาราชชาติไทย (กรุงเทพฯ : รวมการพิมพ์ ๒๕๒๓) หน้า ๔๓๖.

กองทัพมิให้ตามหลวงปลัดไป แต่ให้เลี้ยวกระบวนไปทางเหนือ ไม่ข้ามปากน้ำผ่านบ้านชะมุลตรงไปประตูท่าช้าง^๑ ตั้งวัดแก้ว ห่างประตูท่าช้างเมืองจันทบุรี ประมาณ ๕ เส้น (๒๐๐ เมตร) (วัดแก้วเป็นวัดเก่า ตั้งอยู่ในค่ายทหารปัจจุบัน “ค่ายตากสิน” จังหวัดจันทบุรี ขณะนี้ได้ปรักหักพัง ไม่มีซากเหลือให้เห็นแล้ว—ผู้เรียบเรียง)

พระยาจันทบุรีเห็นเจ้าตากไม่ข้ามปากไปตามแผนการของตน ซ้ำกลับมาตั้งชุมนุมพลอยู่ที่หน้าประตูเมืองก็ตกใจมาก จึงรีบสั่งให้ไพร่พลขึ้นรักษาหน้าที่เชิงเทิน แล้วให้ขุนพรหมธิบาล พระท่ามระงพอน นายลิ้ม นายแก้วแขก นายเม้งแขก^๒ ออกไปพบเจ้าตากขอเชิญให้เข้าไปพบพระยาจันทบุรีที่ในเมือง เจ้าตากจึงส่งขุนพรหมธิบาล ให้กลับไปบอกพระยาจันทบุรีว่า “เดิมพระยาจันทบุรีให้พระสงฆ์เป็นทูตไปเชิญเราให้มาปรึกษาหารือ เพื่อช่วยกันคิดอ่านกู้กรุงศรีอยุธยา เราเข้าใจว่าเป็นการเชื่อเชิญโดยสุจริตจึงได้มาตามประสงค์ตัวเราเดิมก็ได้เป็นเจ้าเมือง (กำแพงเพชร) ถือศักดินาหมื่น มียศใหญ่เป็นผู้ใหญ่กว่าพระยาจันทบุรี (เมืองกำแพงเพชรเป็นชั้นหัวเมืองโท จันทบุรีเป็นชั้นหัวเมืองตรี)^๓ ครั้นมาถึงเมืองพระยาจันทบุรีก็ได้ออกมาหาสู้อันรับตามฉันทนุ้ยกับผู้อยู่ใหญ่ กลับเรียกระดมคนเข้าประจำรักษาหน้าที่เชิงเทินและคมนาหนามหมื่นช่องซึ่งได้ทำร้ายเราถึง ๒ คราวไว้เป็นมิตร พระยาจันทบุรีทำเหมือนหนึ่งว่าเป็นข้าศึกกับเราดังนี้ จะให้เราเข้าไปหาถึงในเมืองอย่างไร ถ้าจะให้เราเข้าไปก็ให้พระยาจันทบุรีออกมาหาเราก่อน หรือมิฉะนั้นก็ส่งตัวขุนรามหมื่นช่องออกมา ให้มาทำสัจย์สาบานให้เราวางใจได้ก่อน ถ้าทำได้เช่นนั้นแล้วเราก็จะเห็นความสุจริตของพระยาจันทบุรี จะรักใคร่นับถือเหมือนกับเป็นพี่เป็นน้องกันต่อไป”^๔

ขุนพรหมธิบาลก็นำความเข้าไปบอกพระยาจันทบุรี พระยาจันทบุรีจึงใช้ให้พระท่ามระงพอนกับคนมีชื่อทงนั้นกลับนำเอาอาหารออกมามอบให้ แล้วให้พระสงฆ์ ๔ รูปมาเจริญ

^๑ ค่ายตากสิน, พระบรมราชานุสาวรีย์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ณ ค่ายตากสิน จังหวัดจันทบุรี (กรุงเทพฯ ฯ อักษรสมัย ๒๕๑๘) หน้า ๓.

^๒ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุกศพลูกพ่อไต้ตั้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๐๐.

^๓ กุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : กุรุสภา ๒๕๐๗) หน้า ๑๖๒.

^๔ เล่มเดียวกัน

พรพร้อมทั้งชี้แจงว่าพระยาจันทบุรีให้เชิญเข้าไปในเมือง เจ้าตากจึงตอบว่า “เมืองจันทบุรี ไม่มีคฤหาสน์ใช้แล้วหรือ จึงใช้แต่สมณะที่นั่ง . . . ความเรื่องนี้ โยมก็ให้ส่งไปแก่ขุนพรหม ธิบาลแล้ว นิมนต์ผู้เป็นเจ้าจงไปบอกแก่พระยาจันทบุรีว่า อ้ายขุนรามหมื่นช่องมันยุยงพระยาจันทบุรี ๆ หนุ่มแก่ความ จะฟังถ้อยคำอ้ายเหล่านี้ก็จะเสียที่ที่รักเอ็นดูกันถ้าพระยาจันทบุรีตั้งอยู่ในสัจจะ จะเป็นมิตรไมตรีกันก็จงส่งขุนรามหมื่นช่องออกมาทำสัจจะต่อโยมเถิด”^๑ พระสงฆ์ก็เจริญพรแล้วลากลับไปแจ้งข้อความแก่พระยาจันทบุรี พระยาจันทบุรีจึงใช้หลวงปลัดออกมาบอกว่า “ซึ่งพระยาจันทบุรีจะไม่ตั้งอยู่ในสัจจะสวามิภักดิ์นั้นหามิได้ จะใคร่ส่งขุนรามหมื่นช่องออกมาถวาย แต่คนทั้งสองนั้นกลัวพระอาชญาด้วยตัวเป็นคนผิด”

เจ้าตากจึงกล่าวว่า “พระยาจันทบุรีมิได้ตั้งอยู่ในสัจจะ ไม่ยอมเป็นไมตรีด้วยเราแล้ว เห็นว่าขุนรามหมื่นช่องจะบ่อนกนเมืองไว้ได้ ก็ให้ตักแต่งบ้านเมืองให้มันคงเถิดเราจะตีเอาให้จงได้”^๒ ฝ่ายพระยาจันทบุรีเห็นว่าผลของตนมีมากกว่าเจ้าตาก ก็ให้ปิดประตูรักษาเมืองมันคงไว้

ขณะนั้นความคับขันเป็นของเจ้าตากมาก เพราะได้กล้าตัวเข้าไปตั้งอยู่ชานเมือง ข้าศึกในเมืองก็มีกำลังมากกว่า เป็นแต่ว่าครั้นคร้ามเกรงฝีมือ ไม่กล้ายกออกมาโจมตีซึ่งหน้า แต่ถ้าเจ้าตากกล้าถอยออกไปเมื่อใดก็อาจจะออกล้อมไล่ตีสกัดได้หลายทาง เพราะเป็นถิ่นของข้าศึก เจ้าตากเห็นว่าถ้าขึ้นตั้งอยู่อย่างนั้นต่อไปก็ไม่มีเสบียงอาหารเหมือนหนึ่งคอยให้ศัตรูเลือกเวลาทำเราตามใจชอบ ประกอบกับเจ้าตากมีอุปนิสัยเป็นนักรบ พิจารณาเห็นมีแต่ทางเดียวคือชิงเข้าตีข้าศึกก่อนจึงจะไม่เสียที จึงเรียกนายทัพนายกองมาสั่งว่า “เราจะเข้าตีเมืองจันทบุรีในค่ำวันนี้ เมื่อกองทัพพุ่งเข้าเยนกินเสร็จแล้วทั้งนายไพร่ให้เจ้ทั้งอาหารที่เหลือและต้อยหม้อเสียให้หมด หมายไปกินข้าวเข้าด้วยกันที่ในเมืองเอาฟุ้งนี้ถ้าตีเอาเมืองไม่ได้ในค่ำวันนี้ก็จะตายเสียด้วยกันให้หมดทีเดียว”^๓

๑ เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน

๒ กรมศิลป์ากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพ คุณพ่อไต้ตั้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๑๐.

๓ สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ไทรบรมพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ ๒๕๑๔) หน้า ๓๕๖.

ในลิลิตสาครุง ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนั้นว่า

“เจ้าตากตั้งทัพใกล้ มีประสาทสั่งให้
เรียกพร้อมปฤกษา ฯ

พระเชียงเงินยอดทหาร	หลวงชำนาญไพรสมณฑ์	อีกคนชายชาตรี
นายบุญมีมหาดเล็ก	หนึ่งชายเหล็กแรงยอด	นายบุญรอดแขนอ่อน
ชายกระฉ่อนนามไกร	ขุนอภัยภักดี	พิพิธวาทีกุญ
คนคู่บุญภูวนัย	หลวงพิชัยอาสา	พรหมเสนาอีกหลวง
แรงหลวงเริงฉกาจ	ราชเสนหาหลวงหนึ่ง	ขังศัตรูเกรงขาม
นักองค์รามเขี้ยวชาย	นายทองคำนายแสง	ล้วนเข้มแข็งรณรงค์
ทรงปรีักษากลศึก	ข้าศึกก็ความนี้	เห็นโฉนให้ข
ช่องเข้าเอาชัย”		

“อาหารวารน้ามื้อ	สายัณห์ น้แน
เตรียมแต่ยังวันวัน	เถิดน้อ
มือนจะกินกัน	นี่
อ้อมเสร็จสั่งต้อยหม้อ	พรุ่งมื่อในเมือง”๑

นอกจากนี้ยังเห็นได้ว่าเจ้าตากมีความรอบคอบ มิได้ประมาทในการรบพุ่งและสามารถทะก่าล้งข้าศึกได้

“จันทบุรีมิใช่	ข้าฉา
ที่ท่าปราการปรา	กฏกร้าว
ค่ายคูประตุธา	นี่มัน คงนอ
ฤาจะหลุบฟูบร้าว	ฟาตลัมจอมเลน ฯ”๒

๑ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, สามกรุง (พระนคร : คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๗๐-๗๑.

๒ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, สามกรุง (พระนคร : คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๗๑.

ด้วยความเคียดแค้นของเจ้าตาก ซึ่งนายทัพนายกองต่างได้เคยเห็นอาญาสิทธิ์ จึงไม่มีใครกล้าขัดขืน และด้วยหลักจิตวิทยาที่เจ้าตากนำมาใช้ ได้สร้างกำลังใจอันหาว่าหาญ เคียดแค้นให้แก่ไพร่พลทุกวันหน้า ต่างมุ่งมั่นอยู่แต่จะตบยัดเมืองจันทบุรีให้ได้ มิฉะนั้น ก็จะต้องอดตาย

พอตกค่ำ เจ้าตากก็กะเกณฑ์ทหารไทยจีนลอบซุ่มอยู่ให้คอยฟังเสียงปืนสัญญาณ เข้าปล้นเมืองให้พร้อมกัน ระวังอย่าให้มีเสียงอื้ออึงเป็นอันขาด เมื่อพวกไหนเข้าเมืองได้ก็ให้ โห่ร้องขึ้นเป็นสำคัญเพื่อให้พวกท่านอื่นทราบ เมื่อตระเตรียมการพร้อมแล้ว พอได้ฤกษ์ เวลาตี ๓ นาฬิกา เจ้าตากก็ขึ้นช้างพังศรีบุญชู ไปรุดให้หลวงพิชัยอาสา ทหารผู้ไว้ใจ ชุ่มพลทหารหน้าช้างพระที่นั่ง^๑ และสั่งให้ยิงปืนสัญญาณเข้าปล้นพร้อมกันทุกด้าน เจ้าตากก็ ขับช้างที่นั่งเข้าพังประตูเมือง พวกในเมืองระดมยิงปืนใหญ่ น้อยออกมาเป็นอันมาก นายท้ายช้าง เกรงว่าลูกปืนจะมาถูกเจ้าตากเป็นอันตรายจึงเกี่ยวช้างให้ถอยออกมา เจ้าตากขัดใจชักดาบหันมา จะฟันนายท้ายช้าง นายท้ายช้างตกใจร้องขอชีวิตไว้ แล้วขับช้างเข้ารีอบานประตูเมืองพังลง พวกทหารก็รุกกันเข้าเมืองได้ พวกในเมืองรู้ว่าเจ้าตากเข้ามาในเมืองได้แล้วก็ตกใจ ต่างละทิ้ง หน้าที่พากันแตกหนีกระจัดกระจาย ตัวพระยาจันทบุรีพาครอบครัวลงเรือหนีไปยังเมืองบันทาย มาศ (พุกโรมาศ)

เมื่อเจ้าตากตีเมืองจันทบุรีได้นั้นเป็นวันอาทิตย์ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๗ ปีกุน นพศก จุลศักราช ๑๑๒๙ ตรงกับวันที่ ๑๔ เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นช่วงระยะเวลา ที่เสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าแล้ว ๒ เดือน เจ้าตากเข้าเมืองจันทบุรีแล้ว ก็ให้เกิดภัยล้อมผู้คน ให้กลับคืนมาสู่ภูมิภานาตามเดิม ได้แสดงความเมตตาปรานีให้เป็นที่ปรากฏอย่างกว้างขวาง มิได้ถือโทษผู้ที่ได้เป็นศัตรูต่อผู้มาแต่ก่อน ครั้นจัดการบ้านเมืองจันทบุรีเรียบร้อยแล้ว จึงยกกองทัพออกจากเมืองจันทบุรีโดยทางสถลมารคไปเมืองตราด สั่งให้พระรามพิชัยกับหลวง ราชวรินทร์เป็นแม่ทัพเรือ เรือประมาณ ๕๐ ลำยกไปทางทะเล ขณะเมื่อยกทัพไปพบยกไป ครั้งนั้น ด้วยเสบียงมีบันดาลฝนตกเจ็ดวันเจ็ดคืน ตามระยะทางไปจนบรรลุถึงเมืองตราด พวกกรมการเมืองและราษฎรก็พากันเกรงกลัว ยอมอ่อนน้อมโดยดีทั่วกันทั้งเมือง ไม่มีใคร

^๑ จังหวัดตาก, ตากสินมหาราชานุสรณ์ งานฉลองวันขึ้นปีใหม่ ปีที่ ๒๒ พ.ศ. ๒๕๑๕ (พระนคร : มิตรสยาม ๒๕๑๔) หน้า ๑๑๓.

คิดต่อสู้เลย เมื่อเกลี้ยกล่อมอาณาประชาราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขแล้ว ได้ทราบข่าวว่าสำเภาจิน ลูกค้ำมาทอดทุ่นอยู่ที่ปากน้ำเมืองตราดหลายลำ จึงให้ข้าหลวงไปพาตัวนายสำเภาเข้ามาโดยตีพวกจีนสำเภาก็หาฟังไม่ กลับระดมยิงกองเรือเจ้าตาก การต่อสู้ดำเนินไปประมาณครึ่งวัน เจ้าตากก็สามารถยึดสำเภาจินไว้ได้หมด ได้ทรัพย์สินและเครื่องบริโภคมามากมายเป็นกำลังกองทัพเป็นอันมาก เจ้าตากจัดการเมืองตราดเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็กลับขึ้นมาตั้งอยู่ ณ เมืองจันทบุรี นับแต่นั้นมาเจ้าตากก็มีอำนาจสิทธิ์ขาดตลอดหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกทั้งหมด ตระเตรียมการที่จะเข้ามาทำสงครามเพื่อกู้กรุงศรีอยุธยาต่อไป

ขณะที่เจ้าตากตีเมืองตราดได้นั้น ประจวบกับเป็นฤดูฝน มรสุมลงทางทะเลตะวันออก จำต้องหยุดยั้งการรบพุ่ง แต่เจ้าตากก็หาได้หยุดนิ่งอยู่โดยเปล่าประโยชน์ไม่ สั่งให้ลงมือต่อเรือรบและรวบรวมเครื่องศาสตราวุธยุทโธปกรณ์เอาไว้เพื่อแผนการกู้กรุงศรีอยุธยาจากพม่าในฤดูแล้งหน้าต่อไป ทั้งนี้เพราะเจ้าตากพิจารณาเหตุการณ์บ้านเมืองอย่างลึกซึ้ง ด้วยในเวลานั้นมีผู้ตั้งตัวเป็นใหญ่หลายหัวเมืองด้วยกัน ถ้าใครจะเป็นใหญ่ให้ได้ทั่วประเทศจะต้องทำลายอำนาจพม่าที่มีอยู่ในเมืองไทยให้ได้อย่างหนึ่ง และต้องปราบก๊กอื่นให้อยู่ในอำนาจอย่างหนึ่ง ความคิดเห็นข้อนี้ก็น่าคิดเหมือนกันหมดทุกก๊ก ผิดกันแต่ความคิดจะทำการ พวกอื่นยังมองไม่เห็นทางที่จะกระทำได้ หรือยังหวาดพม่าอยู่จึงยังรังรอไว้ มีแต่เจ้าตากผู้เดียวที่เห็นว่า จะต้องรีบกระทำและกระทำให้เป็นผลสำเร็จเด็ดขาดก่อนที่ก๊กอื่น ๆ จะลงมือ ตามความคิดอันนี้แม้ร้งรอไปก๊กอื่นทำได้ก่อนก็ต้องเป็นข้าเขา เจ้าตากจึงมุ่งหมายจะยกมารบพม่า ซึ่งเอากรุงศรีอยุธยาอันเป็นราชธานีให้ได้ก่อนก๊กอื่น

เจ้าตากทุ่มเทกำลังกายกำลังใจให้ทหารและผู้คนที่เข้าร่วมสามัคคีต่อสู้ด้วยความซื่อสัตย์ซึ้งจนสามารถต่อสู้ได้เป็นจำนวนถึง ๑๐๐ ลำ รวบรวมกำลังเพิ่มเติมได้อีกเป็นคนไทยจีนประมาณ ๕,๐๐๐ คน กับมีข้าราชการในกรุงศรีอยุธยา ได้หลบหนีพม่ามาร่วมด้วยอีกหลายคน เช่น หลวงศักดิ์นายเวรมหาตเล็ก นายสุตจินคาหัมแพรมหาตเล็ก (ต่อมาได้เป็นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ในรัชกาลที่ ๑) เป็นต้น ได้วางแผนกลยุทธ์ที่จันทบุรี รวบรวมศาสตราวุธได้จำนวนมาก พร้อมทั้งเสบียงอาหารบริบูรณ์เพื่อที่จะดำเนินการกอบกู้เอกราช นับได้ว่าเมืองจันทบุรีและชาวจันทบุรีมีส่วนร่วมเกื้อกูลและเป็นกำลังส่งเสริมเจ้าตากเป็นอย่างมากในการกู้ชาติไทยกลับคืนมาได้ในครั้งนี้

เพื่อระลึกถึงวีรกรรมของเจ้าตากและเพื่อระลึกว่าบรรพบุรุษชาวจันทบุรีจำนวน ไม่น้อยได้เป็นทหารร่วมไปในกองทัพของเจ้าตาก ทั้งดินแดนเมืองจันทบุรีนี้เป็นพื้นที่ที่เจ้าตาก เคยใช้เป็นที่รวบรวมไพร่พลตลอดจนเตรียมกองทัพไปทำการรบได้รับความสำเร็จ ชาว จันทบุรีพร้อมด้วยผู้ที่มีจิตศรัทธาจึงร่วมแรงกายใจและกำลังทรัพย์ สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้น สถานที่ที่ประดิษฐานพระบรมราชานุสาวรีย์ ๖ แห่งหนึ่งอยู่ บนเกาะกลางสวนสาธารณะ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นพระบรมรูปทรงม้าในท่ากระโจน ชูพระแสงดาบไปข้างหน้า มีทหารเอกขวาข้างม้า ๔ นาย สถานที่ที่ประดิษฐานพระบรม ราชานุสาวรีย์ ๖ อีกแห่งหนึ่งอยู่ในค่ายตากสิน บริเวณหน้ากองบังคับการ กองพันทหารราบ ที่ ๒ กรมทหารราบที่ ๑ นาวิกโยธิน พระบรมรูปอยู่ในท่าประทับยืนบัญชาการรบ ลักษณะ ท่าทางเด็ดเดี่ยวจริงจังเห็นได้จากพระพักตร์เครียว พระหัตถ์ขวาทรงชี้พระแสงดาบไปยังที่ หมายของข้าศึก พระพักตร์ทรงหันไปตามพระหัตถ์ซ้าย แสดงพระอาการรับสั่งกับไพร่พล บิวิวารให้รับรู้ว่าจะต้องพร้อมที่จะปฏิบัติอย่างรีบเร่งรุดหน้าตามพระองค์บุกเข้าหาข้าศึก พระบรม ราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนี้เป็นที่สักการบูชาของชาวจันทบุรี เหล่าทหารและ บุคคลทั่วไป

ครั้นถึงเดือน ๑๑ นพศก จุลศักราช ๑๑๒๙ ตรงกับเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ สิ้นฤดูมรสุมแล้ว เจ้าตากก็ยกกองทัพเรือออกจากเมืองจันทบุรี ได้ทราบข่าวว่า นายทองอยู่ นกเล็ก ซึ่งเจ้าตากตั้งให้เป็นพระยาอนุราช ๖ เจ้าเมืองชลบุรีกับหลวงพล ขุนอินเชียง ประพฤติ เป็นโจรให้สมัครพรรคพวกออกเที่ยวปล้นเรือลูกค้าและแย่งชิงเอาทรัพย์สินสมบัติของชาวบ้านเป็นที่เดือดร้อนยิ่งนัก มิได้ตั้งอยู่ในธรรมโอวาท ซึ่งมีพระประกาศนสั่งสอนไว้ เจ้าตากชำระความ ได้ว่าเป็นเรื่องจริง จึงให้ประหารนายทองอยู่ นกเล็กเสีย “แต่นายทองอยู่ นกเล็ก คงกระพัน ในตัว แขนงพันหาเข้าไม่ เหตุด้วยสะคือเป็นทองแดง จึงให้พันธนาการแล้วเอาลงถ่วงน้ำเสีย ในทะเลถึงแก่กรรม”^๑ แล้วให้ประหารหลวงพล และขุนอินเชียง ซึ่งร่วมคิดกระทำโจรกรรม ด้วย เมื่อจัดการเมืองชลบุรีเป็นที่สงบเรียบร้อยแล้วก็เคลื่อนกองทัพเรือเข้ามาทางปากน้ำสมุทร ปรากฏถึงกรุงธนบุรี ซึ่งขณะนั้นมีคนไทยที่เอาใจไปฝากฝ่ายข้างพม่ารักษาอยู่ ดังกล่าวไว้ใน

๑ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพ คุณพ่อไต้ตั้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๑๗.

ลิลิตสามกรุงว่า

“มาจะกล่าวบทถึง	ทองอินกายไทยใจพม่า
เป็นคนแคบสั้นปัญญา	โอกาสวาสนาครานั้น
เห็นชื่อว่าดีกว่าไส้	น้ำใจเติบโตโมหันธ์
หมายกำอำนาจราชทัณฑ์	กำเริบเลิปลิ้นแสนร้าย
เข้าช่วยศัตรูข่ม	ได้สบอารมณ์สมหมาย
พะม่อมอบให้เป็นนาย	รักษาอุ้มค้ายเมืองชน”๑

ส่วนนายทองอิน ซึ่งพม่าตั้งให้รักษากรุงธนบุรี รู้ว่าเจ้าตากยกกองทัพเรือเจ้ามาทางปากน้ำ ก็ให้คนรีบขึ้นไปบอกแก่สุกี้พระนายกอง แม่ทัพพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้น แล้วเรียกระดมพลขึ้นรักษาบ่อนมิชัยประสิทธิ์ และหน้าที่เชิงเทินกรุงธนบุรี คอยที่จะต่อสู้ กับกองทัพของเจ้าตาก ผลที่สุกีนายทองอินก็สิ้นชีวิตสิ้นชื่อคนไทยผู้ทรยศต่อชาติไทยตั้งคำประพันธ์ต่อไปนี้

“ปางโยอินทร์ปิ่นทัพ สั่งสรรพพหุลพลาญ พยานเร่งเราเอาชัย ฝ่ายมอญไทยในชน ต่างเล็ดลอดกลหลบลึก ปลีกจากตรอกออกทุ่ง ไม่รพพุ่งต่อต้าน ด้านนี้ผันนฉินศพทองอินบมีหิง กิ่งแดนป่าช้า ฟ้าเป็นเฟือกเกลือกกลิง หมาแย่งแรงกาทิง ปราศผู้สงสารฯ

หมาเหมีนไม่มาก मैं	นามเหมีน
เน่ามนุษย์สุดเขิน	ใจดขิ้น
ฉินชื่อระบือเห็น	หนถ้อย
หน่ายเน่าเราพิงขิ้น	ขยาคร้ามนามเหมีน”๒

หลังจากพวกพม่ารบไทยมอญที่รักษากรุงธนบุรี เห็นว่าเป็นกองทัพไทยด้วยกันยกมากก็ไม่เป็นใจที่จะต่อสู้ ทำการรบพุ่งกันเพียงเล็กน้อย เจ้าตากก็ตีได้กรุงธนบุรี ประหารชีวิตนายทองอินที่มีใจเข้าข้างศัตรู แล้วก็เร่งกองทัพขึ้นไปยังกรุงศรีอยุธยา ฝ่ายสุกี้พระนายกอง

๑ พระราชวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, สามกรุง (พระนคร: คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๘๑.
 ๒ เล่มเดียวกัน หน้า ๘๓-๘๔.

แม่ทัพพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้น ได้ทราบความจากคนที่นายทองอินให้ไปบอกข่าวไม่ว่าใคร พวกที่แตกพ่ายไปจากกรุงธนบุรีก็ตามไปถึง บอกสักว่าเสียกรุงธนบุรีแก่เจ้าตากแล้วสักก็ทราบก็ตกใจสั่งให้รีบเตรียมรักษาค่ายโพธิ์สามต้น เนื่องจากขณะนั้นเป็นเวลาฤดูหนาว สุกเกรงว่ากองทัพไทยจะขึ้นไปถึงเสียก่อนที่จะเตรียมต่อสู้พร้อม จึงให้มองญาแม่ทัพรองคุมพลพวกมอญและไทยที่ไปอยู่ค่าย ยกเป็นกองทัพเรือลงมาตั้งคอยสกัดต่อสู้ อยู่ที่เพนียด เจ้าตากยกขึ้นไปถึงกรุงศรีอยุธยาเป็นเวลาค่ำ สืบทราบว่ามีกองทัพข้าศึก ยกมาตั้งคอยอยู่ที่เพนียด ไม่ทราบว่ามีกำลังเท่าใดก็ยังไม่รู้ ฝ่ายพวกคนไทยที่ถูกเกณฑ์มาในกองทัพมองญารู้ว่ากองทัพไทยจะมาเป็นคนไทยด้วยกันก็เกิดรวนเร จะหลบหนีบ้าง จะหาโอกาสมาเข้าร่วมกับเจ้าตากบ้าง มองญาเห็นพวกคนไทยไม่เป็นอันจะต่อสู้ เกรงว่าจะพวกันกบฏขึ้น จึงรีบหนีกลับไปค่ายโพธิ์สามต้นในคืนนั้น พอรุ่งเช้าเจ้าตากทราบความจากพวกไทย ที่หนีพม่าไปเข้าค่ายว่า พม่าถอยหนีจากเพนียดหมดแล้ว ก็รีบยกตามขึ้นไป ค่ายพม่าที่โพธิ์สามต้นนี้มี ๒ ค่าย ตั้งข้างปากตะวันออกค่ายหนึ่ง ข้างปากตะวันตกค่ายหนึ่ง ตัวสักแม่ทัพอยู่ปากตะวันตกค่ายนี้พม่าเรือเอาอิฐตามวัดมาก่อกำแพงเชิงเทินมั่นคงมาแต่ครั้งเนเมียวสีหบดีแม่ทัพใหญ่มาล้อมกรุงศรีอยุธยา จึงเป็นที่มั่นของสักต่อมา เจ้าตากยกตามมองญาขึ้นไปถึงค่ายโพธิ์สามต้นในเวลาเช้าก็สั่งให้ทหารเข้าระดมตีค่ายพม่าข้างปากตะวันออก พอเวลา ๙ นาฬิกา ก็ได้ค่ายนั้น เจ้าตากจึงให้เข้ารักษาค่ายแล้วให้ทำบันไดสำหรับจะพาดขึ้นค่ายพม่า ข้างปากตะวันตก เมื่อพร้อมเสร็จก็ให้พระยาพิพิธพระยาพิชัย นายทหารจีนคุมกองทหารจีน ไปตั้งประชิดค่ายสักทางด้านวัดกลาง พอรุ่งเช้าก็ให้กองทหารไทยจีนเข้าระดมตีค่ายสักพร้อมกันรบกันแต่เช้าจนถึงเที่ยง กองทัพเจ้าตากก็เข้าค่ายพม่าได้ สักแม่ทัพพม่าตายในทีรบ มองญาแม่ทัพรองพาพวกไพร่พลที่เหลือหนีไปได้บ้าง แต่ที่จับได้และที่เป็นคนไทยยอมอ่อนน้อมโดยคืนนั้นเป็นจำนวนมาก เจ้าตากใช้เวลาเพียง ๒ วันเท่านั้นในการตีค่ายพม่า ภูเอาจริงศรีอยุธยาคืนมาได้

เมื่อเจ้าตากมีชัยชนะพม่าแล้ว ได้ตั้งพักกองทัพอยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้น บรรดาทรัพย์สินและอาวุธที่พม่าริบมาจากคนไทยและยังมีได้ส่งไปเมืองพม่า ก็ตกเป็นของเจ้าตาก นอกจากนี้ยังมีบรรดาข้าราชการไทยทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยที่พม่าจับไว้ได้หลายคน ต่างเข้ามาเป็นพวกเจ้าตากและบอกให้ทราบถึงที่ฝั่งพระบรมศพพระเจ้าอยู่หัวสุริยามรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ) และบอก

ว่ามีเจ้านายฝ่ายในที่พม่าจับมาได้ต้องกักขังอยู่ในค่ายนี้ ๘ พระองค์ เจ้าตากได้ทราบก็มีใจสง-
สาร สั่งให้รับเจ้านายเหล่านั้นไว้ชุบเลี้ยงต่อไป และให้ปลดปล่อยผู้คนที่พม่ากักขังไว้เสียสิ้น
จับจ่ายทรัพย์สิ่งของเครื่องอุปโภคให้เป็นการปลดปล่อยทุกขเวทนาแล้วให้สร้างพระโกศกับ
เครื่องประดับสำหรับงานพระบรมศพตามกำลังที่จัดได้ ให้ชุดพระบรมศพพระเจ้าเอกทัศขึ้น
มาทำการถวายพระเพลิง และบรรจุพระอัฐิธาตุตามเยี่ยงอย่างพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนมา

ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เมื่อเจ้าตากทำการถวายพระเพลิงพระบรม-
ศพพระเจ้าเอกทัศเสร็จแล้ว ก็คิดจะปฏิสังขรณ์พระนครศรีอยุธยา ขึ้นเป็นราชธานีดังก่อน
จึงขึ้นช้างทรงดูพระราชวังและท้องที่ในพระนคร เห็นประสาทรามนเทียรท่าหนักใหญ่น้อย
ทั้งอาวาสวิหารและบ้านเรือนชาวพระนครถูกข้าศึกเผาทำลายเสียหายเป็นอันมากคล้ายกับเป็น
นครร้าง ก็สังเวชสลดใจ ถึงบทประพันธ์ที่ว่า

“ปิ่นณรงค์ทรงขับช้าง อีกทั้งวังโรย ๆ ทราบดีก้นก่าแค้น บ่าช้า แห่งความ งามแฮ ฯ ปราสาทเคยผงดฟ้า ฟุบเพ็ยมเทียมธูลี ฯ พระสถูปพุทธรูปล้วน แม่นแม่นมารทำ ฯ” ^๑	ทอดพระเนตรเวียงร้าง อัฐิที่หักกากปูนแมน ยอดเยี่ยมเอี่ยมไอ้อ้า หล่นสลายปลายดุ้น
---	---

“อนิจจานินสิ้นกระษัตริย์ แม้กรุงยังพรั่งพร้อมประชาชน มโหรี ปักทองจะก้องกึก ดูพารานาคิดอนิจจัง	เหงาสงัดเงียบไปดั่งไพรสมน্থ จะสับสนแซ่เสียงท่งเวียงวัง จะโครมครึกแซ่ด้วยแตรสังข์
--	--

๑ พระราชวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, สามกรุง (พระนคร: คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๘๘.

กำแพงรอบขอบคูก็ดูเล็ก
ยังให้มันข้ามเขาเอาเวียงชัย

“ไม่น่าศึกอ้ายพม่าจะมาได้
ไอ้อย่างไรเหมือนนบุรีไม่มีชาย”^๑

ในวันนั้นเจ้าตากได้เข้าไปพักแรม ณ พระที่นั่งทรงปืน อันเป็นท้องพระโรงที่
เสด็จออกช้างท้ายวังมาแต่ก่อน ได้เกิดนิมิตในฝันถึงคำโคลงต่อไปนี้

“เทวัญสรรเสกให้
ปราสาทราชฐานเย็น
ภาพกรุ่งรุ่งเรืองเป็น
ทุกสิ่งยิ่งกว่าครั้ง
ดูเพลินเดินพิศพร้อม
แปลกบ่มีคนใน
จักได้จะถามใคร
ทรงสกคอดอัน
ขณะนั้นอดีตราชเจ้า
ผู้ตุงกรงไกร
เสด็จแสดงพระองค์ใน
เปล่งประวัจน์ชัดชี้
อ้อองค์ทรงเดชด้วย
แห่งสยามทเวะ
สัจจันประคตัสประ
จุงสถุดักฤตย์กล้า
“ทรงฤทธิคิดสืบเส้น
สร้างนครอมรอัน
ทนต์ดีพัน
จงอย่าอยู่ดูห้าม

ฝันเห็น
อยู่ยัง
ปรกติ
เมื่อบ้านเมืองดี ๆ
เพรียงไฟ บูลย์แฮ
ที่นั่น
บ่ห่อน เห็นเลย
อัดไว้ในทรงฯ
จอมไทย
ก่อนก็
นิมิต นันนา
ช่องเขือ ชัยเฉลย ฯ
เดชะ
แวนฟ้า
เสริฐสุด
เกริกดาวดาวตึงษ์ ฯ
ไอศวรรย์
อมิตรคร้าม
เทียมที่ อื่นเลย
เหตุเอืออาร์ ฯ

๑ สุนทรภู่, นิราศสุนทรภู่ ตอนนิราศพระบาท (พระนคร: คุรุสภา ๒๕๑๔) หน้า ๑๒๓-๑๒๔.

อดีตราชประสาสน์	สุรคัพพี
พลันพระกายหายวับ	แวบพัน
หลากสุดประดุดลับ	แลบิต
หมคนิมิตนทร์พัน	ไฟข้อความผันฯ”๑

ครั้นรุ่งเช้าเจ้าตากได้เล่าความฝันนั้นให้ข้าราชการทั้งปวงฟัง แล้วกล่าวว่า “เดิมเราคิดจะปฏิสังขรณ์พระนครให้ตั้งเก่า แต่เมื่อเจ้าของเดิมท่านยังหวงแหนอยู่จะให้เราชวนกันไปสร้างเมืองธนบุรีอยู่เถิด” แล้วเจ้าตากก็ให้อพยพผู้คนลงมาตั้งราชธานีอยู่ที่กรุงธนบุรี แต่นั้นมาและได้กระทำพิธีปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ ณ วันพุธ เดือนอ้าย แรม ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๓๐ ปีชวด สมฤทธิศก ตรงกับวันที่ ๒๘ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๑ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ หรือสมเด็จพระบรมราชาที่ ๔ แต่ประชาชนทั่วไปก็ยังนิยมขนานพระนามพระองค์ว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีหรือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

พระนามสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เนื่องจากไม่มีหลักฐานการเฉลิมพระนามสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อแรกเสวยราชย์ ทั้งในเอกสารต่างๆ ยังขานพระนามไว้ต่างๆ กัน เช่น

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ใช้ “พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว” บ้าง “พระเจ้าอยู่หัว” บ้าง และ “สมเด็จพระบรมหน่อพุทธางกูร” บ้าง

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ใช้ “สมเด็จพระบรมราชาที่ ๔ เจ้ากรุงธนบุรี”

จดหมายเหตุสมัยกรุงธนบุรีในสมุทไทยดำ ชื่อพระราชสาสน์และศุภอักษรโต้ตอบกรุงธนบุรีและกรุงศรีสัตนาคนหุตจุลศักราช ๑๑๔๐ ใช้ “พระศรีสรรเพชญ์สมเด็จพระบรมธรรมิกราชาธิราชพระเจ้ารามธิบดี บรมจักรพรรดิบรมวราชาธิบดินทรทริหริทรราชาธิบดี สวิบุลยคุณรุจิตร ฤทธิราเมศวรบรมธรรมิกราชาเดโชไชย พรหมเทพาคิเทพตรีภูวนาธิเบศโลกะเชษฐวิสุทธรมกัญประเทศตามหาพุทธังกูรบรมนารถบรมบพิตร” “พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถ

๑ พระราชวรราชศรีเชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ สามกรุง (พระนคร : คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๕๒-๕๔.

อัครบรมนารถบรมบพิตร” และ “พระบาทสมเด็จพระเอกาทศทรุทิวบรมนารถบรมบพิตร”

เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๘ ทางราชการได้กำหนดพระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี” ความละเอียดปรากฏตามหนังสือกรมสารบรรณคณะรัฐมนตรีฝ่ายบริหาร ที่ พว. ๔๘๒๔/๒๔๙๗ ลงวันที่ ๑๒ เมษายน ๒๔๙๗ เรื่องการเปิดพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี

การเสด็จขึ้นครองราชย์ของเจ้าตากนั้น ไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ปรากฏชัดว่าเมื่อใด แต่พิเคราะห์ตามเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์แล้ว เจ้าตากยึดกรุงศรีอยุธยาคืนจากพม่าได้เมื่อเดือน ๑๒ พ.ศ. ๒๓๑๐ กว่าจะจัดการพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ^๑ และจัดการปลดปล่อยเจ้านายและชาวไทยที่ถูกจับกุม กว่าจะทำนุบำรุงให้ผู้คนมีความเป็นอยู่ค่อยสุขสบายขึ้น รวมทั้งย้ายกรุงมา ณ กรุงธนบุรี เวลาที่เจ้าตากจะปราบดาภิเษกขึ้นปกครองประเทศ ก็ย่อมต้องล่วงถึงปี พ.ศ. ๒๓๑๑ เป็นแน่นอน ประกอบกับมีเอกสารชั้นต้นหลายฉบับยืนยันว่า ปี พ.ศ. ๒๓๑๑ เป็นปีที่เจ้าตากได้ราชสมบัติ เช่น

จดหมายเหตุโทร ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘ ว่า “ปีชวดจุลศักราช ๑๑๓๐^๑
..... ณ วัน ๓^๑ ๑ คำ เวลาเช้าโมง ๑ แผ่นดินไหว บั้นเจ้าตากได้ราชสมบัติ อายุ ๓๔ ปี”^๒

จดหมายเหตุโทร ฉบับพระยาประมุขนรินทร์^๓ ว่า “(แผ่นดินกรุงธนบุรี) ปีชวด จ.ศ. ๑๑๓๐ พระยาตาก.....”^๓

จดหมายเหตุของพวกคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ^๑ กับครั้งกรุงธนบุรี และครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภาค ๖ ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ มงซิเออร์คอร์ เขียนจดหมายเล่าแก่มงเซินเยอร์บริโกต์ว่า “เมื่อวันที่ ๔ เดือนมีนาคม บั้น (๒๓๑๑) ข้าพเจ้าได้มาถึงบางกอก.....”^๔ และ “เมื่อข้าพเจ้า

๑ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๑๐

๒ กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานสถาปนากิจศพนางเปลื้อง อินทรชุต วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗) หน้า ๑.

๓ กรมศิลปากร จดหมายเหตุโทรฉบับพระยาประมุขนรินทร์ (พิมพ์ในงานศพนางซ้อย ชูโต พ.ศ. ๒๔๖๔) หน้า ๑.

๔ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานสถาปนากิจศพนางเชื้อ วิเชียรโอสถ สิ้นต้นทานที่ วันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๔) หน้า ๔๘.

ได้มาถึงบางกอก พระยาตากพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ได้ทรงต้อนรับข้าพเจ้าอย่างดี.....”^๑

นายสวนมหาดเล็กได้แต่งโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔
ยื่นนัยการปราบคาภิเษกว่า

ใครอาจอาตมตง ^๕	ตัวผจญ ได้ฤา
พ่ายพระกุศลพล	ทั่วทั่ว
ปราบคาภิเษกบน	ภัทรบิฐ บัวแสบ
สมบัติสมบุรณ์ด้้าว	แด่น้ำมาปาน ^๒

แม้จะยุติได้ว่าเจ้าตากปราบคาภิเษกปกครองประเทศสยามโดยทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี ใน พ.ศ. ๒๓๑๑ แต่เนื่องจากไม่อาจสืบค้นหาวันเดือน ที่เสด็จขึ้นครองราชย์ได้ ทางราชการจึงกำหนดเอาวันเสด็จออกขุนนางวันแรกสุด เป็นวันคล้ายวันปราบคาภิเษกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งปรากฏรายละเอียดในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า

“ณ วัน ๓^๑ ๑ ค่ำ ปีมะแม สัมฤทธิศก เพลาย่ำค่ำแล้ว ทุ่มหนึ่ง มีจันทร์ปราศากาย

ณ วันที่ ๓^๑ ๑ เพลาย่ำโมงเศษ เสด็จออกขุนนาง ตรัสประกาศเนือความเงินเส็งชื่อทองพระพุทธรูปลงสำเภา พระราชสุจริตปรารภถึงพระอุเบกษาพรหมวิหาร เพื่อจะทะนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนาและอาณาประชาราษฎร์นั้น อัจฉรย์แผ่นดินไหวเป็นช้านาน”^๓

วัน ๓^๑ ๑ ค่ำ ปีมะแม สัมฤทธิศก หรือวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๔ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๓๐ ปีชวณตรงกับวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๓๑๑

๑ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๕ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสฤษดิ์สาราลักษณ์ (เปรม ลางกุลเสน) วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๖ หน้า ๕๕.

๒ นายสวนมหาดเล็ก โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้า นภาพรประภา โปรดให้พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๕) หน้า ๕.

๓ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๕ (ฉบับพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสฤษดิ์สาราลักษณ์ (เปรม ลางกุลเสน) วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๖) หน้า ๑๕.

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เสด็จสวรรคต เมื่อวันที่เสาร์เดือน ๕ แรม ๙ ค่ำ
จ.ศ. ๑๑๔๔ ปีชวด ตรงกับวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ พระชนมายุ ๔๘ พรรษา รวมสิริราช
สมบัติ ๑๕ ปี

นอกจากงานกู้ชาติก่อนครองราชย์แล้ว ตลอดระยะเวลา ๑๕ ปี ที่สมเด็จพระเจ้า
ตากสินมหาราช ครองราชสมบัติ เป็นระยะเวลาที่ชาติบ้านเมืองเพิ่งเป็นอิสระจากพม่า ประชาชน
ยังระส่ำระสาย ประกอบกับสภาพบ้านเมืองที่ถูกข้าศึกเผาผลาญ ทำลายปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไป
ก็ยิ่งก่อให้เกิดความเศร้าโศกสะเทือนใจจนแทบจะไม่อาจหาสิ่งใดมาลบล้างความรู้สึกสลดหดหู่
นั้นได้ ข้าความรุ่งเรืองในอดีตก็ยังคงจารึกอยู่ในความทรงจำ คอยเป็นที่เปรียบเทียบกับอยู่ตลอด
เวลา สภาพจิตใจของชาวไทยขณะนั้นจำเป็นที่ผู้ปกครองบ้านเมืองจะต้องสร้างเสริมสิ่งบำรุงขวัญ
อย่างรวดเร็วที่สุดที่จะทำได้ ข้าข้าศึกศัตรูจากภายนอกประเทศต่างก็คอยหาโอกาสจะเข้ารุกราน
ด้วยเห็นว่าไทยอยู่ในระยะเวลาที่เปลี่ยนแผ่นดินใหม่ และยังไม่ฟื้นตัวจากความบอบช้ำจาก
สงครามคราวเสียกรุงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงมีพระราชภาระ
อันหนักอึ้งตลอดรัชกาลของพระองค์ ดังจะได้จำแนกพระราชกรณียกิจของพระองค์ท่านเป็น
๒ ด้าน คือ

๑. การสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง
๒. การฟื้นฟูบ้านเมืองทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติ

การสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง

ในระยะเวลา ๓ ปีแรกที่ครองราชสมบัติ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชต้องทรงใช้
เวลาส่วนมากเกี่ยวกับการปกครองบ้านเมือง วางแผนการรบ และถ้าเป็นการรบที่สำคัญ
พระองค์มักจะเสด็จเข้าสู่สนามรบด้วยพระองค์เอง ทรงปราบปรามชาวไทยซึ่งยังคงแตกแยก
เป็นชุมนุมหรือเป็นก๊กเป็นเหล่า จนสามารถรวบรวมประเทศไทยให้เป็นปึกแผ่นได้ ต่อจากนั้น
ก็ต้องทรงทำสงครามกับชาติอื่น ๆ เช่น พม่า กัมพูชา เป็นต้น ผลของสงครามเหล่านี้
ส่วนมากเป็นผลดีแก่ประเทศไทย เช่น ได้ดินแดนกว้างขวางขึ้น และทำให้พม่าเกิดความรู้สึก
ว่าไม่สามารถจะรุกรานประเทศไทยได้โดยง่าย

๑. การรวบรวมชุมนุมต่าง ๆ

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว คนไทยก็ตั้งตัวเป็นอิสระอยู่ตามภาคต่าง ๆ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงดำริว่าถ้าปล่อยให้แตกแยกกัน บ้านเมืองก็จะไม่มีความมั่นคง เมืองไทยจะต้องรวมกันเป็นปึกแผ่นเช่นเดิม แต่เนื่องจากหัวหน้าของชุมนุมเหล่านั้นต่างต้องการเป็นอิสระ เป็นใหญ่ในแผ่นดิน การชักชวนจึงไม่มีผลนอกจากจะต้องใช้กำลัง ดังนั้นพระองค์จึงต้องยกกองทัพไปปราบปรามตามลำดับเวลาก่อนหลังดังนี้

๑) ชุมนุมพระยาพิชัยโลก หัวหน้าคือเจ้าเมืองพิชัยโลก เดิมชื่อ เรือง ในระหว่างสงครามได้แสดงฝีมือต่อต้านพม่าจนเป็นที่นิยมของพลเมือง เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกจึงตั้งตัวเป็นอิสระ ประชาชนจากเมืองใกล้เคียงก็มาสวามิภักดิ์อยู่ด้วยมาก ในปีชวดสัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๓๑๑ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เสด็จยกกองทัพพร้อมด้วยเครื่องสรรพาวุธทั้งทางบกทางเรือ ขึ้นไปตีเมืองพิชัยโลก ถึงตำบลเกยชัย เจ้าพระยาพิชัยโลกทราบข่าวศึก จึงให้หลวงโกษายกกองทัพลงมาตั้งรับ รวมกันเป็นสามารบ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงนำหน้าทหารเข้าสู้รบเช่นเคย และถุกยิงที่พระขงษ์ข้างซ้าย จึงต้องถอยทัพกลับคืนมายังกรุงธนบุรี^๑ เจ้าพระยาพิชัยโลกจึงคิดกำเริบใจ ตั้งตัวเป็นกษัตริย์ แต่อยู่ประมาณ ๗ วันก็บังเกิดวิบัติโรคขึ้นในคอถึงพิราลัย พระอินทรอากรผู้น้องก็กระทำฅาปนกิจศพเสร็จแล้วก็ได้ครองเมืองพิชัยโลกสืบไป^๒ แต่ไม่มีความสามารถเท่าพี่ชาย คนจึงเสื่อมความนิยม ในที่สุดชุมนุมเจ้าพระฝางมาตีเอาไปรวมกันได้

ในการที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชปราบชุมนุมพิชัยโลกไม่สำเร็จ ทำให้ทรงได้ความคิดว่าไม่ควรรบกับชุมนุมใหญ่ก่อน ดังนั้นพระองค์จึงทรงมุ่งไปหาชุมนุมเล็ก คือชุมนุมเจ้าพิมาย

๒) ชุมนุมเจ้าพิมาย หัวหน้าคือกรมหมื่นเทพพิพิธ เป็นโอรสของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เคยคิดร้ายต่อพระเจ้าเอกทัศจึงถูกเนรเทศไปลังกา เมื่อได้ข่าวลือว่ากรุง

๑. ม.ร.ว.ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุท, พระราชประวัติ สมหาราช (พระนคร : พินยาการ ๒๕๑๔) หน้า ๒๖๒.

๒. กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพ คุณพ่อไต้ลิ่ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๒๒.

ศรีอยุธยาแตกก็กลับมา แต่บังเอิญในขณะนั้นพ่ายังเพียงแต่ล้อมอยู่ จึงถูกจับกุมขังไว้ที่เมืองมะริด ต่อมาเมืองมะริดเสียแก่พม่าก็หนีไปเมืองเพชรบุรี และในที่สุดถูกส่งไปขังไว้ที่เมืองจันทบุรี กรมหมื่นเทพพิพิธได้ชักชวนคนไทยให้มาช่วยกันรบพม่า และได้้นำทหารมาจนถึงเมืองปราจีนบุรี แต่สู้พม่าไม่ได้จึงหนีขึ้นไปทางเมืองนครราชสีมา และได้ไปตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้นที่พิมาย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสืบทราบข่าว มองญา ปลัดทัพพม่า ที่ค่ายโพธิ์สามต้น (แม่ทัพรองของเนเมียวสีหบดี) ได้หนีไปเข้ากับกรมหมื่นเทพพิพิธ จึงทรงยกทัพไปตีเมืองพิมาย หมายกำจัดพวกพม่าให้สูญสิ้นไปจากเมืองไทยเสียก่อน โปรดให้จัดกองทัพเป็น ๒ กองทัพ ยกไปเป็นสองทาง คือ ให้พระมหามนตรี (นายสุตจินตา) และพระราชวรินทร์ ยกไปทัพหนึ่ง ส่วนพระองค์ทรงคุมทัพหลวง ยกไปอีกทัพหนึ่ง^๑

กรมหมื่นเทพพิพิธได้ทราบข่าวจึงให้เตรียมรับมือ โดยแบ่งทัพเป็น ๒ กองทัพ เช่นกัน ให้พระมหามนตรี (เสา) มองญาปลัดทัพของสุกี้ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ คุมมาทัพหนึ่ง ตั้งอยู่ ณ ตำบลจอหอ ส่วนอีกทัพหนึ่งให้พระยาวรวงศาธิราชคุมไปตั้งสกัดทัพ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ด่านกระโทก^๒ ข้างใต้เมืองนครราชสีมา

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยกทัพมาถึงด่านจอหอ นครราชสีมา ก็พบกับทัพเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ด้รบพุ่งกันเป็นสามารบ และตีทัพนครราชสีมาแตกพ่าย จับได้ตัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ มองญา และมหามนตรี (เสา) ฆ่าเสียทั้งสามคน

ส่วนทัพของพระราชวรินทร์และพระมหามนตรี ด้รบกับทัพพระยาวรวงศาธิราช สู้รบกันอยู่หลายวันก็ค่ายทัพนครราชสีมาได้ พระยาวรวงศาธิราชนายทัพหนีไปอยู่ที่เมืองเสียมราฐ แตนกัมพูชา

กรมหมื่นเทพพิพิธได้ทราบข่าวทัพทั้งสองพ่ายแพ้แก่กองทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแล้ว ก็ตกใจกลัวไม่คิดจะต่อสู้ พากรอบครวัหนีออกจากเมืองพิมายจะไปอยู่ ณ เมืองศรีสัตนาคนหุต แต่ขุนชนะกรมการเมืองนครราชสีมาตามไปจับตัวมาได้ สมเด็จพระเจ้า

๑. ม.ร.ว.ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุท, พระราชประวัติ ๕ มหาราช (พระนคร : พินยาการ ๒๕๑๔) หน้า ๒๖๔.

๒. กุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : กุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๑๘๘.

ตากสินมหาราชทรงเกรงว่าถ้าไว้ชีวิตต่อไป กรมหมื่นเทพพิพิธจะอ้างเอาราชตระกูลมาบังหน้า
 ช้องสมผู้คนก่อความยุ่งยากขึ้นอีกได้ จึงให้ปลงพระชนม์เสีย แล้วทรงปูนบำเหน็จความชอบ
 แม่ทัพนายกอง หัวหน้า เช่น พระราชวรินทร์ได้เป็นพระยาภักย์รณฤทธิ์ จางวางพระตำรวจ
 ฝ่ายขวา พระมหามนตรีได้เป็นพระยาอนุชิตราชา จางวางพระตำรวจฝ่ายซ้าย^๑ และขุนชนะ
 ได้เป็นพระยากำแหงสงครามครองเมืองนครราชสีมา^๒ แล้วจึงทรงเลิกทัพกลับกรุงธนบุรี

๓) ชุมมนุเม้านครศรีธรรมราช หัวหน้าคือเจ้าครองนครศรีธรรมราช ซึ่ง
 เรียกกันว่าเจ้านคร ฯ การปราบปรามครั้งนี้ต้องใช้ทหารเป็นอันมาก และยังต้องส่งทหารไป
 ทั้งทางบกและทางเรือ ต้องใช้เวลานานจึงสามารถปราบปรามได้สำเร็จใน พ.ศ. ๒๓๑๒

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้โปรดให้เจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพใหญ่
 พระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาเพชรบุรี เป็นนายกองคุมกองทัพพล ๕,๐๐๐ คน
 ยกไปทางบก ราวเดือน ๕ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๑๒ ถึงเมืองชุมพร เมืองไชยา พวกกรมการเมือง
 ทั้งสองเข้ามาอ่อนน้อมแต่โดยดี จึงไม่ต้องทำการรบพุ่ง คงยกทัพเลยไปยังเมืองนครศรีธรรม-
 ราช ข้ามแม่น้ำตาปีไปตั้งท่าหมาก พบกับทัพของเจ้านคร ฯ ตั้งสกัดอยู่ จึงยกเข้าโจมตี แต่
 เนื่องจากแม่ทัพนายกองไม่สามัคคีกัน^๓ ต่างคนต่างยกเข้าตีคนละครั้ง ไม่พร้อมเพรียง จึงเสียที่
 แก่ข้าศึก เป็นเหตุให้พระยาศรีพิพัฒน์และพระยาเพชรบุรีเสียชีวิตในที่รบ หลวงลักษมาณา
 บุตรเจ้าพระยาจักรีถูกจับไปได้ เจ้าพระยาจักรีจึงสั่งให้กองทัพถอยร่นลงมาตั้งหลักอยู่ที่เมือง
 ไชยา พระยายมราชเห็นเช่นนั้น จึงมีใบบอกกล่าวโทษเข้ามายังกรุงธนบุรีว่า เจ้าพระยา
 จักรีไม่เป็นใจสู้รบข้าศึก

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงพระราชดำริว่ากำลังเมืองนครศรีธรรมราช
 เข้มแข็ง ถ้าพึ่งแต่แม่ทัพนายกองที่ยกไปทางบกเห็นทีจะเอาชนะได้ยาก พอถึงเดือน ๘ หรือ
 เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๑๒^๔ ซึ่งเป็นฤดูฝน พระองค์ก็เสด็จกรีธาทัพไปทางเรือ มีจำนวนพล

๑. ประยูร ธวัชพันธ์ มหาราชและพระราชกรณียกิจสมเด็จพระกัทรามหาราช (กรุงเทพฯ :
 เทพพิทักษ์การพิมพ์ ๒๕๒๐) หน้า ๑๕๑.

๒. ประยูร ธวัชพันธ์, ยุคมหาราชและวีรสตรี (พระนคร : พิบูลการพิมพ์ ๒๕๐๖) หน้า ๒๗๘.

๓. ม.ร.ว.ชนมสวัสดิ์ ชมพูนุท, พระราชประวัติ สมหาราช (พระนคร : พิศายการ ๒๕๑๔)
 หน้า ๒๖๖.

๔. ประยูร ธวัชพันธ์, ยุคมหาราชและวีรสตรี (พระนคร : พิบูลการพิมพ์ ๒๕๐๖) หน้า ๒๘๓.

๑๐,๐๐๐ คน ยกไปสมทบตีเมืองนครศรีธรรมราช กำหนดให้เข้าตีเมืองพร้อมกันทั้งทัพบกและทัพเรือ

ฝ่ายเจ้านครฯ คิดว่าทัพจากกรุงธนบุรียกลงมาแต่เพียงทางบกทางเดียวจึงมิได้คิดอ่านป้องกันทางน้ำ ครั้นทราบข่าวกองทัพเรือของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ยกจู่โจมเข้ามาถึงปากพญาอันเป็นปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๖ ค่ำ^๑ เจ้านครฯ ก็ตกใจรีบเกณฑ์ผู้คนแล้วให้อุปราชจันทร์ยกพลลงมาสกัดทัพเรือ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช อยู่ที่ท่าโพธิ์อันเป็นท่าขึ้นเมือง ห่างเมืองนครศรีธรรมราชประมาณ ๓๐ เส้น^๒ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงยกเข้าตีค่ายท่าโพธิ์แตก จับตัวอุปราชจันทร์ได้เจ้านครฯ ก็สิ้นความคิดที่จะต่อสู้ จึงทิ้งเมืองพญาตึงค์หนีลงไปเมืองสงขลา ทัพหลวงของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จึงยกเข้าเมืองได้โดยง่ายตาย

ทางด้านกองทัพบกซึ่งเจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพและมีพระยายมราชเป็นแม่ทัพหน้า ที่ค่ายข้าศึกได้ที่ทำหมากร แล้วยกต่อมาถึงค่ายเขาหัวช้าง ไม่ทันได้สู้รบกัน พวกข้าศึกทราบว่ามีเมืองนครศรีธรรมราชแตกแล้วจึงถอยไป เจ้าพระยาจักรีกรีบบยกกองทัพไปยังเมืองนครศรีธรรมราช ปรากฏว่าไปถึงภายหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินได้เมืองแล้วถึง ๘ วันพระองค์จึงทรงกริ้วมาก มีรับสั่งให้ภาคทัณฑ์โทษที่มาไม่ทันตามกำหนดและให้เจ้าพระยาจักรีกับพระยาพิชัยราชาคุมกองทัพเรือลงไปตามจับตัวเจ้านครฯ เป็นการแก้ตัว เจ้าพระยาจักรียกทัพไปถึงเมืองสงขลา ทราบว่าพระยาพัทลุงกับหลวงสงขลา ได้พาเจ้านครฯ หนีลงไปทางใต้ ครั้นติดตามไปถึงเมืองเทพาอันเป็นเมืองขึ้นของเมืองสงขลาอยู่ต่อกับแดนเมืองมลายู ได้ข่าวว่าเจ้านครฯ หนีเข้าไปอยู่ในเขตเมืองปัตตานี จึงมีหนังสือถึงสุลต่านเมืองปัตตานีให้ส่งตัวเจ้านครฯ กับพวกมาให้ สุลต่านเมืองเกรงกลัวกำลังกองทัพไทยจึงจับตัวเจ้านครฯ พระยาพัทลุง หลวงสงขลา เจ้าพัศ เจ้ากลาง กับทั้งบุตรภรรยาмаส่งมอบให้แก่โดยดี^๓ เจ้าพระยาจักรีจึงนำตัวคนเหล่านั้นมามอบถวาย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชซึ่งขณะนั้นเสด็จยกทัพหลวงไปตั้งอยู่ ณ เมือง

๑ คุรุสภา, ประชุมพงสาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๑๘๕.

๒ เล่มเดียวกัน

๓ กรมศิลปากร, พระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้ตั้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๒๗.

สงขลา พวกลูกขุนปรึกษาโทษเจ้านครฯ ถึงสิ้นชีวิต แต่พระองค์ไม่ทรงเห็นชอบด้วย คำว่า เวลาบ้านแตกเมืองเสีย ต่างคนต่างตั้งตัวหมายจะเป็นใหญ่ด้วยกัน เจ้านครฯ ยังไม่เคยเป็นข้ามาแต่ก่อน ที่รบพุ่งต่อสู้จะเอาเป็นความผิดไม่ได้ ครั้นจับตัวมาได้เจ้านครฯ ก็อ่อนน้อมยอมจะเป็นข้าโดยดี ควรเอาตัวไปไว้รับราชการที่ในกรุง^๑ แล้วโปรดตั้งพระเจ้าหลานเธอ เจ้าราษฏร์วิวงศ์ไว้ครองเมืองนครฯ ให้พระยาราชสุภาวดีและพระศรีไกรลาสอยู่ช่วยราชการ พอถึงเดือน ๔ ปลายปีฉลู เอกศก (พ.ศ. ๒๓๑๒) จึงเสด็จยกทัพโยธาทัพเรือกลับคืนยังกรุงธนบุรี

๔) ชุมนุมเจ้าพระฝาง หัวหน้าเป็นพระภิกษุอยู่ที่วัดพระฝาง เมืองสวางคบุรี (ใกล้จังหวัดอุตรดิตถ์) เป็นคนมีสติปัญญาและคุณความดีจนได้เป็นราชาคณะที่เมืองนี้ มีผู้คนนับถือว่ามีเกียรติคุณทางวิทยาคม กล้ายผู้เศษ ยิ่งเมื่อยกทัพมาตีรวมเอาชุมนุมพิษณุโลกได้ด้วยก็ยิ่งเป็นชุมนุมเข้มแข็งที่สุด มีอำนาจครอบคลุมหัวเมืองฝ่ายเหนืออยู่ในขณะนั้น

ถึงปีชวด พ.ศ. ๒๓๑๓ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงปรารภว่า จะยกทัพไปปราบชุมนุมเจ้าพระฝาง ก็มีข่าวมาถึงกรุงธนบุรีว่า เจ้าพระฝางให้เกณฑ์กองทัพลาดตระเวนตีเอาข้าวปลาอาหารและเผาบ้านเรือนราษฎรเสียหาย จนถึงเมืองอุทัยธานีและเมืองชัยนาทเป็นทำนองจะคิดลงมาถึงกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงตรัสสั่งให้จัดเตรียมทัพ ขึ้นไปตีหัวเมืองเหนือ เป็นสามทัพ ยกออกจากกรุงธนบุรีเมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๑๔ ค่ำ พ.ศ. ๒๓๑๓ ทัพที่ ๑ พะองค์เสด็จเป็นแม่ทัพโดยกระบวนเรือเป็นทัพหลวงจำนวนพล ๑๒,๐๐๐ คน ทัพที่ ๒ ให้พระยายมราชเป็นแม่ทัพ มีทหาร ๕,๐๐๐ คน ยกขึ้นไปทางบกข้างฟากตะวันออกกล้าหน้าแควใหญ่ ทัพที่ ๓ ให้พระยาพิชัยราชากรีพล ๕,๐๐๐ คน ไปทางบกข้างฟากตะวันตก

ทางเจ้าพระฝางก็จัดกองทัพใหญ่ให้หลวงโกษาเป็นแม่ทัพยกมาตั้งรับที่เมืองพิษณุโลก ถึงวันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๒ ค่ำ กองทัพหลวงของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยกมาถึงก็ตรัสสั่งให้เข้าโจมตี ได้เมืองพิษณุโลกในค่านั้น ทัพหลวงโกษาไม่อาจต้านทานได้แตกพ่ายหนีไปเมืองสวางคบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ให้พักพลรอทัพบกทั้งสองที่ยังยกมาไม่ถึง ครั้นกองทัพทั้งสองมาพร้อมกันแล้วก็ตรัสสั่งให้ยกติดตามหลวงโกษาไปยังเมือง

^๑ กรุงสกา, ประชุมพงสาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : กรุงสกา ๒๕๐๖) หน้า ๑๕๑. แต่ในพระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า “คำรัสให้จำจงเจ้านครเข้าไปถึงกรุงก่อนจึงปรึกษากันใหม่”

สวางคบุรี ล้อมเมืองสวางคบุรีได้เพียง ๓ วัน เจ้าพระฝางเห็นเหลือกำลังจะสู้ก็พาพลพรรค
ตีฝ่าหนีออกไปทางเหนือ กองทัพพระยายมราชและพระยาพิชัยราชาตามจับไม่ทัน คงได้แต่
ข้างเผื่อนำมาถวายสมเด็จพระเจ้าตากสิน ณ เมืองพิษณุโลก

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงปราบปรามชุมนุมเจ้าพระฝางได้แล้วก็ได้
อาณาเขตหัวเมืองทางเหนือไว้ทั้งหมด ไทยจึงมีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลเท่าอาณาเขตเดิมครั้ง
กรุงศรีอยุธยา ในครั้งนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดตั้งแม่ทัพนายกองที่มีความชอบในการสงคราม
ให้อยู่ครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ เช่น พระยายมราช เป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิษณุวาราชอยู่สำเร็จ
ราชการเมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นเมืองเอกมียศสูงกว่าเสนาบดีชั้นจตุสดมภ์^๑ มีไพร่พล ๑๕,๐๐๐
คน พระยาพิชัยราชาเป็นเจ้าพระยาพิชัยราชา สำเร็จราชการเมืองสวรรคโลกมีไพร่พลเมือง
๗,๐๐๐ คน พระยาสิทธิราชเคโษชัยเป็นพระยาพิชัย มีไพร่พลเมือง ๙,๐๐๐ คน พระยาทำยน้ำ
เป็นพระยาสุโขทัย มีไพร่พลเมือง ๕,๐๐๐ คน พระยาสุรบดินทรเป็นพระยากำแพงเพชรมีไพร่
พลเมือง ๓,๐๐๐ คน และพระยาอนุรักษบุษย์เป็นพระยานครสวรรค์ มีไพร่พลเมือง ๓,๐๐๐
คนเศษ ส่วนเจ้าพระยาจักรีเขม่นันมิได้แก่ลัวกล้าในการสงครามจึงทรงให้ถอดเสียจากที่สมุห-
นายก คงให้เป็นแต่เจ้าพระยาจักรี แล้วทรงตั้งพระยาอภัยรณฤทธิ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก)^๒ เป็นพระยายมราช ว่าราชการที่สมุหนายก^๓ เมื่อทรงตั้งผู้สำเร็จราชการทาง
เหนือเรียบร้อยแล้ว ก็ทรงยกทัพหลวงกลับคืนกรุงธนบุรี

“อยุธยาเย็นยับแล้ว

แม้จักตกจ่ายไทย

จักกอบจะก่อไธ

หากว่าแตกแยกหัว

รังไฉน เล่านอ

ทั่วหล้า

ศวรสถุขดี ได้ฤ

ย่อมห้ามความเจริญ ฯ

๑ กุรุสภา, ประชุมพงสาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : กุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๒๐๓

๒ เล่มเดียวกัน หน้า ๒๐๔.

๓ กรมศิลปากร, พระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจ
ศพคุณพ่อไต้ตั้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๓๓.

ก็ทหนึ่งปราบสี่ได้
เป็นเอี่ยวเดียวดูกาย
อาจสู้ รปูกาย
เอกฉัตรตัดเรื่องราว

ดั่งหมาย
หนึ่งกร้าว
นอกโน้น โนนนา
เรื่องร้ายมลายขวัญ ฯ

๒. การทำสงครามกับพม่า

ในระหว่างที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงปราบปรามชุมนุมต่าง ๆ เพื่อรวบรวมกำลังของไทยให้เป็นปึกแผ่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้น ก็ต้องทรงเตรียมรับมือกับพม่า ซึ่งคอยจ้องจะแก้แค้นทำลายไทยอยู่ตลอดเวลา พระองค์ต้องทรงขับเคี่ยวทำศึกกับพม่าอีกถึง ๙ ครั้ง^๒ แต่ละครั้งแสดงให้เห็นพระปรีชาญาณด้วยยุทธศาสตร์อย่างล้ำเลิศ ประกอบด้วยพระราชวินิจฉัยที่เด็ดเดี่ยวฉับไว ดังเรื่องราวโดยย่อต่อไปนี้

สงครามครั้งที่ ๑ รบพม่าที่บางกุ้ง (ปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐)^๓

มูลเหตุที่พม่ายกมาครั้งนี้ เนื่องจากพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคณหุตเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งมีความผัดผัเอนเอียงอยู่กับพม่า ได้ทราบข่าวสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสามารถตีกรุงศรีอยุธยาได้และตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่ จึงให้คนนำความไปทูลพระเจ้ากรุงอังวะให้ทรงทราบ ขณะนั้นพระเจ้ากรุงอังวะกำลังสาละวณเรื่องพิพาทกับคนจีน ทั้งได้ทรงทราบจากเนเมียวสีหบดีว่าเมืองไทยนั้นแตกยับเยิน ผู้คนก็เบาบางคงจะไม่มีเหตุการณ์ใหญ่โต จึงเพียงแต่ให้มีทองตราสั่งเมงก์มารหญา เจ้าเมืองทวายให้คุมกำลังเข้ามาตรวจตราดูในเมืองไทยว่าสงบดีหรือไม่และถ้ามีใครกำเริบตั้งตัวขึ้นก็ให้ปราบปรามกำจัดเสีย พระยาทวายจึงเกณฑ์กำลังยกกองทัพ^๔ เข้ามาทางเมืองไทรโยคเมื่อฤดูแล้งปลายปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐

๑ พระราชพงศาวดาร กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, สามกรุง (พระนคร : คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๑๐๘.

๒ วิชา โรจนราชา, เอกสาร “สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี” (พระนคร : กรมศิลปากร)

๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ หน้า ๒๕๑๔) หน้า ๔๑๑.

๔ ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า “กองทัพพระยาทวายยกมามีจำนวนพล ๒๐,๐๐๐” แต่ในหนังสือประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ และหนังสือไทยรบพม่า กล่าวว่า “สังเกตตามท้องเรื่องเห็นว่าคงไม่เกิน ๓,๐๐๐ เป็นอย่างมาก”

ขณะนั้นเมืองกาญจนบุรีและเมืองราชบุรี ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ในทางพม่าเดินทางผ่านไปนั้นยังเป็นเมืองร้างทั้ง ๒ เมือง นอกจากนั้นเรือรบของพม่าตั้งแต่ครั้งมาตีกรุงศรีอยุธยาถึงจอลอยลำอยู่ที่ไทรโยค ตลอดจนค่ายคูหอรบที่พม่าตั้งไว้ริมหน้าเมืองราชบุรี ก็ยังไม่มีใครไปรื้อถอน เพราะฉะนั้นกองทัพพระยาทวายจึงผ่านเข้ามาด้วยความสะดวกสบาย ไม่มีผู้ใดขัดขวางจนเข้ามาถึงบางกุ้ง จึงให้กองทัพเข้าล้อมค่ายทหารจีนของพระองค์ไว้ กรมการเมืองสมุทรสงครามทราบข่าวก็มีใบบอกมายังกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงทราบก็รีบจัดกองทัพให้พระมหามนตรี (คือกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท) คุมทัพหน้า พระองค์ทรงคุมทัพหลวงรีบยกกระบวนทัพเรือออกไปยังเมืองสมุทรสงคราม เมื่อไปถึงได้ทรงทราบว่าค่ายที่บางกุ้งจะเสียแก่ข้าศึกอยู่แล้ว จึงมีรับสั่งให้ทัพหน้ายกเข้าโจมตีข้าศึกในวันนั้น พร้อมทั้งกองทัพหลวงก็ยกตามเข้าไป พวกไทยใช้อาวุธสั้นเข้าไล่ตะลุมบอนฟันแทงข้าศึก ล้มตายลงเป็นอันมาก ที่เหลือตายก็พากันแตกหนี พระยาทวายเห็นเหลือกำลังที่จะต่อสู้ ก็รวบรวมไพร่พลกลับไปเมืองทวายทางด้านเจ้าชัวว ซึ่งเป็นด่านเมืองราชบุรี ตั้งอยู่ริมหน้าพม่า

การชนะครั้งกองทัพไทยได้เรือรบของพม่าทั้งหมด รวมทั้งเรือศาสตราวุธเสบียงอาหารเป็นอันมาก และสิ่งที่พม่าได้รับนอกจากการสูญเสียทหารและสรรพอาวุธแล้วก็คือความแปลกประหลาดใจที่กองทัพไทยกลับเข้มแข็งขึ้นได้อีกในเวลารวดเร็ว อันนี้เอง กระทบทำให้พระเกียรติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยิ่งขจรขยายออกไปเป็นที่ควรมเกรงแก่คนไทยที่ยังหวังครองความเป็นใหญ่ตามหัวเมืองต่าง ๆ

ในเอกสารของจังหวัดสมุทรสงครามได้กล่าวถึง “บางกุ้ง” ไว้ว่า “จังหวัดสมุทรสงครามได้ตรวจสอบแล้ว ปรากฏตามพงศาวดารกรุงธนบุรีว่า มีปูชนียสถานที่สำคัญ ในการรบสมัยโบราณแห่งหนึ่งในท้องที่จังหวัดสมุทรสงคราม เมื่อครั้งยังเป็นแขวงของจังหวัดราชบุรี ในรัชกาลสมัยกรุงธนบุรี กองทัพพม่าได้ยกมาล้อมค่ายจีนที่บางกุ้ง ทางฝ่ายไทยโดยการนำของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้ยกทัพเรือจากกรุงธนบุรีไปรบพม่า กองทัพเรือยกไปทางจังหวัดสมุทรสาครและทางคลองสุนัขหอนตรงไปรบพม่าที่บางกุ้ง จนพม่าแตกทัพถอยไป (พ.ศ. ๒๓๑๐) สำหรับที่บางกุ้งนั้น ปัจจุบันนี้เป็นตำบลบางกุ้ง อยู่ในเขตท้องที่อำเภอบางคนที

๑. กุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : กุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๑๘๑.

จังหวัดสมุทรสงคราม อยู่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองทางฝั่งตะวันตก แต่เวลานี้ ค่ายที่ตั้งนั้นได้ถูกทำลายสูญหายไปหมดแล้ว ไม่มีหลักฐานใดเหลืออยู่ คงมีเฉพาะคูค่ายอยู่บางส่วน ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า “คลองบ้านค่าย” มาจนทุกวันนี้”^๑

สงครามครั้งที่ ๒ พม่าตีเมืองสวรรคโลก (ปีขาล พ.ศ. ๒๓๑๓)^๒

เมื่อเจ้าพระฝางได้แตกหนีจากการปราบปรามของกองทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไปจากเมืองสวางคบุรีแล้ว ก็ได้ไปขอกำลังเจ้าเมืองเชียงใหม่ ซึ่งขณะนั้นขึ้นอยู่กับพม่า และมีโปะยง่วนเป็นเจ้าเมืองมาแต่ครั้งกรุงเก่ายังไม่เสีย^๓ โปะยง่วน ได้โอกาสที่จะแผ่อำนาจเขตลงมา เพราะมีคนไทยเมืองสวางคบุรีไปเข้าตัวยง่วนนี้ จึงยกกองทัพลงมาตีเมืองสวรรคโลกเมื่อเดือน ๓ ปีขาล พ.ศ. ๒๓๑๓^๔ ขณะนั้นเจ้าพระยาพิชัยราชาเพิ่งไปอยู่เมืองสวรรคโลกยังไม่ถึง ๓ เดือน กำลังรพลยังมีน้อย และเมืองสวรรคโลกมีป้อมปราการสร้างไว้แต่โบราณมั่นคง เจ้าพระยาพิชัยราชาจึงรักษาเมืองมั่นไว้ และมีหนังสือให้ม้าเร็วไปขอกำลังจากเมืองใกล้เคียงขึ้นไปช่วยรบพม่า ท้าพม่าที่ยกมาตีเมืองสวรรคโลกคราวนั้น มีโปะยง่วนชาวพม่าเป็นแม่ทัพ แทร่พลเป็นคนพื้นเมืองไทยลานนาเป็นส่วนมาก จึงไม่สมัครใจจะรบกับกองทัพไทยนัก ได้แต่ล้อมเมืองไว้ ครั้นเจ้าพระยาสุรสีห์พิชฌนาธิราช พระยาพิชัย พระยาสุโขทัยยกกองทัพไปถึงเข้าตีกระหนาบ กองทัพพม่าก็แตกพ่ายหนีไปหมด ในคราวนี้ไม่ต้องรื้อนถึงกองทัพกรุงธนบุรียกไปช่วย

สงครามครั้งที่ ๓ ไทยตีเมืองเชียงใหม่ครั้งแรก (ปีขาลต่อกับเถาะ พ.ศ. ๒๓๑๓-๒๓๑๔)^๕

สงครามคราวนี้เป็นกรต่อเนื่องกับเรื่องพม่าตีเมืองสวรรคโลกที่กล่าวมาแล้ว เพราะในเดือน ๓ ปีขาล พ.ศ. ๒๓๑๓ ทำสงครามกับพม่าที่เมืองสวรรคโลกชนะแล้ว สมเด็จพระเจ้า

๑ จังหวัดสมุทรสงคราม เอกสารบรรยายพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช วันที่ ๓ กันยายน ๒๕๒๔

๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ไทยรบพม่าฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปบรรณาการ ๒๕๑๔) หน้า ๔๖.

๓ กุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : กุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๒๐๔.

๔ เล่มเดียวกัน

๕ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, สามกรุง (พระนคร : คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๑๑๑.

ตากสินมหาราชก็ทรงยกทัพกลับ ครั้นพอถึงเดือน ๔ ได้ข่าวว่าโปมะยง่วนที่พม่าตั้งให้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ยกทัพมา ก็ทรงนำทัพขึ้นไปอีกครั้งหนึ่ง เกือบถึงนครสวรรค์ทรงทราบว่าเป็นเจ้าเมืองทางเหนือช่วยกันรบพุ่งตีพม่าแตกหนีไปหมดแล้ว พระองค์ก็ไม่เสด็จกลับทรงยกทัพเลยขึ้นไปตีเชียงใหม่

เหตุที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จไปตีเชียงใหม่ครั้งนี้ ด้วยทรงมีพระราชดำริว่ากำลังพม่าไม่มากมายใหญ่หลวงนัก ทางเมืองอังวะก็กำลังติดศึกจีนยังจะส่งกำลังมาช่วยไม่ได้ ประกอบกับโปมะยง่วนที่รักษาเมืองเชียงใหม่เพิ่งแตกพ่ายไปจากเมืองสวรรคโลกกำลังครั้นคร้าม ถ้าติดตามขึ้นไปทันที บางทีจะตีเมืองเชียงใหม่ได้ อนึ่ง กองทัพหลวงและทัพหัวเมืองก็มีพร้อมอยู่แล้วไม่ต้องกะเกณฑ์ผู้คนมาใหม่ เป็นแต่สั่งให้ยกกองทัพไปเท่านั้น ถ้าตีเมืองเชียงใหม่สำเร็จจะเป็นประโยชน์เหมือนกับตีกำลังพม่ามิให้มาทำร้ายได้เหมือนเมื่อครั้งกรุงเก่า หากตีเมืองเชียงใหม่ไม่ได้ ก็ยังเป็นประโยชน์ที่จะได้รู้ภูมิประเทศไว้สำหรับคิดการข้างหน้าต่อไป และด้วยเหตุผลสำคัญอย่างหนึ่งก็คือพระองค์ทรงตั้งบ้านเมืองขึ้นใหม่ จำต้องแผ่พระบรมเดชานุภาพให้เป็นทีครั้นคร้ามขามเกรงแก่ประเทศใกล้เคียง

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้เสด็จยาตราทัพหลวงจากนครสวรรค์เมื่อปลายเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๓๑๔ (ต้นปีเถาะ) ไปตั้งชุมนุมกำลังที่เมืองพิชัย รวบรวมไพร่พลได้ประมาณ ๑๕,๐๐๐ คน รับสั่งให้เจ้าพระยาสุรสีห์เป็นแม่ทัพยกไปก่อน ส่วนพระองค์เองทรงเป็นจอมทัพหลวงยกตามไป เดินทัพผ่านเมืองสวรรคโลก เมืองเถิน เมืองสี บรรดาเจ้าเมืองรายทาง ก็สวามิภักดิ์ที พระองค์จึงทรงนำทัพรุกหน้าไปตั้งเมืองลำพูนโดยสะดวกสบาย

โปมะยง่วน แม่ทัพพม่า ซึ่งมีอำนาจควบคุมเมืองเชียงใหม่ในขณะนั้น ก็จัดค่ายคูหอรบอยู่นอกเมือง กองทัพหน้าของเจ้าพระยาสุรสีห์ยกขึ้นไปถึง สามารถตีค่ายนั้นแตก โปมะยง่วนจึงสั่งให้กองทัพถอยกลับเข้าเมืองตั้งรักษาบ้อมปราการไว้อย่างแข็งแรง กองทัพกรุงธนบุรีตั้งล้อมเมืองไว้ เข้าปล้นสุมภ์เมืองครั้งหนึ่ง รบกันตอนกลางคืนตั้งแต่เวลา ๓ นาฬิกาจนรุ่งสว่าง ก็ไม่สามารถเข้าเมืองได้ จึงถอยกลับออกมา สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพระราชดำริว่า "เมืองเชียงใหม่มีบ้อมปราการมั่นคงนัก จึงมีคำปรัมปรากล่าวกันมาแต่ครั้ง

กรุงศรีอยุธยาว่า พระมหากษัตริย์พระองค์โตเสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่ครั้งแรก กงทีไม่ได้ตั้ง
ตีครั้งที่ ๒ จึงจะได้”^๑ พระองค์จึงรับสั่งให้ถอยทัพกลับ ไปมะยง่วนเห็นได้ทีก็สั่งให้ออก
ติดตามที่กองหลังกองทัพกรุงธนบุรี จนเกิดความระส่ำระสายตื่นแตกมาจนถึงกองทัพหลวง
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงเห็นกองทัพหลังเสียทีก็เสด็จลงมาคุมเอง ทรงพระแสงดาบ
สู้รบกับข้าศึกอย่างห้าวหาญ พวกนายและพลทหารได้เห็นเจ้าชีวิตทรงนำเช่นนั้น ต่างก็เกิด
กำลังใจขึ้น เปลี่ยนจากถอยเป็นการรุกไล่ข้าศึกจนขึ้นตะลุมบอน ข้าศึกไม่อาจจะสู้รบได้ต้องถอย
หนีกลับไป กองทัพกรุงธนบุรีจึงเดินทางกลับได้โดยสะดวก สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่งที่เมืองพิษณุแล้วล่องลงมายังกรุงธนบุรี

สงครามครั้งที่ ๔ พม่าตีเมืองพิษณุครั้งที่ ๑ (ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๑๕)^๒

เรื่องราวมูลเหตุของการสงครามครั้งนี้ปรากฏว่า ในปี พ.ศ. ๒๓๑๕ เจ้าสุริยวงศ์
ซึ่งเป็นเจ้าเมืองหลวงพระบางเกิดวิวาทกับเจ้าบุญสาร เจ้าเมืองเวียงจันทน์ เจ้าเมืองหลวงพระ-
บางยกทัพมาล้อมเมืองเวียงจันทน์ไว้ เจ้าเมืองเวียงจันทน์เกรงว่าจะสู้ไม่ได้ ก็ให้คนไปขอกำลัง
ทัพจากพระเจ้ากรุงอังวะมาช่วย พระเจ้ามังระจึงให้ซิกซิงโบเป็นกองหน้า ไปสุพลาเป็นแม่ทัพ
คุมกองทัพพม่า รวมจำนวนพล ๕,๐๐๐ คน มาช่วย เมื่อทัพเมืองหลวงพระบางทราบข่าวทัพ
พม่ายกมาช่วยเมืองเวียงจันทน์ก็ถอยทัพกลับมารักษาเมืองหลวงพระบาง เจ้าเมืองหลวงพระบาง
เห็นจะสู้พม่าไม่ได้ก็ยอมอ่อนน้อมแต่โดยดี พระเจ้ากรุงอังวะเกรงทัพสมเด็จพระเจ้าตากสิน
มหาราชจะทรงยกไปตีเมืองเชียงใหม่อีก จึงสั่งให้ไปสุพลายยกทัพไปช่วยรักษาเมืองเชียงใหม่

ขณะไปสุพลายยกทัพมาเมืองน่านใกล้เขตแดนไทย ก็คิดใคร่จะอวดฝีมือตนข่ม
ไปมะยง่วน เจ้าเมืองเชียงใหม่ ด้วยรู้ว่าไปมะยง่วนเคยมาเสียทีไทย ที่เมืองสวรรค์โลก จึง
ให้ซิกซิงโบนายกองหน้ายกพลไปตีเมืองลับแลอันเป็นเมืองชายแดนของไทย เมืองลับแลมีกำลัง
น้อยก็พ่ายแพ้แก่พม่า^๓ ไปสุพลาได้ใจยกทัพใหญ่มาตีเมืองพิษณุเมื่อปลายปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๑๕
เมืองพิษณุมีไพร่พลน้อย พระยาพิษณุจึงรักษาเมืองมั่นไว้ไม่ออกรบ แล้วมีหนังสือขอกำลังทัพ

๑ อรุณดา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : อรุณดา ๒๕๐๖) หน้า ๒๐๘.

๒ เล่มเดียวกัน หน้า ๒๑๔.

๓ ม.ร.ว. ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุท, พระราชประวัติ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (พระนคร : พิทยาการ ๒๕๑๔) หน้า
๒๑๕. แต่ในหนังสือไทยรบพม่า กล่าวว่า “ซิกซิงโบยกเข้ามาที่เมืองลับแล ไม่มีใครจะต่อสู้ได้เมืองลับแลโดยง่าย”

กองทัพเมืองพิษณุโลกไปถึงก็เข้าตีค่ายพม่า พระยาพิชัยยกพลออกมาตีกระหนาบอีกด้านหนึ่ง กองทัพพม่าต้านทานไม่ไหวล้มตายมาก ไปสุพลาพาพลพม่าที่เหลือหนีไปเมืองเชียงใหม่

สงครามครั้งที่ ๕ พม่าตีเมืองพิชัยครั้งที่ ๒ (ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๑๖)^๑

ใน พ.ศ. ๒๕๑๖ ทางเมืองเวียงจันทน์เกิดวิวาตพายุพายุพัดมาถึงยกกำลังเข้าประหารกัน ฝ่ายหนึ่งขอความช่วยเหลือไปยังเมืองเชียงใหม่ ไปสุพลาจึงยกทัพพม่าไปช่วยปราบปรามจนเรียบร้อยแล้วยกทัพกลับเชียงใหม่ บังเอิญได้ทราบข่าวว่า พระเจ้าอังวะกำลังคิดจะให้ตนเป็นแม่ทัพใหญ่ยกทัพไปกรุงธนบุรี จึงคิดจะหยั่งกำลังทหารไทยและเกณฑ์จาก ความอภัยศอกศุขที่วิพลของคนแตกหนีพ่ายแพ้ไปจากเมืองพิชัย

ขณะนั้นเจ้าพระยาสุรสีห์ ซึ่งยกมาช่วยรักษาเมืองพิชัยไม่ยกทัพกลับเมืองพิชัยยังไม่ยกทัพกลับเมืองพิษณุโลก ด้วยคิดว่าทัพพม่าคงจะยกมาแก้แค้นอีก จึงส่งคนออกสืบข่าวตลอดเวลา ครั้นทราบว่าไปสุพลายกทัพพม่าจะมาตีเมืองพิชัย จึงให้ยกพลออกไปซุ่มสกัดอยู่ในทางที่ทัพพม่าจะเดินผ่าน ทางพม่าประมาทไม่คิดว่าทัพไทยจะรู้ตัวจึงกล้าเข้ามาในที่ล้อม เจ้าพระยาสุรสีห์และพระยาพิชัยระดมทหารออกจู่โจมตีรบกันเป็นสามารบ ทหารพม่าล้มตายลงเป็นอันมาก กองทัพพม่าภายใต้การนำของไปสุพลาจึงต้องแตกพ่ายกลับไปอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันอังคารเดือนนี้ แรม ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๑๖

การรบประจัญบานครั้งนี้ พระยาพิชัยถือดาบ ๒ มือ เข้าไล่ฟันพม่าจนดาบหัก เลื่องลือชื่อเสียงถึงเรียกชื่อกันว่า พระยาพิชัยดาบหัก แทนันมา^๒

สงครามครั้งที่ ๖ ไทยตีเมืองเชียงใหม่ ครั้งที่ ๒ (ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๑๗)^๓

มูลเหตุของสงครามครั้งนี้ เริ่มจากพระเจ้ากรุงอังวะ ทราบข่าวว่าทัพไทยมีกำลังแข็งแกร่งขึ้นทุกขณะ และตีทัพไปสุพลาซึ่งเป็นแม่ทัพพม่าแตกพ่ายถึงสองครั้งสองคราวก็แค้น

๑ กุศสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : กุศสภา ๒๕๑๑) หน้า ๒๑๑.

๒ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ ๒๕๑๔) หน้า ๔๔๔.

๓ เล่มเดียวกัน

ใจ ถ้าวิ่งรอกต่อไปไทยจะกำเริบนัก จึงคิดการมาตีเมืองไทยหมายจะให้ยับเยิน เช่นคราวเสียกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ และใช้ยุทธวิธีอย่างเดียวกัน คือทางเหนือ ให้ยกกองทัพลงมาจากเมืองเชียงใหม่ ส่วนทางใต้ยกมาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ แล้วมาบรรจบกันที่กรุงธนบุรี^๑

กองทัพพม่าทางด่านไตมีปะกันห่วน เจ้าเมืองพุกาม ซึ่งได้เลื่อนขึ้น เป็นเจ้าเมืองเมาะตะมะ ตำแหน่งเทศาภิบาลมณฑลหัวเมืองมอญฝ่ายใต้เป็นแม่ทัพ^๒ ลงมือตระเตรียมการตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๑๖ กะเกณฑ์พวกมอญมาทำถนนหนทาง พม่าทหารคุมเข้มแข็งและลงโทษพวกมอญอย่างรุนแรงมาก พวกมอญไม่อาจทนต่อความลำบากอย่างแสนสาหัสและความทารุณโหดร้ายของพม่าได้ จึงคบคิดกันตั้งให้พระยาเจ่งเจ้าเมืองเตริน (ตันสกุล-คชเสนี)^๓ เป็นหัวหน้าพร้อมใจกันจับพม่าซึ่งเป็นหัวหน้าควบคุมอยู่ฆ่าหมด กิตติศัพท์นี้ได้แพร่ไปในกลุ่มชาวมอญต่างพากันมาร่วมเป็นพรรคพวกพระยาเจ่งเป็นอันมาก และเมื่อเห็นว่ามีความจำเป็นพอจะทำการใหญ่ได้แล้ว จึงยกไปปล้นเมืองเมาะตะมะ เมืองสะโคงและเมืองหงสาวดีได้สำเร็จแล้วจึงบุกเลยไปเมืองร่างกุ้งและเกิดต่อสู้กันอย่างรุนแรง

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงทราบข่าวว่าพม่าเตรียมทัพจะมาตีเมืองไทย ก็ทรงดำริการที่จะต่อสู้ พอทราบว่ามอญเป็นกบฏต่อพม่าลุกลามใหญ่โต เห็นว่าพม่าจะต้องปราบปรามพวกมอญอีกนาน จะยกเข้ามาตีเมืองไทยไม่ได้ มีช่องควรจะชิงตีเมืองเชียงใหม่ตัดกำลังพม่าเสียก่อน พระองค์เสด็จโดยกระบวนเรือออกจากกรุงธนบุรีเมื่อวันอังคารเดือน ๑๒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๑๗ จำนวนพล ๑๕,๐๐๐ คน ขึ้นทางเมืองกำแพงเพชรพบกับทัพทางเหนือจำนวนพล ๒๐,๐๐๐ คน ตั้งประชุมทัพที่บ้านระแหงตรงที่ตั้งเมืองตากทุกวันนี้ดำรัสสั่งให้เจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพใหญ่ ร่วมกับเจ้าพระยาสุรสีห์ คุมกองทัพทางเหนือ ขึ้นไปตีเชียงใหม่ ส่วนทัพหลวงตั้งรอฟังข่าวมอญ ซึ่ง ถูกอะแซห่วนักเชื่อพระวงศ์พม่าตีแตกหนีลงมา

เมื่อเจ้าพระยาจักรียกกองทัพขึ้นไปตีเมืองลำปาง พระยาจำบ้านกับพระยาภาวิละ

๑ เล่มเดียวกัน

๒ กุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : กุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๒๒๑.

๓ ประยุทธ์ สิทธิพันธ์, ขุคมหาราชและวีรสตรี (พระนคร : พิบูลการพิมพ์ ๒๕๐๖) หน้า ๓๐๑.

ชาวลานนาไทย ซึ่งพม่าให้เป็นผู้นำกองทัพหน้าคุมพลชาวลานนา ๑,๐๐๐ คน ได้นำทัพเข้ามา
 สวามิภักดิ์ต่อเจ้าพระยาจักรีเพราะที่ต้องอยู่กับพม่านั้นอยู่ด้วยความจำใจ เจ้าพระยาจักรีจึงให้
 นำทัพไทยขึ้นไปยังเชียงใหม่ เมื่อไปถึงเมืองลำพูนพบกองทัพพม่าตั้งค่ายสกัดทางอยู่ริมน้ำ
 ฟิงเก่า ก็เข้าโจมตีต่อสู้กันอยู่หลายวัน พม่าไม่อาจต้านทานทัพไทยได้ก็แตกพ่ายถอยไปพืด
 กับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งตรัสสั่งให้เจ้าพระยาบรมราชกุมภกองทัพไปคอยรับพวก
 มอญที่จะเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ ที่ทำดินแดง และให้พระยากำแหงวิชิตคุมพล ๒,๐๐๐
 คน อยู่รักษาเมืองตาก แล้วก็ทรงนำทัพหลวงตามไปสมทบ ทรงวางแผนการรบเองโดยให้
 ตั้งค่ายล้อมเมืองไว้ ๓ ด้าน เตรียมการไว้ให้พร้อม ชุกคูวางซวกและวางปืนจุกช่องเตรียมไว้
 ทุกค่าย แล้วให้ชุกคูทางเข้าไปประชิดเมืองเพื่อให้คนเดินบั้งทางปืนเข้าไป และไม่ให้เข้าโจมตี
 พร้อมกัน เพราะเกรงจะเสียทีแก่ข้าศึกซึ่งตั้งมั่นรับอยู่ในเมือง จะโจมตีด้านไหนก็ให้ทำหน้าที่
 มือไปทางด้านนั้นก่อน แต่ถ้าวข้าศึกยกออกมาตีก็ให้ไล่ติดตามกรุกกันเข้าเมืองให้จงได้ด้วยกลยุทธ์
 เช่นนี้เจ้าพระยาจักรี (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก)^๑ ก็สามารถตีได้ค่ายพม่าด้าน
 ใต้และด้านตะวันตก ส่วนเจ้าพระยาสุรสีห์ (สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาสุรสิงหนาท)^๒ ตีค่าย
 ประศุกทำแพด้านตะวันออกได้หมด ไปสุพลาและโปเมยง่วนเห็นเหลือกำลัง ก็ทิ้งเมืองเชียงใหม่
 พาพลพม่าที่เหลือหลบหนีไป ทัพไทยไล่ตามตีชิงเอาไพร่พลและอาวุธยุทธภัณฑ์มาได้มากมาย
 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงทราบข่าวก็ยกพระหัตถ์ตีตบพระเพลาทั้ง ๒ ข้างออกพระโอษฐ์
 ว่า “นี่จะว่าพี่หรือน้องดีกว่ากันไหนในครั้งนี้”^๓ ทรงโสมนัสและสนับทึบ โลงพระทัยด้วยเห็น
 ว่าพม่าหมดทางต่อสู้และสามารถเข้าเมืองเชียงใหม่ได้ทันพระราชประสงค์

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จยกทัพหลวงเข้าไปในเมืองเชียงใหม่ แล้วก็ทรง
 ปูน้ำเหน็บความดีความชอบ โปรดให้ตั้งพระยาจำบ้านเป็นพระยาวิเชียรปราการครองเมือง
 เชียงใหม่ พระยากาวิละเป็นพระยานครลำปางครองเมืองลำปาง (พระยากาวิละเป็นพี่คนโตใน
 กลุ่ม “เจ้าเจ็ดคน” มีน้องชายอีก ๖ คน ซึ่งต่อมาต่างได้ครองเมืองเชียงใหม่ ลำปางและ

๑ วิชา โรจนธรา, เอกสาร “สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี” (พระนคร : ศิลปาคร) หน้า

๒ เล่มเดียวกัน

๓ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ
 ๒๕๑๔) หน้า ๔๗๗.

ลำพูน)^๑ พระยาลำพูนเป็นพระยาไวยวงศา ครองเมืองลำพูน แล้วก็ทรงยกทัพหลวงกลับเมืองตากเพราะได้ทรงทราบข่าวพม่ายกตามพวกมอญเข้ามาอีก

ในครั้งนั้น เจ้าพระยาจักรีซึ่งรักษาเมืองเชียงใหม่อยู่ ได้ให้คนไปเกลี้ยกล่อมผู้คนตามบ้านเมืองใกล้เคียง ปรากฏว่าได้กำลังเมืองแพร่และน่านมาขึ้นกับกรุงธนบุรี อาณาเขตของไทยในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงกว้างขวางมาก ได้เมืองสำคัญทางเหนือ คือเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน ไว้ทั้งหมด

“ลำพูนแพร่ น่าน ทั้ง	ลำปาง
เชียงใหม่ไทยภาคกลาง	ย่านใต้
กอเหล่าเผ่าพงษ์ทาง	โลหิต เดี่ยวแฮ
ท่านจักร่วมรัฐได้	ดั่งนี้ดีเหลือ ๆ” ^๒

สงครามครั้งที่ ๗ รบพม่าที่บางแก้วเมืองราชบุรี (ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๑๗)^๓

ระหว่างที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่นั้น ทรงวิตกเรื่องทัพพม่าที่จะต้องยกติดตามพวกมอญบุกเข้ามาในประเทศไทย จึงโปรดให้พระยากำแหงวิชิตคุมพล ๒,๐๐๐ คน ตั้งรับพวกมอญอยู่ที่บ้านระแหงแขวงเมืองตากและให้พระยายมราช คุมกำลังไปตั้งขัดตาทัพอยู่ที่ท่าดินแดง คอยรับพวกมอญที่จะเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ เมื่อตีเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว ก็ทรงรีบรุดกลับมาบัญชาการรบยังกรุงธนบุรี พอถึงก็ได้ข่าวว่ากองทัพพระยายมราชที่ท่าดินแดงแตกหนีกลับมาอยู่ที่ปากแพรก (ตรงที่ตั้งเมืองกาญจนบุรีทุกวันนี้)^๔ ขณะนั้นพวกมอญได้เข้ามาถึงกรุงธนบุรีประมาณ ๓,๐๐๐ คน ทรงรับไว้และให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ปากเกร็ดเมืองนนทบุรี โปรดให้พระยาบำเรอภักดีข้าราชการเชื้อชาติมอญ เป็นพระยารามัญวงศ์ มีหน้าที่ดูแลปกครองมอญ แล้วเสด็จประทับที่ตำหนักแพ ให้ตำรวจลงเรือเร็วขึ้นไปคอยส่งกองทัพที่ลงมาจากทางเหนือให้เลยออกไปเมืองราชบุรีทีเดียว ไม่ให้ผู้ใดแวะบ้าน

๑ กุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : กุรุสภา ๒๕๐๖ หน้า ๒๒๑-๒๒๘.

๒ พระราชพงศาวดารเชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, สามกรุง (พระนคร : คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๑๑๖.

๓ กุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : กุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๒๓๘.

๔ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงบัญชาการรบพม่า, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ ๒๕๑๔) หน้า ๔๖๕.

เป็นอันขาด กองทัพเรือที่มาถึงได้ทราบกระแสรับสั่งก็เลยมาหน้าตำหนักแพ ถวายบังคมลา แล้วเลยเข้าคลองบางกอกใหญ่ไปทุกลำ แต่พระเทพโยธาได้ซัดรับสั่งเวะเข้าบ้าน ทรงพิโรธ คริสต์สั่งให้เอาตัวพระเทพโยธามาตีเข้ากับเสาคำหนักแพ ทรงพระแสงดาบตัดศีรษะพระเทพโยธา ด้วยพระหัตถ์ แล้วเอาศีรษะเสียบประจานไว้ที่บ่อนวิชัยประสิทธิ์ พวกกองทัพทั้งปวงก็เกรง พระราชอาญารีบยกไปเมืองราชบุรีตามรับสั่ง^๑ และพระองค์เอง ก็ทรงตัดพระทัยเสด็จไปทัพ ทั้ง ๆ ที่กรมพระเทพามาตย์พระราชชนนีกำลังประชวรหนัก^๒

ฝ่ายพม่าซึ่งมีญอกหงุ่นเป็นแม่ทัพรองจากอะแซหุ่นกั้นั้น ได้รับคำสั่งเพียงให้ ติดตามพวกกบฏมอญเข้ามา แต่ด้วยความประมาทฝีมือทหารไทยก็ยกเลยล่วงเข้ามา เพื่อหวัง ปล้นชิงเสบียงอาหารทัพยี่สิบติดมือไปเหมือนเมื่อคราวเสียกรุง ข้าพวกที่ตั้งค่าย ที่บางแก้ว เมืองราชบุรี ยิ่งกล่าววาทจตุลฑุทพไทยที่ยกมาล้อมว่า จะรอกุทัพไทยยกมาตั้งล้อมหมดสิ้นแล้ว จึงค่อยออกโจมตีแตกค่าย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงบัญชาการให้ทหารไทยซึ่งมี จำนวนมากกว่าล้อมพม่าให้เหนียวแน่น ส่งทหารคอยตัดเสบียงอาหารและรักษาแหล่งน้ำไว้เพื่อให้พม่าอดอยาก พม่าพยายามตีหักเท่าไรก็ไม่สำเร็จ ญอกหงุ่นได้เขียนหนังสือ ใส่ใบลานมาถึงแม่ทัพไทย มีใจความสำคัญว่า ขณะนั้นพม่าถูกล้อมไว้หนีไปไม่ได้ มีแต่จะตายอย่างเดียว ทั้งแม่ทัพนายกองและไพร่พลอีกมาก ธรรมดาคนขี้ทรียสองฝ่ายทำสงครามกันพวกทหารก็อุปมาเหมือนเครื่องศาสตราวุธให้ใช้สอยเท่านั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า การเกิดมาเป็นคนนั้นยากนัก ให้อัครมหาเสนาบดีของไทยพิเคราะห์ดู สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงมีรับสั่งให้เขียนเป็นหนังสือเสนาบดีตอบไปมีเนื้อความว่า ถ้าพวกพม่าออกมาถวายบังคมยอมอ่อนน้อมโดยดีจะทูลขอชีวิตให้ ถ้าขึ้นต่อสู้หรือไม่ออกมาอ่อนน้อมจะฆ่าให้หมด พม่าก็ไม่ยอมออกมา^๓

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงดำเนินแผนการยุทธต่อไป ด้วยพระปรีชาสามารถอย่างยิ่งหลายประการ เช่นรับสั่งให้เจ้าพระยาสุรสีห์ นำทัพไปสกัดกั้นพม่าที่เขาชะงุ้มไม่ให้ตามมาช่วยพรรคพวกที่บางแก้วได้ และไม่ทรงให้ติดตามเมื่อพม่าถอยหนีไปด้วย ทั้งนี้เพื่อ

๑ วิชา โรจนราชา, เอกสาร “สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี” (พระนคร : กรมศิลปากร) หน้า ๑๓.

๒ กุสุสภา, ประชุมพงสาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : กุสุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๒๔๘.

๓ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชานุภาพ, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ ๒๕๑๔) หน้า ๔๗๖.

สงวนกำลังไว้ใช้รบพม่าที่บางแก้ว ทรงให้ทางเมืองคลองวาฬและเมืองกุยท่าลายหนองและบ่อน้ำหรือหาวิธีอื่นที่จะไม่ให้พม่าซึ่งตีบ้านทับสะแกและเมืองกำเนิดนพคุณแตกแล้วและจะยกทัพเลยขึ้นมาทางเพชรบุรีนั้นอาศัยใช้น้ำได้ นอกจากนั้นกัศัตร์ส่งพระยารามัญวงศ์กับหลวงบำเรอภักดีให้เพิ่มกำลังคุมกองโจรตัดทางลำเลียงเสบียงของพม่าที่เขาหัวพรานด้วย

ต่อมาพวกพม่าในค่ายเขาชะงุ้มได้ออกปล้นค่ายเจ้าพระยาสุรสีห์ และค่ายจมนครศรีธรรมราช แต่ไม่ได้ทั้ง ๒ แห่ง จึงรวมกำลังกันมากขึ้นยกเข้าปล้นค่ายพระยาเนตรสวรรค์ เพื่อหักออกมายังบางแก้วให้ได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงทราบก็เสด็จขึ้นไปให้กองอาจารย์และนายเลื่อยเข้าช่วยรบ^๑ พม่าจึงถอยหนีเข้าค่ายไป รุกยอกหวุ่นแม่ทัพพม่าที่บางแก้วซึ่งถูกทัพไทยล้อมไว้ไม่เห็นพรรคพวกไปช่วยก็ท้อใจ จึงส่งนายทัพพม่า กับไพร่ส่วนหนึ่ง ออกมาขอเจรจากับไทยซึ่งมีเจ้ารามลักษณ์พระเจ้าหลานเธอ กับเจ้าพระยาจักรีเป็นผู้ออกไปพบพม่าวิงวอนขอให้ปล่อยตัวกลับบ้าน แต่ทางไทยไม่ยอม บอกให้พม่าออกมาอ่อนน้อมแล้วจะทูลขอชีวิตให้แต่จะปล่อยไปนั้นไม่ได้ พม่าได้ติดต่อเจรจ่อีกหลายครั้ง ไทยก็ให้คำตอบเช่นเดิม แม้จะมีพม่าที่ออกตมสิงหจอจิว นำพวกแม่ทัพนายกองส่วนหนึ่ง พร้อมทั้งแบกมัดเครื่องอาวุธมาอ่อนน้อม และได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งพระองค์ก็ทรงรับไว้ไม่สั่งฆ่า แต่ทัพพม่าที่อยู่ในวงล้อมก็ยังไมยอมออกมาเช่นเดิม

ทัพไทยตั้งล้อมพม่าที่ค่ายบางแก้วอยู่ถึง ๔๗ วัน พม่าจึงยอมออกมาสวามิภักดี การสงครามครั้งนั้นไทยได้เชลยพม่าที่เหลือตายรวม ๑,๓๒๘ คน มีพม่าล้มตายในขณะที่ถูกล้อมกว่า ๑,๖๐๐ คน การที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงตราครุฑรับบัญชาการล้อมพม่าอยู่นานเช่นนี้ เพราะพระองค์ทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะจับพม่าให้หมดทั้งกองทัพเพื่อปลงล้างที่พม่าดูหมิ่นไทยแต่ต้น และเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจแก่ชาวไทยให้กล้าหาญตั้งเดิมด้วย

สงครามครั้งที่ ๘ อะแซหวุ่นกิดหัวเมืองเหนือ (ปีมะแม พ.ศ. ๒๓๑๘)^๒

สงครามครั้งนี้เป็นศึกใหญ่ยิ่งกว่าทุกคราวในสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี อะแซ-

๑ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชานุภาพ ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ ๒๕๑๔) หน้า ๔๒๘.

๒ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชานุภาพ, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ ๒๕๑๔) หน้า ๔๒๖.

ห่วนกัเชื้อพระวงศ์พม่า อายุ ๗๒ ปี ได้รับคำสั่งให้ยกทัพใหญ่มาตีไทย ก็คิดว่าการยกทัพมา ๒ ทางอย่างก่อน ๆ ไม่เหมาะสม เพราะไทยมีกำลังแข็งแกร่งขึ้น จึงเปลี่ยนดำเนินการยุทธแบบพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง คือยกทัพใหญ่มาทางเหนือทางเดียว เข้าโจมตีเมืองและสะสมอาหารตามรายทางเรื่อยมา จึงสั่งให้ไปสุพลาและไปมะยง่วนซึ่งขณะนั้นอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ยกมาตีเมืองเชียงใหม่อีกครั้งแต่สู้ทัพไทยไม่ได้ จึงถอยกลับไป ทางอะแซห่วนกัให้กะละมังกับมังเยาญ น้องชายกุมกองทัพหน้าจำนวนพล ๒๐,๐๐๐ คน สมทบกับทัพหลวง ซึ่งมีจำนวนพล ๑๕,๐๐๐ วัน ลงมาถึงเมืองสุโขทัย

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ข่าวศึกพม่าก็โปรดให้เจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์ ยกทัพไปช่วยรักษาเมืองเชียงใหม่ ครั้นที่ทัพไปสุพลาแตกพ่ายแล้ว ก็รีบยกทัพมารักษาเมืองพิษณุโลก เจ้าพระยาจักรีได้คุมทัพออกสู้รบเอง ปรากฏว่าตีทัพพม่าแตกพ่ายเข้าค่ายเป็นหลายครั้ง อะแซห่วนกัแม่ทัพเผ่าดูการรบ เห็นฝีมือและยุทธวิธีของเจ้าพระยาจักรีแล้วก็พอใจ จึงได้ติดต่อเจรจาขอพักรบและขอพบตัวเจ้าพระยาจักรี เมื่อพิศดูลักษณะและทราบว่เจ้าพระยาจักรีอายุเพียง ๓๐ ปีเศษ ก็สรรเสริญว่า “ท่านผู้นี้รูปร่าง ฝีมือเข้มแข็งสู้รบเราผู้เป็นผู้เฒ่าได้ จงอุตสาห์รักษาตัวไว้ ภายหน้าจะได้เป็นกษัตริย์”^๑ แล้วก็มอบเครื่องม้าทองคำและของอื่น ๆ ให้ พร้อมกับกล่าวว่า จงรักษาเมืองไว้ให้มั่นคง เราจะตีเอาเมืองพิษณุโลกให้จงได้ในครั้งนี้ ไปภายหน้าพม่าจะตีไทยไม่ได้อีกแล้ว”^๒ ในวันนั้นทัพทั้งสองฝ่ายได้กินอาหารร่วมกันด้วย

ต่อมาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงทราบว่าอะแซห่วนกัยกทัพใหญ่มาตั้งล้อมเมืองพิษณุโลก ก็ทรงยกกระบวนทัพหลวงกำลังพล ๒๐,๐๐๐ คนขึ้นไป และโปรดให้เจ้ารามลักษณ์พระหลานเธอ คุมพลออกไปตั้งมั่นที่เมืองเพชรบุรีเพื่อป้องกันพม่าทางด่านสิงขร เมื่อเสด็จถึงเมืองนครสวรรค์ก็ทรงจัดวางกระบวนทัพให้ติดต่อกับพิษณุโลกโดยสะดวก และให้พระยาราชเศรษฐีคุมทหารจีน ๓,๐๐๐ คน อนุรักษ์เมืองนครสวรรค์ คอยตัดทางลำเลียงและระวังข้าศึกส่วนที่พลหลวงซึ่งพระองค์ทรงคุมเองก็ตั้งทัพรายทางจนถึงเมืองพิษณุโลกเพื่อให้

^๑ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อด้ลัง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๖๑.

^๒ เล่มเดียวกัน

ติดต่อกันไปมากันได้ สงครามครั้งนี้ไทยเสียเปรียบเพราะมีรพน้อยกว่าประมาณ ๒ ใน ๓ ของพม่า

อะแซหฺวุ่นก็ได้พยายามเข้าโจมตีทัพไทยหลายครั้งหลายด้าน แต่ก็ไม่สามารถตีหักเข้าเมืองพิษณุโลกได้ จึงเปลี่ยนยุทธวิธีใหม่ ให้กะละโม้คุมทัพออกสกัดทางลำเลียงระหว่างเมืองพิษณุโลกและทัพหลวง ทัพไทยจึงไม่สามารถลำเลียงเสบียงอาหารถึงกันได้ นอกจากนั้นพม่ายังส่งทัพหนุนมาช่วยอีก ประจวบกับเจ้าพระยาจักรีเกิดป่วยขึ้นด้วย อะแซหฺวุ่นก็ส่งทัพมาตีทัพหลวงอีกทางหนึ่ง ทั้งเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ปรึกษาเห็นตอ้งกันว่า ควรทิ้งเมืองพิษณุโลกเพราะขาดเสบียงอาหาร จะพากันตายไปหมดทั้งกองทัพ

อะแซหฺวุ่นก็เข้าเมืองพิษณุโลกได้แล้ว ก็ประกาศแก่นายทัพนายกองทั้งปวงว่า “บัดนี้ กำลังทัพไทยเข้มแข็งนักไม่เหมือนแต่ก่อน เมืองพิษณุโลกเสียครั้งนี้ หาได้เสียเพราะกำลังนำมือของทหารเราไม่ หากเขาอดข้าวจึงต้องทิ้งเมืองไป และซึ่งจะมารบกับเมืองไทยภายหน้านั้น แม้ทัพที่มีสติปัญญาและมีมือเสมอเราหรือต่ำกว่าเราแล้ว จึงอย่าได้มาทำสงครามกับไทยเลย หากตีกว่าเราแล้วจึงจะมาทำศึกกับไทยได้ชัยชนะ”^๑ หลังจากนั้นไม่นาน ก็ยกทัพกลับเพราะพม่าเปลี่ยนแผ่นดินใหม่

พงศาวดารพม่ากล่าวเหมือนกัน ทุกฉบับ^๒ ว่าอะแซหฺวุ่นก็ยกกองทัพ มาตีเมืองไทยคราวนี้ เอาไพร่พลมาล้มตายเสียเป็นอันมาก ไม่สำเร็จประโยชน์อย่างใดแต่สักอย่างหนึ่ง รอดแต่ตัวกลับไปได้ ไม่แตกหนีไทยไปเท่านั้น ซึ่งเป็นความจริงเพราะตอนต้นพม่ามีรพมากกว่าไทย รบพุ่งได้เปรียบไทย ครั้นพม่าตีเมืองพิษณุโลกก็ไม่ได้แต่เมืองเปล่า ไม่สามารถทำลายกองทัพไทยได้และต้องเที่ยวหาเสบียงอาหารไกลด้วย

สงครามครั้งที่ ๕ พม่าตีเมืองเชียงใหม่ (ปีวอก พ.ศ. ๒๓๑๙)^๓

มูลเหตุของสงครามซึ่งปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารไทยและพงศาวดารพม่า

๑ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้ตั้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๗๑.

๒ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ ๒๕๑๔) หน้า ๕๒๑.

๓ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ ๒๕๑๔) หน้า ๕๒๘.

ยุคด้วยกันว่า^๑ พระเจ้าจิงจูกา พระเจ้ากรุงอังวะใหม่ซึ่งขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้ามังระราชบิดา เห็นว่าไทยชิงเอาหัวเมืองลานนามาเกือบหมด เหลือเพียงหัวเมืองในลุ่มน้ำโขงคือเมืองเชียงรายและเชียงแสนเป็นของพม่าเท่านั้น ถ้านิ่งไว้ไทยคงพยายามตีชิงไปหมด จึงตรัสสั่งให้อำมลอทหฺวันเป็นแม่ทัพ ทอหฺวันกับพระยาอู่มอญเป็นปลัดทัพ เกณฑ์พล ๖,๐๐๐ คน มาสมทบกับกองทัพโปมะยู่วนซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองเชียงแสนพร้อมกันลงมาตีเมืองเชียงใหม่

พระยาวิเชียรปราการครองเมืองเชียงใหม่เห็นพม่ายกกองทัพมามาก เหลือกำลังต่อสู้ก็แจ้งข่าวมายังกรุงธนบุรี แล้วอพยพไพร่พลทั้งเมืองเชียงใหม่มายังเมืองสวรรคโลกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้รับพระยาวิเชียรปราการลงมา แล้วมีตราสั่งเจ้าพระยาสุรสีห์และพระยาภาวดีละคุมกองทัพทางเหนือไปตีเอาเมืองเชียงใหม่คืน พม่าสู้ไม่ได้ ก็ทิ้งเมืองเชียงใหม่เลิกทัพกลับไป สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงดำริว่า เมืองเชียงใหม่ไพร่บ้านพลเมืองระส่ำระสายเสียมาก แล้วจะรวบรวมกลับตั้งบ้านเมืองอย่างเดิม ผู้คนก็ไม่พอจะเป็นกำลังรักษาเมืองได้ เมื่อกองทัพไทยกลับลงมาแล้ว พม่าอาจยกทัพมาตีเชียงใหม่ไปอีก จึงมีรับสั่งให้ทิ้งเมืองเชียงใหม่เสีย เชียงใหม่จึงเป็นเมืองร้างแต่นั้นมากกว่า ๑๕ ปี จนรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์จึงได้กลับตั้งอีก

สงครามครั้งนั้นนับเป็นครั้งสุดท้ายที่ไทยรบกับพม่าในสมัยกรุงธนบุรี เจ้าพระยาจักรีได้รับการสถาปนาให้เป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก มียศอย่างเจ้าต่างกรม ทรงดำรงตำแหน่งสมุหนายก

๓. การขยายพระราชอาณาเขตไปยังหลวงพระบางและเวียงจันทน์

พ.ศ. ๒๓๑๙ ทางเมืองนครจำปาศักดิ์ซึ่งมีพระยานางรอง เจ้าเมืองนางรอง (เมืองขึ้นของนครราชสีมา)^๒ กบคติดกับเจ้าโอ เจ้าอินท์และอุปราชแห่งเมืองนครจำปาศักดิ์แข็งเมืองเป็นขบถไม่ขึ้นต่อไทย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงให้เจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์ไปปราบได้สำเร็จ

๑ กุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : กุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๓๑๕.

๒ สมเด็จพระมหาสารคามราชานุภาพ, ไทยรบพม่าล้นบ้นรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ ๒๕๑๔) หน้า ๕๓๐.

ยุติกันว่า^๑ พระเจ้าจิงกูจา พระเจ้ากรุงอังวะใหม่ซึ่งขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้ามังระราชบิดา เห็นว่าไทยชิงเอาหัวเมืองลานนามาเกือบหมด เหลือเพียงหัวเมืองในลุ่มน้ำโขงคือเมืองเชียงรายและเชียงแสนเป็นของพม่าเท่านั้น ถ้านิ่งไว้ไทยคงพยายามตีชิงไปหมด จึงตรัสสั่งให้อำมลอกลงมาเป็นแม่ทัพ ทอหุ่่นกับพระยาอู่มอญเป็นปลัดทัพ เกณฑ์พล ๖,๐๐๐ คน มาสมทบกับกองทัพโปเมยง่วนซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองเชียงแสนพร้อมกันลงมาตีเมืองเชียงใหม่

พระยาวิเชียรปราการครองเมืองเชียงใหม่เห็นพ่ายกองทัพมามาก เหลือกำลังต่อสู้ก็แจ้งข่าวมายังกรุงธนบุรี แล้วอพยพไพร่พลทั้งเมืองเชียงใหม่มายังเมืองสวรรคโลกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้รับพระยาวิเชียรปราการลงมา แล้วมีตราสั่งเจ้าพระยาสุรสีห์และพระยาภาววิละคุมกองทัพทางเหนือไปตีเอาเมืองเชียงใหม่คืน พม่าสู้ไม่ได้ ก็ทิ้งเมืองเชียงใหม่เลิกทัพกลับไป สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงดำริว่า เมืองเชียงใหม่ไพร่บ้านพลเมืองระส่ำระสายเสียมาก แล้วจะรวบรวมกลับตั้งบ้านเมืองอย่างเดิม ผู้คนก็ไม่พอจะเป็นกำลังรักษาเมืองได้ เมื่อกองทัพไทยกลับลงมาแล้ว พม่าอาจยกทัพมาตีเชียงใหม่ไปอีก จึงมีรับสั่งให้ทิ้งเมืองเชียงใหม่เสีย เชียงใหม่จึงเป็นเมืองร้างเท่านั้นมากกว่า ๑๕ ปี จนรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์จึงได้กลับตั้งอีก

สงครามครั้งนั้นนับเป็นครั้งสุดท้ายที่ไทยรบกับพม่าในสมัยกรุงธนบุรี เจ้าพระยาจักรีได้รับการสถาปนาให้เป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก มียศอย่างเจ้าต่างกรม คงดำรงตำแหน่งสมุหนายก

๓. การขยายพระราชอาณาเขตไปยังหลวงพระบางและเวียงจันทน์

พ.ศ. ๒๓๑๙ ทางเมืองนครจำปาศักดิ์ซึ่งมีพระยานางรอง เจ้าเมืองนางรอง (เมืองขึ้นของนครราชสีมา)^๒ คบคิกกับเจ้าโอ เจ้าอินท์และอุปราชแห่งเมืองนครจำปาศักดิ์แจ้งเมืองเป็นขอบไม่ขึ้นต่อไทย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงให้เจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์ไปปราบได้สำเร็จ

๑ อรุสกา, ประชุมพงสาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : อรุสกา ๒๕๐๖) หน้า ๓๑๕.

๒ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชานุกาพ, ไทยรบพม่าฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ ๒๕๑๔) หน้า ๕๓๐.

พ.ศ. ๒๓๓๑ เจ้าเมืองหลวงพระบางขอสวามิภักดิ์เข้าร่วมในพระราชอาณาจักรไทย ส่วนทางเมืองเวียงจันทน์เกิดจลาจล คือพระวอ เสนาบดี ได้วิวาทกับเจ้าเมืองเวียงจันทน์ พระวอสู้ไม่ได้จึงพาพรรคพวกมาอยู่ที่ตำบลคอนมคแดง (ที่ตั้งเมืองอุบลราชธานีปัจจุบัน)^๑ แล้วขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารยอมเป็นเมืองขึ้นของไทย ต่อมาเจ้าเมืองเวียงจันทน์ได้ให้กองทัพยกมาจับพระวอประหารชีวิตเสีย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพิโรธ โปรดให้สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกกับเจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพไปปราบ ได้สู้รบกันนานถึง ๖ เดือน เจ้าเมืองเวียงจันทน์ไม่สามารถรักษาเมืองไว้ได้จึงหลบหนีเข้าแดนญวนไป ทั้งผู้คน พาหนะ และทรัพย์สินของเครื่องศาสตราวุธไว้เป็นอันมาก โปรดให้พระยาสุโกอยู่รักษาเมือง^๒

สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ชนะศึกครั้งนี้ ได้เมืองเวียงจันทน์ เมืองหลวงพระบาง กับหัวเมืองขึ้นทั้งปวง ขยายอาณาเขตทางทิศตะวันออกและทิศเหนือจดแดนญวนและแดนเมืองตังเกี๋ย เสร็จสงคราม สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้ัญเชิญพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) และพระบางจากเมืองเวียงจันทน์ มาประดิษฐานที่กรุงธนบุรีด้วย^๓

๔. การขยายพระราชอาณาเขตไปยังกัมพูชา

ในรัชสมัยนี้ ไทยยกทัพไปรบกับกัมพูชาถึง ๓ ครั้ง คือ

พ.ศ. ๒๓๑๒ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีพระราชสาส์นไปถึงสมเด็จพระนารายณ์ราชาเจ้าเมืองกัมพูชาว่าสภาพการณ์ในเมืองไทยกลับคืนเป็นปกติแล้ว ขอให้จัดส่งต้นไม้ทองเงินกับเครื่องบรรณาการตามพระราชประเพณีที่เคยปฏิบัติมา แต่พระเจ้ากรุงกัมพูชาเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมิใช่เชื้อพระวงศ์จึงไม่ยอมอ่อนน้อม^๔ จึงทรงมีรับสั่งให้จัดกองทัพยกไปตีเขมร ๒ ทัพ ทัพหนึ่งให้พระยาอภัยรณฤทธิ์กับพระยานุชิตราชาคุมวิพล ๒,๐๐๐ คน ยกไปจากเมืองนครราชสีมาลงมาทางช่องเสม็ดไปตีเมืองเสียมราฐอีกทัพหนึ่งให้พระยาโกษา

๑ เล่มเดียวกัน

๒ วิชา โจนนราชา, เอกสาร “สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี” (พระนคร : กรมศิลปากร) หน้า ๑๓.

๓ คุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๓๒๒.

๔ วิชา โจนนราชา, เอกสาร “สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี” (พระนคร : กรมศิลปากร)

ธิดาคีมพล ๒,๐๐๐ คน ยกไปทางเมืองปราจีนบุรี ตีเมืองพระตะบองถ้าพระนารายณ์ราชายังไม่อ่อนน้อมก็ให้ยึดเมืองทั้งสองรอกองทัพหลวงยกตามไปเพื่อเข้าตีกรุงกัมพูชาในฤดูแล้ง

พระยาอภัยรณฤทธิ์และพระยาอนุชิตราชา ยกทัพไปตีเมืองเสียมราฐได้แล้วก็ยังทัพรอกองทัพหลวงจนถึงฤดูแล้ง เกินเวลานัดหมายแล้วสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็ยังไม่มาจึงเกิดแคลงใจ เพราะไม่ทราบว่าจะทรงคิดมรสุมที่นครศรีธรรมราชเสด็จกลับไม่ได้ ส่วนภายในกรุงธนบุรีซึ่งทราบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตีเมืองนครศรีธรรมราชได้ ตั้งแต่เดือน ๑๐ แต่เวลาล่วงเลยไปหลายเดือนก็ยังไม่ได้เสด็จกลับ จึงเกิดลือกันว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสิ้นพระชนม์แล้ว พระยาอภัยรณฤทธิ์และพระยาอนุชิตราชา ทราบข่าวลือก็ตกใจเกรงจะเกิดจลาจลในกรุง จึงปรึกษาเห็นพ้องต้องกันว่าควรยกทัพกลับไปรักษากรุงธนบุรีไว้ก่อน จึงให้เลิกทัพกลับลงมาทางนครราชสีมา ลงมาหยุดอยู่ที่เมืองลพบุรี

ส่วนพระยาโกษาธิบดีซึ่งยกทัพไปตีเมืองพระตะบองทางปราจีนบุรีนั้น ทราบว่าพระยาอภัยรณฤทธิ์และพระยาอนุชิตราชากลับจากเสียมราฐ ก็เกรงเขมรจะยกกำลังรวมมาทำร้าย จึงยกทัพออกจากเมืองพระตะบองมาหยุดอยู่ที่ปราจีนบุรี แล้วมีใบบอกกล่าวโทษไปทูลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่าพระยาทั้งสองหนีทัพ ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยกทัพกลับมาถึงกรุงธนบุรี ได้รับใบบอกกล่าวโทษ ก็รีบสั่งให้พระยาทั้งสองมาเฝ้าแล้วตรัสถามว่าเหตุใดจึงบังอาจยกทัพกลับก่อนได้รับท้องตราเรียก พระยาอนุชิตราชาก็ทูลความ ตามที่ได้ข่าวลือและทูลว่าได้ปรึกษากับพระยาอภัยรณฤทธิ์ ตั้งใจจะยกทัพกลับมารักษาสถานการณ์ในกรุงไว้ ไม่ยอมเป็นข้าคนอื่นอีก สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงฟังก็หายกริ้ว กลับสรรเสริญว่า สมควรแล้ว และสั่งให้พระยาโกษาธิบดียกทัพกลับคืนกรุงธนบุรี ระงับการตีกรุงกัมพูชาไว้ก่อน

พ.ศ. ๒๓๑๔ ขณะที่ไทยติดพันทำศึกกับพม่าที่เชียงใหม่ สมเด็จพระนารายณ์ราชาเจ้ากรุงกัมพูชา ได้ให้นักรบโสทกเจ้าเมืองเปียม ยกกองทัพมาตีเมืองตราด และเมืองจันทบุรี

๑ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่าฉบับรวมเล่ม ; ศิลปบรรณาการ ๒๕๑๔)

(มีปรากฏในราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา)^๑ แต่กองทัพเมืองจันทบุรี สามารถตีทัพเขมรแตกกลับไปได้ ความทราบถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็ทรงกริ้วเขมรมากจึงโปรดให้พระยายมราช (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) ซึ่งรับตำแหน่งสมุหนายก ขึ้นเป็นเจ้าพระยาจักรี (แทนพระยาจักรีแขกที่ถึงอสัญกรรม)^๒ คุมไพร่พลจำนวน ๑๐,๐๐๐ คนยกไปตีเมืองพระตะบอง และเมืองโพธิสัตว์ โดยยกไปทางเมืองปราจีนบุรี และให้น่านก้องกั้นทัพหรือพระรามราชาไปในกองทัพด้วยเพื่อช่วยเกลี้ยกล่อม แล้วพระองค์ก็เสด็จยกทัพหลวงไปทางเรือ มีเรือรบ ๑๐๐ ลำ เรือทะเล ๑๐๐ ลำ ไพร่พล ๑๕,๐๐๐ คน มีพระยาโกษาธิบดีเป็นแม่ทัพหน้ายกไปตีเมืองกำพงโสมก่อน พระองค์ทรงยกตามไป ให้เกลี้ยกล่อมพระยาราชานครชัยเจ้าเมืองบันทายมาศ (พุทไธมาศ) ให้มาอ่อนน้อมโดยดีแต่ไม่เป็นผล จึงรับสั่งให้เข้าโจมตีได้ พระยาราชานครชัยหนีออกทะเลไป ปรากฏว่าทัพไทยตีได้ชัยชนะเรื่อยมาจากเมืองพระตะบอง โพธิสัตว์ บริบูรณ์ จนถึงบันทายเพชร (พุทไธเพชร)^๓ ซึ่งเป็นราชธานี

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงตั้งพระรามราชาปกครองเขมรต่อไป แล้วให้เลิกทัพกลับกรุงธนบุรี เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ราชาทราบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยกทัพกลับแล้ว ก็ขอกำลังญวนกลับมากั้นมันที่แพรกปรักปรัด ส่วนพระรามราชาทั้งมัน อยู่ที่เมืองกำปอด กรุงกัมพูชาขณะนั้นจึงแยกเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่ายใต้ขึ้นกับสมเด็จพระนารายณ์ราชา ฝ่ายเหนือขึ้นอยู่กับพระรามราชา

พ.ศ. ๒๓๒๓ กรุงกัมพูชาเกิดจลาจล พระรามราชาและสมเด็จพระนารายณ์ราชารบต่อสู้กัน แต่ต่อมาก็ปรองดองกันได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงตั้งพระรามราชาเป็นสมเด็จพระรามราชา พระเจ้ากรุงกัมพูชา สมเด็จพระนารายณ์ราชาเป็นพระมหาอุปโยราช นักองศ์ธรรมเป็นพระมหาอุปราช แต่ต่อมาพระมหาอุปราชถูกลอบปลงพระชนม์และพระมหาอุปโยราชก็เกิดสิ้นพระชนม์ด้วยพระโรคปัจจุบันอีก บรรดาขุนนาง เห็นว่าเป็นฝีมือของสมเด็จพระรามราชาจึงจับพระองค์ถ่วงน้ำเสีย

๑ กุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร ; กุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๒๑๐.

๒ หนังสือบางฉบับเรียกว่าเมืองบันทายมาศ, บันทายเพชร แต่บางฉบับเรียกว่าเมืองพุทไธมาศ,

กรุงกัมพูชาจึงเหลือเพียงนักร้องเอง ซึ่งมีพระชนม์เพียง ๔ พรรษาปกครองโดยมี
 ฟ้าทะละหะ (มู) ว่าเป็นราชการแทน ต่อมาฟ้าทะละหะฝากใฝ่ญวนไม่ยอมอ่อนน้อมต่อไทย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงโปรดให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพไป
 ปราบปราม และมีพระราชโองการให้อภิเชกสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์พระราชโอรส
 พระองค์ใหญ่ขึ้นครองกัมพูชา ทางฟ้าทะละหะได้ขอกำลังญวน ทัพไทยตีเมืองรายทางได้จนถึงเมืองบันทายเพชร (พุทไธเพชร) ส่วนทัพญวนตั้งคุ่มเชิงที่เมืองพนมเปญพอดีกรุงธนบุรีเกิด
 จลาจล สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกจึงเลิกทัพกลับ

ในช่วงเวลาเพียง ๑๕ ปี อาณาเขตเมืองไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
 ขยายออกไปกว้างใหญ่ไพศาล กล่าวคือ ทิศเหนือตลอดอาณาจักรลานนาไทย ทิศใต้ตลอดเมือง
 ไทรบุรีและตรังกานู ทิศตะวันออกตลอดกัมพูชาจนญวนใต้ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ถึงนคร
 เวียงจันทน์ หัวเมืองพวน นครหลวงพระบาง และหัวพันทั้งห้าทั้งหก ทิศตะวันออกเฉียงใต้
 จดเมืองบันทายมาศ (พุทไธมาศ) ทิศตะวันตกตลอดเมืองมะริดและตะนาวศรี ออกมหาสมุทร
 อินเดีย

การฟื้นฟูบ้านเมืองและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติ

๑. ด้านการปกครอง รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ยังคงใช้ระบบการ
 ปกครองแบบเก่าที่เคยมีแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา

ส่วนด้านกฎหมาย ครั้นกรุงแตกกฎหมายบ้านเมืองกระจัดกระจายหายสูญไปมาก
 จึงโปรดให้ทำการสืบเสาะ ค้นหารวบรวมไว้ได้ประมาณ ๑ ใน ๑๐ และโปรดให้ชำระ
 กฎหมายเหล่านั้น ฉบับใดยังเหมาะกับแก่กาลสมัยก็โปรดให้คงไว้ ฉบับใดไม่เหมาะก็โปรดให้
 แก้ไขเพิ่มเติมก็มี ยกเลิกไปก็มี ตราขึ้นใหม่ก็มี และมักเป็นการแก้ไขเพื่อให้ราษฎรได้รับผล
 ประโยชน์มากขึ้น เช่น โปรดให้แก้ไขกฎหมายว่าด้วยการพนันให้อำนาจการตัดสินลงโทษขึ้น
 แก่ศาลแทนนายตราสิทธิขาด และยังห้ามนายทรานายบ่อนออกเงินทศรองให้ผู้เล่น เกาะกุ่ม
 ผูกมัดจำจองเร่รังผู้เล่น กฎหมายพิกัฎภาษีอากรก็เกือบไม่มี เพราะผลประโยชน์แผ่นดินได้

จากการคำสาปมากมายแล้ว กฎหมายว่าด้วยการจกช่องล้อมวงก็ยังไม่ตราขึ้น เปิดโอกาสให้ราษฎรได้เข้าแทนตามรายทาง โดยไม่ต้องมีพนักงานตำรวจมาเป็นคอยยิงราษฎร ซึ่งแม้แต่ชาวต่างประเทศก็ยังชื่นชมในพระราชอัธยาศัยนี้ เช่น มองเซนเยอร์ เลอบอง ได้บรรยายไว้ในจดหมายถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศว่า “บรรดาคนทั้งหลายเรียกพระเจ้าตากว่าพระเจ้าแผ่นดิน แต่พระเจ้าตากเองว่าเป็นแต่เพียงผู้รักษากรุงเท่านั้น พระเจ้าตากหาได้ทรงประพฤติเหมือนอย่างพระเจ้าแผ่นดินก่อน ๆ ไม่ และในธรรมเนียมของเจ้าแผ่นดินฝ่ายทิศตะวันออกที่ไม่เสด็จออกให้ราษฎรเห็นพระองค์ด้วยกลัวจะเสื่อมเสียพระเกียรติยศนั้น พระเจ้าตากไม่ทรงเห็นชอบด้วยเลย พระเจ้าตากทรงพระปรีชาสามารถยิ่งกว่าคนธรรมดา เพราะฉะนั้นจึงไม่ทรงเกรงว่าถ้าเสด็จออกให้ราษฎรพลเมืองเห็นพระองค์ และถ้าจะทรงมีรับสั่งด้วยแล้วจะทำให้เสียพระราชอำนาจลงอย่างไร เพราะพระองค์มีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรการทั้งปวงด้วยพระเนตรของพระองค์เอง และจะทรงฟังการทั้งหลายด้วยพระกรรณของพระองค์เองทั้งสิ้น”^๑

ในชั้นศาล ไม่โปรดให้อรรถคดีค้างค้ำ แม้มยามศึกหากคู่ความมิได้เข้ากองทัพหรือประจำราชการต่างเมือง ก็โปรดให้ดำเนินการพิจารณาคดีไปตามปกติทั้งในการฟ้องร้อง จึงโปรดให้โจทก์หาหมอกความแต่งฟ้องได้เช่นเดียวกับปัจจุบันอีกด้วย วิธีพิจารณาคดีในสมัยนั้น สะท้อนให้เห็นได้แจ่มชัดในบทละครรามเกียรติ์ ตอนท้าวมาลีวราชพิพากษาความ พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

๒. คำนวณการเศรษฐกิจ สถาปนาเมืองหลังจากเสียกรุง ทำให้สภาพเศรษฐกิจอยู่ในภาวะตกต่ำอย่างยิ่ง ราชอาณาจักรของพระเจ้าตากสินมหาราชเมื่อแรกปราบดาภิเษก มีประมาณครึ่งราชอาณาจักรครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีมณฑลกรุงเทพฯ ๖ มณฑลอยุธยา มณฑลราชบุรี มณฑลนครชัยศรี มณฑลนครสวรรค์ มณฑลปราจีน และมณฑลจันทบุรี รวม ๗ มณฑล ครั้งนั้นมีมณฑลจันทบุรีเพียงมณฑลเดียวที่นับว่าปกติ ส่วนอีก ๖ มณฑลถูกพม่าย่ำยียับเยิน เป็นเมืองร้าง ชาตการทำไรร่นาถึง ๒ ปี ผู้คนที่เหลือจากถูกพม่ากวาดต้อนไปต่างปากน้ำอพยพหลบหนีแตกกระจัดพลัดพราก เทียวซุ่มซ่อนอยู่ตามป่าดงโดยมาก ต้องทรงเกลี้ยกล่อมผู้คนให้กลับมายู่ดินเดิม เมื่อผู้คนมาอยู่รวมกันมากเข้า ไม่ช้าก็เกิดการอหังการ

๑. กรมศิลปากร, ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๑๕ หน้า ๖๑-๖๔.

เสบียงอาหารอดอยากยากแค้นแสนเข็ญ หากทรงมีพระอุปนิสัยสามารถแก้ไขความขัดข้องได้ โดยปัจจุบันทันด่วน จึงทรงบริจาคพระราชทรัพย์ซื้อข้าวสารและเครื่องนุ่งห่มในราคาสูง เพื่อแจกจ่ายให้แก่ประชาชน การท่งนี้ทำให้เกิดผลคืออย่างยิ่ง ๒ ประการคือ ประการแรกชาวต่างเมืองทราบข่าว พวกนักบรรทุกข้าวของมาขายด้วยหวังกำไรงาม เมื่อมีของขายมาก ราคาซื้อขายก็ย่อมถูกลง ประการที่สอง เมื่อประชาชนทราบกิตติศัพท์ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีพระเมตตาต่อประชาราษฎร์ก็พากันมาแสวงามักคี่ ทำให้มีพลเมืองเพิ่มขึ้น

สมัยกรุงธนบุรี เป็นสมัยที่ต้องสร้างชาติบ้านเมืองกันใหม่ พระองค์ทรงทำนุบำรุงการค้าขายทางเรืออย่างเต็มที่ ทรงค้าขายกับจีนเป็นประจำ ทรงแต่งสำเภาลงออกไปค้าขายหลายสาย ทางตะวันออกถึงเมืองจีน ทางตะวันตกถึงอินเดีย ผลกำไรที่ได้จากการค้าสำเภามีมากพอ ช่วยบรรเทาการเก็บภาษีอากรจากราษฎรในระยะแรกซึ่งราษฎรยังตั้งตัวไม่ได้ สภาพเศรษฐกิจดีขึ้นกว่าตอนต้นรัชกาล โดยมีรายได้จากภาษีขาเข้าและภาษีขาออกจากเรือสินค้าต่างชาติ ได้แก่จีนและชาวที่เข้ามาค้าขายกับไทย

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงส่งเสริมการนำสินค้าพื้นเมืองไปขายทางเรือ ซึ่งอำนวยความสะดวกประโยชน์อย่างยิ่งหลวงต่องานสร้างชาติ ทำให้ราษฎรมีงานทำ มีรายได้ ทั้งทรงมีพระราชประสงค์ที่จะฝึกให้คนไทยเชี่ยวชาญการค้าขาย บังคับมิให้การค้าตกอยู่ในมือชนต่างชาติ และรักษาประโยชน์ของสินค้าพื้นเมืองมิให้ถูกทอดทิ้ง พระองค์ทรงพยายามผูกไมตรีกับจีนเพื่อประโยชน์ทั้งในด้านความมั่นคงของชาติและประโยชน์ในด้านการค้า เช่น

ในปี พ.ศ. ๒๓๑๓ ขณะนั้นจีนกับพม่ากำลังมีศึกติดพันกันอยู่ทางยูนนาน ชาวพม่าศัตรูของจีนหนีเข้ามาพักพิงในเขตของไทยทางภาคเหนือ ถึงแม้ในระยษนั้นราชสำนักจีนจะยังไม่ได้รับรองรัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แต่ก็ได้ติดต่อขอให้ไทยจับกุมพวกพม่าข้าศึกของจีนเหล่านั้นส่งไปให้จีนด้วย พอศึกกับที่พระองค์ทรงกรีธาทัพไปตีเชียงใหม่ จึงได้จับกุมผู้ซึ่งเชื่อว่าเป็นศัตรูของจีนส่งไปถวายพระเจ้ากรุงปักกิ่งถึง ๑๒ คน ตรงกับในพงศาวดารจีนบันทึกไว้ดังนี้

“ในเขียนหลงทงฮวาลู่ เล่ม ๗๔ กล่าวว่ พวกเชลยที่พระเจ้าตากสินส่งไปถวาย

พระเจ้าเชียงใหม่ เป็นชาย ๘ หญิง ๔”^๑

ในปี พ.ศ. ๒๓๑๗ พระองค์ทรงมีพระราชสาส์นไปถึงพระเจ้าเชียงใหม่อีกทูลว่า “.....จะยกทัพไปรบพม่า จึงขอซื้อกำมะถันและกะทะเหล็กไปใช้ในราชการสงคราม พระเจ้าเชียงใหม่โปรดอนุญาตให้พระเจ้าตากสินซื้อยุทธปัจจัยดังกล่าวนั้นได้ตามพระราชประสงค์

ในปี พ.ศ. ๒๓๑๘ ทรงแต่งทูตซื้อเงินล้านเซ็ง ซึ่งเข้าใจว่าเป็นคนจีน เชิญพระราชสาส์นไปถวายพระเจ้ากรุงปักกิ่ง ทูลให้ทรงทราบว่าได้ปราบพม่าพ่ายแพ้ไปแล้ว ขอส่งทหารจีนสังกัดเจ้าเงินจิง ไนยุนนาน ๑๙ คน ที่พลัดมาเมืองไทยคืนกลับไปประเทศจีน”^๒

นอกจากนี้ จกจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ๖ ทรงบันทึกไว้ว่า “ให้แต่งสำเภาส่งพระราชสาส์นไปถึงพระเจ้าปักกิ่งว่า จะขอลูกสาวพระเจ้าปักกิ่ง ให้เจ้าพระยาศรีธรรมราชาผู้เฒ่า กับหลวงนายฤทธิ หลวงนายศักดิ์ เป็นราชทูตห่มแพรมหาดเล็กเลวไปมาก แต่งเครื่องบรรณาการไปกล่าวขอลูกสาวเจ้าปักกิ่ง”^๓ แต่เหตุการณ์ครั้งนั้นไม่มีจดไว้ในพระราชพงศาวดาร

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๔ เป็นปีแรกที่ไทยแต่งคณะทูตนำเครื่องบรรณาการอย่างเป็นทางการไปกระชับความสัมพันธ์ไมตรีกับจีน ซึ่งกำหนดเวลาทุก ๆ ๓ ปีต่อครั้งดังต่อไปนี้

“คณะทูตของพระองค์ได้เดินทางไปปักกิ่ง ประกอบด้วย พระยาสุนทรภักย์ราชทูต หลวงพิไชยเสน่หา อุปทูต หลวงพจนานิมิต ศรีทูต ชุนพจนานิจิตร ท่องสื่อและหมื่นพิพิธวาจา บินสื่อ

พระราชสาส์นซึ่งพระองค์ทรงมีไปถึงพระเจ้าเชียงใหม่กรุงปักกิ่งครั้งนั้นยังมีสำเนาเหลืออยู่ในเมืองไทย กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์เผยแพร่ในงานฉาบปัดนักษัตร เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๗ พระนามพระเจ้าตากสินในพระราชสาส์นภาษาไทยใช้ว่า “สมเด็จพระเจ้ากรุงมหานครศรีอยุธยา”

๑ ประยูร สิริพันธ์, มหาราชและพระราชกรณียกิจสมเด็จพระภัทรมาหาราช กรุงเทพฯ : เทพพิทักษ์การพิมพ์ ๒๕๒๐ หน้า ๒๓๐.

๒ เล่มเดียวกัน หน้า ๒๓๑-๒๓๒.

๓ เล่มเดียวกัน.

และเรียกพระนามพระเจ้าเขียนหลงว่า “สมเด็จพระเจ้ากรุงต้าฉิง” คำว่า “ต้าฉิง” คือคำเดียวกับไท่เซ็ง อันเป็นชื่อราชวงศ์จีนในขณะนั้น พระเจ้ากรุงปักกิ่งทรงต้อนรับคณะทูตไทยเป็นอันดี พระราชทานเลี้ยงโต๊ะที่พระตำหนักซ่มเกาสุน่ฉาง^๑ ด้วยพระราชอัธยาศัยเช่นนั้น การค้าขายกับจีนจึงเจริญรุ่งเรืองประสพผลดีเป็นอันมาก

๓. **ด้านคมนาคม** ในยุคนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงยกเลิกราคาเดินทางแก่ที่ว่หากถนนหนทาง ทางคมนาคมดีมากขึ้นแล้วจะเป็นการอำนวยความสะดวกให้ข้าศึกศัตรูและพวกก่อการจลาจล แท้กลับทรงเห็นเป็นประโยชน์ในทางค้าขายมากกว่า ดังนั้น ในฤดูหนาวหากว่างจากศึกสงครามก็จะ โปรดให้ตัดถนนและขุดคลองจะเห็นได้จากแนวถนนเก่า ๆ ในเขตนครบุรีซึ่งมีอยู่มากมาย ส่วนการขุดขั้วระคลองมักมีวัตถุประสงค์เบื้องต้นเพื่อประโยชน์ทางยุทธศาสตร์ เช่น คลองท่าขาม จากนครศรีธรรมราชไปออกทะเลเป็นต้น

๔. **ด้านศิลปกรรม** แม้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะทรงมีราชการงานศึกแทบจะมิได้ว่างเว้น แต่ก็ทรงหาโอกาสฟื้นฟูและบำรุงศิลปกรรมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้านนาฏดุริยางค์โปรดให้ฟื้นฟูอย่างเต็มที่ เพื่อสร้างบรรยากาศให้รื่นเริงครึกครื้นเหมือนครั้งกรุงเก่า นับเป็นวิธีบำรุงขวัญที่ใกล้ตัวราษฎรที่สุด พระราชทานโอกาสให้ประชาชนทั่วไปเปิดการฝึกสอนและออกโรงเล่นได้โดยอิสระ เครื่องแต่งกายไม่ว่าจะเป็น เครื่องต้น เครื่องทรง ก็แตกต่างกันได้ตามลักษณะเรื่อง แม้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเองก็คงจะสนพระทัยในกิจการด้านนี้มิใช่น้อย ด้วยมักจะโปรดให้มีละครและการละเล่นอย่างมโหฬารในงานสมโภชอยู่เนือง ๆ เช่น งานสมโภชพระนครตอนต้นรัชกาล งานสมโภชพระแก้วมรกตเมื่อครั้งที่ได้เมืองนครศรีธรรมราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชคงจะทรงได้ตัวละคร พร้อมทั้งบทละครแบบเมืองนคร ๆ มาด้วย เพราะปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุ ความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีเกี่ยวกับเรื่องเจ้านคร กลัวพระบรมเดชานุภาพหนีไปพึ่งเจ้าเมืองจนะ หรือเทพา แล้วถูกเจ้าเมืองจับมาถวายว่า “พระฤทธิเทวาเจ้าเมืองรู้ว่ากองทัพยกติดตาม (มา) กลัวพระบารมี ส่งตัวเจ้านครกับพวกพ้องวงศ์พันธุ์ทั้งละครผู้หญิง เครื่องประดับ เงินทองราชทรัพย์ สิ่งของส่งมาถวายพร้อม เสด็จลงมา

^๑ ประยุทธ์ สัทธพันธ์, มหาราชและพระราชกรณียกิจสมเด็จพระภัทรมาหาราช (กรุงเทพฯ : เทพพิทักษ์การพิมพ์ ๒๕๒๐) หน้า ๒๗๖

สมโภชพระบรมธาตุมีละครผู้หญิงแล้วให้ตั้งแห่ สระสนานสามวัน . . .”^๑ และหลังจากเสร็จ กลับจากเมืองนครศรีธรรมราชเพียงเดือนเศษ ก็ทรงพระราชนิพนธ์กลอนบทละครรามเกียรติ์ จึงอาจเป็นไปได้ว่าทรงได้รับแรงบันดาลใจจากละครของเมืองนครศรีธรรมราชก็เป็นได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระราชนิพนธ์บทละครรามเกียรติ์ไว้ ๔ เล่มสมุดไทย คือ เล่ม ๑ ตอนพระมงกุฎ เล่ม ๒ ตอนหนุมานเกี้ยววารินจนท้าวมาลีวราชมา เล่ม ๓ ตอนท้าวมาลีวราช พิพากษา จนทศกรรฐ์เข้าเมือง เล่ม ๔ ตอนทศกรรฐ์ ชิงพิพิธรายกรศ พระลักษมณ์ต้องหอก กบิลพัสดุ์ จนผูกผมหศกรรฐ์กับนางมณโฑ

ทำนองกลอนฟังแล้วรู้สึกว่ามีลักษณะซึ่งข้ง คำเน้นเรื่องรวดเร็วแสดงว่าผู้เขียนทรง มีความเป็นนักรบมากกว่ากวี เช่นตอน หนุมานทราบที่ซ่อนของวิรุณจำบังจากนางวาริน จึงตาม ไปฆ่า ความว่า

“ครั้นถึงจึงพิจารณาฟอง	ลอยฟ่องลอยตามน้ำไหล	แต่ฟองน้ำอันหนึ่งใสรั
โตใหญ่หลวงล้ำหิมา	ไม่ลอยลงไปเหมือนทังปวง	ท่วงที่จะเป็นยักษา
ก็ผาดโผนแสดงฤทธา	เท่ามหาพรหมาเกรียงไกร	มีหางใหญ่ยาวเจษฎา
กระหวัดฟองคงคาอันใหญ่	สองหัตถ์คลำพิจารณาไป	ที่ในมหาชลธาร

ฝ่ายวิรุณจำบังตกใจ   ก็รู้ว่าภัยตามผลาญ   จึงอ่านพระเวทวิชาการ
บันดาลแทรกตัวออกมา

พ้นจากกวางขุนกระบี่   อสุรีอายุใจยักษา   ก็ผาดโผนแสดงฤทธา
กลับเข้าเช่นฆ่าหนุมาน

หนุมานแผ่นโผนโจนรับ   จับกุมกันตามกำลังหาญ   วิรุณจำบังตีหนุมาน
พล่าทานมิได้จมไป

หนุมานผูกขึ้นอ่านมนต์   เข้าผจญชิงเอาตะบองได้   ตีวิรุณจำบังจมไป
ผุดเมื่อไรเข้าต้อสุรา . . . .”^๒

^๑ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุความทรงจำ ของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง- ทิพยรัตน์กิริฎาสินี วันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๐๑) หน้า ๔.

^๒ เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษ (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๑๑) หน้า ๒๑๖.

ตามบานแผนกในต้นฉบับสมุดไทยบอกเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์ ไว้หน้าต้นทุกเล่มว่า วันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้นค่ำหนึ่ง จุลศักราช ๑๑๓๒ ปีชวด โทศก ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๑๓ คือเมื่อสร้างกรุงธนบุรีแล้ว ๓ ปี หากได้ทรงพระราชนิพนธ์แล้วเสร็จก่อนไปตีเจ้าพระฝางในงานสมโภชเมื่อตีเมืองสวางคบุรีได้แล้ว จากจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีว่า “ให้รับละครผู้หญิงขึ้นไปสมโภชพระฝาง ๗ วันแล้วเสด็จไปเหยียบเมืองพิษณุโลก สมโภชพระชินราช พระชินศรี ๗ วันมีละครผู้หญิง”^๑ ครั้นนี้ใช้ละครเรื่องรามเกียรติ์จากบทพระราชนิพนธ์ก็เป็นได้

การที่พระมหากษัตริย์ทรงใฝ่พระทัยในกวีนิพนธ์ ถึงกับทรงสร้างสรรค์สะสมนิพนธ์ทั้งที่แทบจะมีได้ว่างเว้นจากราชการทัพเช่นนี้ นับว่าเป็นสิ่งที่น่าภาคภูมิใจยิ่งสำหรับชนชาติไทยและเท่ากับเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้ที่มีความสามารถทางกวีนิพนธ์ ในยุคนั้นสร้างสรรค์งานขึ้นมาได้บ้าง แม้เหตุการณ์ของบ้านเมืองจะยังมีได้กินสู่สภาพปกติสุขคืนแก่แต่สมเด็จพระเจ้าตากสิน ฯ ก็ทรงให้ความอุปถัมภ์กวีในราชสำนักเป็นอย่างดี กวีในยุคกรุงธนบุรีที่สร้างผลงานวรรณคดีเป็นที่ปรากฏมาจนปัจจุบันนี้ ได้แก่หลวงสรวิชาติ (หน) แต่งลิลิตเพชรมงกุฎ และอิเหนาคำฉันท์ นายสวน มหาคเล็ก แต่งโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรีและพระภิกษุอินเมืองนครศรีธรรมราช แต่งคำฉันท์กฤษณาสอนน้อง เป็นต้น

๕. **ด้านช่าง** โปรดให้รวบรวมช่างฝีมือและให้ฝึกงานช่างทุกแผนกเท่าที่มีครูสอน เช่น ช่างต่อเรือ ช่างก่อสร้าง ช่างรัก ช่างประดับ ช่างเขียน เป็นต้น นับแต่ช่างต่อเรือได้รับความนิยมนมากที่สุด เพราะเป็นยุคที่มีการต่อเรือรบและเรือสำเภาค้าขายเป็นจำนวนมาก ช่างสมัยกรุงธนบุรีนี้อาจจะไม่มีเวลาทันสร้างผลงานดีเด่นเฉพาะสมัย แต่ก็ได้เป็นผู้สืบทอดศิลปกรรมแบบอยุธยาไปสู่แบบรัตนโกสินทร์ ผลงานนี้ปรากฏมาจนทุกวันนี้ ได้แก่บานประตูประดับมุกที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระมณฑปด้านเหนือ ตู้พระไตรปิฎกประดับมุกในพระมณฑป และในหอพระมนเทียรธรรมพระแท่นบรรทมประดับมุกของ

---

๑. กรมศิลปากร, จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงทิพยรัตน์กวีภูษินี วันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๐๑) หน้า ๕

รัชกาลที่ ๑ ตูลายรคหน้าในหอสมุดวชิรญาณ พระประธานในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ และภาพเขียนที่ฝาผนัง ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เป็นต้น

๖. **ด้านการศึกษา** สมัยนี้วัดเป็นแหล่งที่ให้การศึกษา จึงโปรดให้บำรุงการศึกษาตามวัดต่าง ๆ นอกจากนี้ยังโปรดให้ตั้งหอหนังสือหลวงขึ้น เช่นเดียวกับสมัยอยุธยา ซึ่งคงจะเทียบได้กับหอพระสมุด ในระยะหลังส่วนตำรับตำราที่กระจัดกระจายในเมื่อคราวกรุงศรีอยุธยาแตกก็โปรดให้รับเสาะหามาจำลองไว้เป็นแบบฉบับ สำหรับผู้สนใจอาศัยคัดลอกกันต่อต่อไป และที่แต่งใหม่ก็มี

๗. **ด้านการศึกษา** พระองค์ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระบรมพุทธานุศาสนาทรงโปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ ที่รกร้างปรักหักพังตั้งแต่ครั้งพม่าเข้าเผาผลาญทำลายและกวาดต้อนทรัพย์สินไป แล้วโปรดให้อารามพระภิกษุสงฆ์เข้าประจำวัดส่วนพระไตรปิฎกยังเหลือตกค้างอยู่ที่ใด ก็โปรดให้คัดลอกสร้างเป็นฉบับกลางแล้วส่งออกไปที่เดิม เป็นพื้นฐานอันสำคัญที่ช่วยให้การสังคายนาพระไตรปิฎกในรัชสมัยต่อมาสำเร็จเรียบร้อย เกิดผลสมบูรณ์อย่างถูกต้อง

เรื่องสังฆมณฑล พระองค์ทรงจัดระเบียบคณะสงฆ์ โดยทรงอาราธนาพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิมาประชุมปรึกษาหารือ ณ วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) จัดตั้งสังฆมณฑลขึ้น ทรงโปรดให้ดำเนินตามทำเนียบการปกครองคณะสงฆ์ที่มีมาแต่ก่อนโดยแยกเป็นฝ่ายคณิศรและฝ่ายวิปัสณาการ

ฝ่ายคณิศรฯ ดำเนินการศึกษาพระปริยัติธรรมให้เจริญ ส่งเสริมการสอนภาษาบาลีเพื่อช่วยการอ่านพระไตรปิฎก เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงโปรดให้สังคายนาพระไตรปิฎกใน พ.ศ. ๒๓๓๒ ก็ได้ใช้ฉบับชำระครั้งกรุงธนบุรีเป็นแบบฉบับ และยังเก็บรักษาไว้ ณ หอพระมนเทียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ฝ่ายวิปัสณาการฯ ทรงโปรดให้กวดขันการปฏิบัติพระธรรมวินัยเป็นขั้น ๆ ไปตามภูมิปฏิบัติ ซึ่งมี ๓ ชั้น คือ ชั้นศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา มีพระราชกำหนดศีลสิกขาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๖ ซึ่งคล้ายกับนวโกวาท สอนวินัยบัญญัติในปัจจุบัน จากนั้นอีก ๓ ปี

โปรดให้ชักนำการปฏิบัติขึ้น จิตตศึกษา เพื่ออบรมจิตให้มั่นคง โดยอาราธนาพระเทพกวีออกไปกัมพูชา พระพรหมมุนีออกไปนครศรีธรรมราชเพื่อเสาะหา คัมภีร์วิสุทธิมรรคฉบับสมบูรณ์เพื่อใช้เป็นคู่มือ ทำให้ชาติไทยเราได้มีพระคัมภีร์อันสำคัญยิ่ง ที่ต้องสูญเสียไปคราวเสียกรุง ฯ

เหตุการณ์ปลายรัชสมัย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มักเสด็จไปประทับนั่งกรรมฐานที่วัดบางยี่เรือ (วัดอินทารามปัจจุบัน) พระอารมณ์แปรเปลี่ยน ทรงสำคัญผิดคิดว่าบรรลุประไลตามัน พระองค์ทรงบังคับพระภิกษุสงฆ์ให้เข้าเฝ้าหมอบกราบเช่นพราวนส ทรงระแวงข้าราชการลอบลักพระราชทรัพย์ เกิดการกล่าวหาใส่ความกันและกัน เกิดความไม่เป็นธรรมเดือดร้อนกันทั่ว ต่อมาชาวกรุงร่วมคิดกับพระยาสุรศักดิ์เป็นกบฏ จับพระองค์บังคับให้ทรงผนวช พระยาสุรศักดิ์ตั้งตนเป็นผู้สำเร็จราชการ พอตีสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ซึ่งกำลังทำศึกกับเขมรครั้งที่ ๓ ทราบข่าวภัยทางกรุงธนบุรี จึงรีบยกทัพกลับมาระงับเหตุได้สำเร็จโดยง่าย ใต้สวนเรื่องราวได้ความจริงจึงให้ประหารพระยาสุรศักดิ์กับพวกเสียสิ้น แล้วตั้งกระทุ่ถามสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ให้ทรงชี้แจงเรื่องที่ทรงกระทำแก่สงฆ์และประชาชนตลอดจนครอบครัวของผู้ไปราชการสงครามให้ได้รับความทุกข์ยาก บ้างล้มตายโดยปราศจากความผิด พระองค์ทรงรับผิดทุกประการ สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ทรงปรึกษากับข้าราชการทั้งปวง ปรึกษาโทษ ต่างเห็นพ้องต้องกันว่าควรสำเร็จโทษ ด้วยเกรงจะเกิดความไม่สงบสุข พระองค์จึงทรงถูกสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ตามราชประเพณี เมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๓๒๕ เวลาก่อนเที่ยง ณ วิหารวัดอรุณราชวราราม ขณะนั้นมีพระชนม์ ๖ ได้ ๔๘ พรรษาเป็นการสิ้นสมัยกรุงธนบุรี แต่นั้นมา

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงมีพระทัยเด็ดเดี่ยว กล้าหาญยิ่ง ด้วยพระปรีชาสามารถ ดังที่มองเซนเยอร์ เลอบอง ได้ชมเชยไว้ว่า “. . . พระองค์ทรงทนทานแก่ความเหน็ดเหนื่อย ทั้งทรงกล้าหาญ และพระปัญญาเฉียบแหลมมีพระนิสยกล้าได้กล้าเสีย และพระทัยเร็ว ถ้าจะว่าก็เป็นทหารอันกล้าหาญคนหนึ่ง . . .”^๑ พระองค์ทรงกระทำสงครามกอบกู้เอกราชชาติไทย สร้างชาติให้มีฐานะมั่นคงปรากฏเกียรติภูมิไปทั่วทิศ ข้าราชการต่างหวนเกรงในพระเชษานุภาพ แม้แต่ชาวไทยเองต่างก็หวนเกรงในพระราชอาญาสิทธิ์ แต่ขณะเดียวกัน

๑. กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๕ หน้า ๖๔.

ชาวไทยยุคนั้นย่อมจะรู้สึกเกิดท้อ และเชื่อมั่นในองค์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เพราะพระองค์ได้ทรงขับไล่ข้าศึกบ่าตักทุกซ์และบำรุงสุขให้แก่ราษฎร ประกอบกับพระราชอัธยาศัยที่โปรดการประทับใกล้ชัศราษฎร เพื่อสอดส่องทุกข์สุขของราษฎรด้วยพระเนตร และพระกรรณของพระองค์เอง เช่น ที่มอญเซนเยอร์ เลอบอง เล่าไว้ดังได้ยกมากล่าวแล้วในข้างต้น หรือ เช่นที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยืนยันพระราชอัธยาศัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อทรงวิเคราะห์เกี่ยวกับผู้เขียนจดหมายเหตุ ความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีว่า "...เป็นผู้รักภริยาชัศฌาษฎรเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งลูกหลานเขาเล่ากันว่า เมื่อจะรับสั่งกับใคร ๆ ย่อมเรียกพระองค์เองว่าพ่อ ดังนั้นข้าพเจ้าเป็นผู้คุ้นเคยในหมู่ลูกหลานเจ้ากรุงธนบุรีมาก คือ คุณปลัดเสงี่ยม บุตรพระพงษ์นรินทร ได้เลี้ยงมา ทั้งได้คุ้นเคยกับเจ้านายหญิงลูกหม่อมหมื่นหลายองค์ จึงได้รู้เรื่องราวของเจ้ากรุงธนบุรี และพระภริยาชัศฌาษฎร ทั้งทราบถ้อยคำของลูกหลานนั้นเคยยกย่องกันอย่างไรด้วย" เช่นนั้นแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะต้องทรงเป็นที่รักใคร่ของราษฎรอย่างแท้จริง จึงไม่เป็นข้อที่พึงสงสัยเลยว่า เหตุใดประชาราษฎรตลอดจนเจ้านายและข้าราชการบริพารจึงโคกเศร้านัก เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โปรดให้ขุดพระบรมศพขึ้นมาถวายพระเพลิง ทั้งที่ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช สวรรคตล่วงแล้วถึง ๓ ปี เหตุการณ์ครั้งนั้น พระราชพงศาวดารบันทึกว่า "ฝ่ายข้างกรุงเทพมหานคร สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์" คำรัสให้ขุดหีบศพเจ้าตากขึ้นตั้งไว้ ณ เมรุวัดบางยี่เรือ" ให้มีการมหรสพและพระราชทานพระสงฆ์บังสุกุลเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงทั้งสองพระองค์

"ขณะนั้น พวกเจ้าจอมข้างในทั้งพระราชวังหลวงวังหน้าซึ่งเป็นข้าราชการครึ่งแผ่นดินเจ้าตาก ก็คิดถึงพระคุณชวนกันร้องไห้..."^๔ และนายปรีชา ศรีชลาลัย ได้เขียนเล่าไว้ในเรื่อง งานสร้างชาติไทยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่า "... พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

๑ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๕๐

๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาสุรสิงหนาท

๓ วัดอินทาราม อยู่ใกล้ตลาดพลู ธนบุรี บัจจุบัน

๔ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ พระนคร : โอเดียนสโตร์

กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงพระกรุณาตรัสเล่าเหตุการณ์ก่อนถวายเพลิงพระบรมศพแก่นายพลตรี พระยาวิบูลย์ อัยการเวท (เสข ธรรมสาโรช) ในขณะที่กำลังประทับรถไฟเสด็จผ่านทางทะเล จังหวัดเพชรบุรี เป็นใจความว่า “ครั้งนั้น เมื่อราษฎรได้ทราบข่าวทางราชการจะถวายพระเพลิงพระบรมศพ ต่างเตรียมโกนผม นุ่งขาวไปในงานถวายพระเพลิงอย่างล้นหลามด้วยความเต็มอกเต็มใจที่สุด โดยไม่ต้องมีหมายประกาศกะเกณฑ์อย่างใด ๆ พอถึงเวลาถวายเพลิง ราษฎรร้องให้รำพันถึงพระเดชพระคุณ แพบจะท้าวหน้า^๕

ชาวไทยรุ่นหลังต่างน้อมเทิดสักการะในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกษัตริย์ไทยผู้ยิ่งใหญ่ด้วยพระบรมเชษานุภาพและพระมหากุณาธิคุณ ทางราชการจึงได้กำหนดวันที่ ๒๘ ธันวาคมทุกปี เป็น “วันสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช”^๖ และให้มีพระราชพิธีสักการบูชาพระบรมราชานุสาวรีย์ของพระองค์ท่าน ณ วงเวียนใหญ่ ธนบุรี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๗ สืบมาทุกปี.

ตากสินมหาราช	ชนชาติประเทศไทย
น้อมนบระลึกใน	สุประวัติวิวัฒนการ
ยามเห็นลูกทัณฑ์	วิยพรมลีนันดาล
ผ่านเกล้า ๆ ธ เจอจาง	จิรสุขเปรมปรีดิ์
บุกบันละซัฟิต	ชรฤทธิราวี
ปราบราชไพร่	ชิตมอปปิตไทย
สมแล้ว “มหาราช”	ชนชาติถวายชัย -
มงคลสถิตไ้	นิรทกัณันคร์ เทอญ ๆ

^๕ กรมศิลปากร, บทละครกรมเกียรติพระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เล่าเรื่องหนังสือกรมเกียรติและเรื่องงานสร้างชาติไทย

(พิมพ์ในงานศพนายอากม อินทรโยธิน วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๔๘๔) หน้า ๑๘๘.

^๖ หนังสือกรมสารบรรณ คณะรัฐมนตรีฝ่ายบริหาร ที่ น.ว. ๒๘๑/๒๔๘๑ ลงวันที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๔๘๑ เรื่อง วันสมเด็จพระเจ้าตากสิน.